



Лісовець О. В.

ПРАВОВІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Навчальний посібник



Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

Лісовець О. В.

ПРАВОВІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Навчальний посібник

Ніжин
2025

УДК 364:34(075.8)

Л 63

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
протокол № 3 від 02.10.2025 р.

Рецензенти:

Криловець М. Г. – доктор педагогічних наук, професор Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

Онопрієнко О. В. – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник Національної академії педагогічних наук України

Лісовець О. В.

Л 63 Правові основи соціальної роботи: навч. посіб. для студентів спеціальності "Соціальна робота" ("Соціальна робота та консультування"). 2-ге вид. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2025. – 216 с.
ISBN 978-617-527-345-6

У навчальному посібнику викладено теоретичні, практичні та нормативні аспекти правових основ соціальної роботи. Проаналізовано нормативно-правові акти щодо професійної діяльності у сфері соціальної роботи; створення та функціонування соціальних служб, закладів та установ; організації та надання соціальних послуг.

Навчальний посібник адресований студентам, які навчаються за спеціальностями "Соціальна робота", "Соціальна робота та консультування", викладачам, фахівцям соціальної сфери.

УДК 364:34(075.8)

ISBN 978-617-527-345-6

© О. В. Лісовець, 2025

© НДУ ім. М. Гоголя, 2025

ЗМІСТ

Передмова	6
-----------------	---

ЧАСТИНА I ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Розділ 1. Сутність та основні засади нормативно-правового забезпечення соціальної роботи	8
---	----------

1.1. Актуальність нормативно-правового регулювання соціальної роботи	8
1.2. Основні джерела нормативно-правового забезпечення соціальної роботи	9
1.3. Міжнародні норми соціальної роботи	12

Розділ 2. Правові основи соціальної політики в Україні.....	22
2.1. Сутність і зміст соціальної політики	22
2.2. Конституційне забезпечення соціальної політики в Україні	23
2.3. Механізми реалізації державної соціальної політики.....	26

Розділ 3. Державні соціальні стандарти та гарантії як база законотворчої діяльності в галузі соціальної роботи ...	31
---	-----------

3.1. Законодавство України щодо державних соціальних стандартів та гарантій.....	31
3.2. Характеристика державних соціальних стандартів	33
3.3. Характеристика державних соціальних гарантій.....	35
3.4. Соціальні норми і нормативи.....	39

Розділ 4. Нормативний вимір професійної діяльності у сфері соціальної роботи.....	43
--	-----------

4.1. Законодавче забезпечення здійснення професійної соціальної роботи в Україні.....	43
4.2. Кваліфікаційні вимоги до професій у сфері соціальної роботи.....	47
4.3. Професійні та освітні стандарти у сфері соціальної роботи.....	52
4.4. Норми праці у сфері соціальної роботи	56

ЧАСТИНА II НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Розділ 5. Система інститутів соціальної сфери в нормативному вимірі	59
--	-----------

5.1. Загальна характеристика інфраструктури соціальної сфери	59
5.2. Функції органів влади в управлінні інститутами соціальної сфери.....	61
5.3. Нормативна документація установи чи закладу.....	69

Розділ 6. Нормативне забезпечення служб соціальної сфери ..	76
6.1. Нормативні засади діяльності центрів соціальних служб	76
6.2. Нормативне забезпечення служб у справах дітей.....	80
6.3. Нормативне забезпечення психологічної служби у системі освіти	85

Розділ 7. Нормативне забезпечення установ / закладів надання соціальних послуг	91
7.1. Система установ / закладів надання соціальних послуг в Україні	91
7.2. Нормативні вимоги до діяльності територіальних центрів соціального обслуговування	92
7.3. Характеристика соціальних закладів інтернатного типу у нормативному аспекті.....	94
7.4. Характеристика закладів тимчасового притулку / проживання у нормативному аспекті	97

Розділ 8. Нормативне забезпечення закладів для окремих категорій дітей та молоді	104
8.1. Сучасний стан та реформування закладів для окремих категорій дітей та молоді	104
8.2. Нормативне забезпечення закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування	106
8.3. Нормативне забезпечення закладів для дітей та молоді з інвалідністю та порушеннями здоров'я	110
8.4. Нормативне забезпечення закладів та установ для неповнолітніх правопорушників.....	117

ЧАСТИНА III

НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Розділ 9. Соціальне забезпечення в Україні у нормативному вимірі.....	124
9.1. Соціальне забезпечення як інструмент реалізації соціальної політики	124
9.2. Організаційно-правові форми й види соціального забезпечення.....	128
9.3. Система соціального забезпечення в Україні	130

Розділ 10. Соціально-страхові відносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування	132
10.1. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.....	132
10.2. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування	135
10.3. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	143
10.4. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків	145

10.5. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття	147
Розділ 11. Організаційно-правові основи державної соціальної допомоги	151
11.1. Поняття державної соціальної допомоги	151
11.2. Державна допомога сім'ям з дітьми.....	152
11.3. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям	160
11.4. Державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю	162
11.5. Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю	164
11.6. Житлова субсидія як державна соціальна допомога	166
Розділ 12. Соціальні пільги як правовий засіб додаткового соціального захисту	170
12.1. Поняття та ознаки соціальних пільг	170
12.2. Характеристика соціальних пільг	172
12.3. Порядок надання пільг окремим категоріям громадян	181
Розділ 13. Нормативні засади надання соціальних послуг	184
13.1. Нормативна база становлення системи соціальних послуг в Україні.....	184
13.2. Класифікація соціальних послуг.....	188
13.3. Стандартизація соціальних послуг	191
13.4. Порядок надання соціальних послуг	194
Бібліографічний список.....	198
Додатки.....	204

Передмова

Сфера соціального захисту населення сьогодні посідає провідне місце у формуванні та зміцненні громадянського суспільства України. Глибокі соціальні, економічні та політичні трансформації, що відбуваються в державі, особливо в умовах воєнного стану, висувають нові вимоги до ефективності соціальної політики та діяльності фахівців соціальної сфери. Вони зумовлюють необхідність посилення правових засад соціальної роботи, удосконалення її механізмів і нормативного забезпечення.

Сучасна соціальна робота – це не лише система підтримки осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, а й правовий інструмент реалізації конституційних гарантій громадян. Тому соціально-правова компетентність фахівців соціальної роботи стає ключовою умовою надання професійної допомоги, захисту прав людини і забезпечення соціальної справедливості.

Навчальна дисципліна "Правові основи соціальної роботи" покликана сформувати у майбутніх фахівців системне розуміння законодавчої бази соціальної політики, механізмів реалізації соціальних прав і гарантій, а також здатність застосовувати правові знання у практичній діяльності. Саме на цьому ґрунтується професійна готовність до роботи в умовах сучасних соціальних викликів, орієнтованої на цінності гуманізму, законності та партнерства між державою і громадянським суспільством.

Метою навчальної дисципліни "Правові основи соціальної роботи" є: набуття студентами компетенцій із нормативно-правового забезпечення соціальної роботи та соціально-правового захисту різних категорій населення.

Основними завданнями навчальної дисципліни "Правові основи соціальної роботи" є:

- ознайомлення студентів з теоретичними та практичними засадами нормативно-правового забезпечення діяльності служб, закладів і установ соціальної роботи та соціальних працівників в Україні та світі;
- підвищення рівня правової підготовки для забезпечення дотримання основних прав і свобод громадян та підвищення їх правової обізнаності і формування правової культури;
- формування у студентів системи знань про правові норми соціального забезпечення, правове регулювання організації та надання соціальних послуг.

Згідно з вимогами програми студенти повинні знати:

- міжнародні та загальнодержавні норми, вимоги у сфері соціальної роботи, соціальні стандарти, гарантії та нормативи;
- нормативні акти, якими регулюється соціальна робота та соціальне забезпечення в Україні, їх взаємозв'язок та підпорядкованість;
- функціональні обов'язки та посадові інструкції соціального працівника;

- типологію та характеристики нормативних документів, які використовуються у сфері соціальної роботи та у діяльності відповідних інституцій;
- нормативні засади надання соціальних послуг в Україні;

уміти:

- правильно визначати нормативні акти, які регулюють діяльність тієї чи іншої установи/служби соціальної роботи;
- визначати права та обов'язки фахівців у сфері соціальної роботи та їх клієнтів у їх взаємозв'язку;
- формулювати можливі проблеми, що виникають у процесі професійної діяльності та шляхи їх запобігання (вирішення) у межах правового поля;
- правильно розуміти та застосовувати норми права.

Цей навчальний посібник є складовою навчально-методичного забезпечення однойменної навчальної дисципліни і містить три частини, що відповідають тематиці змістових розділів програми:

- у першій частині "Загальні питання правового забезпечення соціальної роботи" (розділи 1–4) розглядаються сутність та основні засади нормативно-правового забезпечення соціальної роботи; правові основи соціальної політики в Україні; державні соціальні стандарти та гарантії як база законотворчої діяльності в галузі соціальної сфери; нормативний вимір професійної діяльності у сфері соціальної роботи;

- у другій частині "Нормативне забезпечення діяльності інституцій соціальної роботи" (розділи 5–8) проаналізовано функції органів влади в управлінні інститутами соціальної сфери, типову нормативну документацію установи/закладу; нормативне забезпечення служб соціальної сфери (психологічна служба у системі освіти, центр соціальних служб, служба у справах дітей та ін.), установ / закладів надання соціальних послуг, закладів для окремих категорій дітей та молоді;

- у третій частині "Нормативні засади соціального забезпечення" (розділи 9–13) охарактеризовано соціальне забезпечення в Україні у нормативному вимірі: розглянуто соціально-страхові відносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування; правові засади надання державної соціальної допомоги, отримання соціальних пільг, надання соціальних послуг.

Представлений у посібнику огляд нормативних документів, які наповнюють правовим змістом соціальну роботу, є ознайомлювальним та передбачає також самостійне опрацювання студентами текстів нормативно-правових актів з урахуванням можливих змін та доповнень.

Структурно навчальний посібник складається з передмови, трьох частин, тринадцяти розділів, до кожного з яких додаються питання для самоперевірки та самоконтролю, бібліографічного списку та додатків.

ЧАСТИНА I

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ



Сутність та основні засади нормативно-правового забезпечення соціальної роботи

1.1. Актуальність нормативно-правового регулювання соціальної роботи

Процес професіоналізації та розширення в сучасному соціумі масштабів соціальної роботи передбачає однією з вихідних умов сформованість дієвої законодавчої бази. Саме нормативно-правовими документами визначається правовий статус соціальної роботи, створюються необхідні правові умови для ефективного регулювання системи соціального захисту, соціальної допомоги і соціальної підтримки населення.

Основою нормативно-правового регулювання соціальної роботи є закріплені в законодавстві *принципи*: дотримання прав людини і громадянина у сфері соціального обслуговування та забезпечення державних гарантій; рівні можливості для громадян при отриманні соціальних послуг і добровільну згоду на їх отримання.

Нормативно-правове регулювання соціальної роботи може бути як *безпосереднім* (стосуватися діяльності соціальних працівників, прав клієнтів на отримання різних послуг), так і *опосередкованим* (дотичним до різних аспектів управління соціальною сферою). Загалом система нормативно-правового регулювання соціальної роботи дає змогу впливати на якість надання соціальних послуг, забезпечення прав клієнтів соціальних служб і прав соціальних працівників.

На сьогодні в Україні законодавчо визначено сутність, принципи і зміст соціальної роботи, розбудовано систему інститутів соціальної сфери, регламентовано повноваження суб'єктів і об'єктів соціальної роботи. За останні роки прийнято цілу низку законів, які мають основне значення для організації і наповнення конкретним змістом діяльності соціальних служб та інших установ соціального захисту населення. Необхідність подальшого правового регулювання відносин у сфері соціальної роботи в сучасних умовах зумовлюється також появою нових організаційно-правових форм та соціальних інститутів, поширенням недержавних організацій у соціальній сфері.

Актуальність правового регулювання соціальної роботи посилюється також процесами децентралізації та реформування соціальної політики. Передача повноважень громадам вимагає від місцевих органів влади не лише фінансової спроможності, а й правової компетентності у вирішенні

питань соціального захисту населення. Це обумовлює потребу в систематичному оновленні нормативних актів, адаптації законодавства до нових викликів, зокрема воєнних, економічних і демографічних.

Нормативно-правове забезпечення соціальної роботи складає і соціальне законодавство, яке гарантує основні соціальні права особистості, встановлює соціальні стандарти, формує систему соціального забезпечення.

Важлива роль у документальному забезпеченні соціальної політики і соціальної роботи належить також державним цільовим програмам, покликаним визначити пріоритети в розв'язанні соціальних проблем певних груп суспільства.

Тому глибоке вивчення і міцні знання нормативно-правових актів з питань соціального розвитку, соціального захисту населення – неодмінна умова юридично грамотного здійснення соціальної роботи. Через правові норми забезпечується пріоритет соціального сприяння громадянам, які перебувають у важкій життєвій ситуації, сприяння соціальній реабілітації та адаптації тощо. Відповідно, фахівці у сфері соціальної роботи повинні володіти системою нормативно-правових компетенцій, що включає знання чинного законодавства, уміння його застосовувати у професійній діяльності, здатність орієнтуватися у правових процедурах та оцінювати правові наслідки управлінських і соціальних рішень. Формування таких компетенцій є необхідною умовою професіоналізму, правової відповідальності та ефективного захисту прав людини у сфері соціальної роботи.

Таким чином, нормативно-правове забезпечення соціальної роботи виступає не лише регулятором, а й чинником стабільності, передбачуваності та ефективності соціальної політики держави. Його розвиток є запорукою професійної діяльності соціальних працівників, спрямованої на захист гідності, прав і добробуту людини.

1.2. Основні джерела нормативно-правового забезпечення соціальної роботи

Правове регулювання соціальної роботи ґрунтується на системі джерел права, які визначають її зміст, принципи та механізми реалізації. **Джерелами права** в Україні визнаються правовий звичай, нормативно-правовий договір та нормативно-правовий акт, кожен з яких має своє значення у формуванні правового поля соціальної діяльності.

За нинішніх умов *правовий звичай* у нашій державі не має широкого поширення і для регулювання суспільних відносин застосовується рідко. Тим більше, що чимало звичаєвих норм упродовж тривалого їх використання набули правового значення й, отримавши так звану легітимацію, перетворилися у правові норми і стали нормативно-правовими актами.

Хоча сучасна система соціального захисту України базується переважно на нормативно-правових актах, елементи правового звичаю продовжують відігравати допоміжну роль у практиці соціальної роботи, особливо на місцевому рівні. Наприклад, у громадах може зберігатися традиція колективної підтримки осіб у складних життєвих обставинах – допомога самотнім

літнім людям, сім'ям військовослужбовців, переселенцям чи дітям-сиротам. Такі практики, що існують тривалий час і визнаються громадою, можуть бути інтегровані в діяльність соціальних служб як звичаєві форми взаємодопомоги, доповнюючи офіційні механізми підтримки. Іншим прикладом може бути застосування звичаїв у наданні волонтерської допомоги: передача продуктів, речей або коштів за неписаними правилами взаємопідтримки, які не суперечать чинному законодавству, але мають суспільне визнання.

Таким чином, правовий звичай у соціальній роботі проявляється у формі усталених практик соціальної взаємодії, що відповідають моральним і правовим принципам суспільства та можуть бути враховані в діяльності соціальних працівників при роботі з громадами.

Нормативно-правовий договір є джерелом, норми якого є результатом договірною правовстановлення, тобто прийняті за угодою двох чи більше осіб і спрямовані на врегулювання відносин учасників, які уповноважили цих осіб на підписання договору. Зазвичай нормативно-правовий договір містить правила, що поширюються на певне коло неперсоніфікованих суб'єктів, чинними є впродовж тривалого часу або безстроково, не вичерпують своєї обов'язковості визначеною кількістю застосувань і їх виконання забезпечується державним примусом. Систему договорів у сфері соціальної роботи становлять:

а) міжнародні договори, які уклала, до яких приєдналася чи щодо яких у порядку право-наступництва підтвердила свої повноваження Україна;

б) договори, укладені у сфері соціального партнерства як результат колективних переговорів. Це договори, що крім регулювання трудових відносин, містять положення, які стосуються соціального забезпечення.

На відміну від актів договірною характеру, *нормативно-правові акти* є волевиявленням держави або всього народу, тобто приймаються тільки державними або іншими органами, що наділені відповідними державно-владними повноваженнями, і є їхнім одностороннім волевиявленням; містять у собі правові норми; назовні виражаються у вигляді письмового документа встановленої форми; наділені юридичною силою, яка позначається на їх місці і ролі у системі законодавства та правового регулювання.

Параметри чинності нормативно-правових актів визначаються трьома напрямками:

а) дією у часі, тобто вони мають певний термін чинності або не обмежуються жодними термінами;

б) просторовим базисом, на який поширюється чинність нормативно-правового акта;

в) колом осіб, які підпадають під дію нормативно-правового акта, тобто у яких завдяки цьому акту виникають конкретні юридичні права та обов'язки.

Характеристику джерел нормативно-правового забезпечення соціальної роботи можна здійснити на підставі їх **класифікації**. І для цього існують найрізноманітніші критерії:

- *за суб'єктами ухвалення* (що видаються органами держави та недержавними органами, яким делеговано право ухвалювати такі акти – акти страхових фондів);

- за сферою дії (міжнародні, загальнодержавні, локальні: документи муніципальних утворень; рішення, накази, розпорядження закладів та організацій);
- за ступенем загальності правових норм (загальні та спеціальні);
- за юридичною силою нормативно-правових актів (закони України та підзаконні нормативно-правові акти) та ін.



Класифікація джерел нормативно-правового забезпечення соціальної роботи

Закони України, як акти вищої юридичної сили з огляду на їх значущість та місце у системі законодавства соціальної роботи, поділяються на:

– *конституційні, або основні*. Це передусім Конституція та закони з питань, що безпосередньо впливають із Конституції. Конституція України є Основним Законом держави, в якому серед інших визначаються права особи у сфері соціального забезпечення та соціального захисту. Положення, закріплені в Основному Законі, конкретизуються у конституційних законах. Прикладом такого конституційного закону може бути Закон України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи", який конкретизує положення абзаца 1 ст. 50 Конституції України: "Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди";

– *звичайні, або поточні*. Це всі інші чинні в державі закони. До цієї групи законів у сфері соціальної роботи можна віднести, наприклад, Закон України "Про недержавне пенсійне забезпечення".

Підзаконні нормативно-правові акти ухвалюються компетентними органами на підставі закону та спрямовані на його виконання. До них належать **укази Президента України; постанови Кабінету Міністрів України; інструкції, положення, розпорядження міністерств та відомств України; нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування.**

Підзаконні акти іноді ще називають похідними чи конкретизуючими. Такими, зокрема, є затверджені постановами Кабінету Міністрів України "Порядок розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві", а також "Порядок видачі свідоцтва про загальнообов'язкове державне соціальне страхування".

Для зручності користування законодавством велике значення має його **систематизація, згрупування** за галузями чи підгалузями права. Особливо це є важливим для соціальної роботи через складність правовідносин, значну кількість спеціальних суб'єктів, широке коло інститутів цієї сфери та множинність нормативно-правових актів.

Нормативно-правове забезпечення соціальної роботи можна систематизувати з огляду на зміст врегульовуваних ним соціально-забезпечувальних відносин на:

- 1) загальне законодавство;
- 2) нормативно-правові акти, що врегульовують:
 - організаційно-правові основи діяльності інститутів соціальної роботи;
 - повноваження суб'єктів соціальної роботи;
 - соціальне страхування;
 - пенсійне забезпечення;
 - систему допомог, пільг;
 - систему надання соціальних послуг;
 - соціальний захист різних категорій громадян.

Таким чином, головною особливістю джерел нормативно-правового забезпечення соціальної роботи є їх **множинність**. Відносини у сфері соціальної роботи врегульовані великою кількістю нормативних актів, що є результатом відсутності в Україні єдиного кодифікованого акту, який би врегульовував увесь комплекс суспільних відносин, котрі є предметом цієї галузі. Об'єктивно цього на сьогодні досягти неможливо. Система законодавства в сфері соціальної роботи перебуває у стадії реформування. Тому чинне законодавство характеризується значною нестабільністю, суперечливістю, подекуди, дублюванням відповідних положень у різних законодавчих актах, відмінних за юридичною силою.

1.3. Міжнародні норми соціальної роботи

Міжнародні норми соціальної роботи почали формуватися у ХХ столітті з відображенням у законодавстві окремих країн та в міжнародних документах соціальних прав людини (насамперед, права на працю і на вільний вибір роботи, права на соціальне забезпечення, відпочинок, освіту, захист материнства і дитинства, участь у культурному житті суспільства та ін.). Нормативне вираження **соціальних прав** стало важливим кроком уперед на шляху розвитку прав людини, розширення каталогу цих прав, їх забезпечення. Базовими нормативними документами у цьому відношенні стали Загальна декларація прав людини (ООН, 10 грудня 1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (Нью-Йорк, 19 грудня 1966 р.).

У **Загальній декларації прав людини** (ст. 22) наголошується, що "кожен як член суспільства має право на соціальне забезпечення, а також на здійснення економічних, соціальних і культурних прав, необхідних для його гідності й вільного розвитку його особистості, за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до організації і ресурсів кожної держави". У Загальній декларації прав людини зазначається, що кожен має право на працю, вільний вибір виду зайнятості, відпочинок і дозвілля, включаючи розумне обмеження робочої години; на життєвий рівень, необхідний для підтримання здоров'я і добробуту свого народу і своєї сім'ї, та інші права і свободи.

У **Міжнародному пакті про цивільні і політичні права** зазначається, що "держави, які беруть участь у пакті, беруть до уваги, що відповідно до принципів, проголошених Статутом Організації Об'єднаних Націй, визнання гідності, властивої усім членам людської спільноти, і рівних і невід'ємних прав їх є основою волі, справедливості і загального світу".

Особлива увага у **Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права** приділяється гарантії права на працю, соціальне забезпечення, охорону дітей і жінок, захист від бідності і голоду. У ст. 6 зазначається: "Заходи, що повинні бути вжиті державами, що беруть участь у цьому Пакті, з метою повного здійснення цього права (на працю), включають програми технічного навчання і підготовки, шляхи і методи досягнення неухильного економічного, соціального і культурного розвитку і повної виробничої зайнятості в умовах, що гарантують основні політичні й економічні свободи людини".

У др. пол. XX ст. з'являється і отримує поширення поняття "**соціальна держава**" – особливий тип високорозвиненої держави, у якій забезпечується належний рівень соціальної захищеності всіх громадян за допомогою активної діяльності з регулювання соціальної й економічної сфер життєдіяльності суспільства, установлення в ньому соціальної справедливості й солідарності. Ідея соціальної держави ствердилася на теренах Західної Європи під тиском двох головних чинників: наслідків Другої світової війни та розчарувань населення у ліберальній теорії соціального прогресу.

Основними характеристиками соціальної держави є такі: демократична форма правління, урядові субсидії на забезпечення добробуту населення, колективні гарантії соціальної підтримки, загальність охорони здоров'я, повна зайнятість працездатного населення, значна частка витрат роботодавців на соціальне забезпечення, розвинена система пенсій, соціальної допомоги тощо.

У науковій літературі виокремлюють кілька типів соціальної держави, що відрізняються моделлю розподілу соціальних благ, ступенем участі держави в соціальній сфері та балансом між ринком і суспільною відповідальністю. Найчастіше спираються на класифікацію данського вченого Г. *Еспінг-Андерсена*, яка включає три базові моделі соціальної держави: ліберальну, консервативно-корпоративну та соціал-демократичну, та її подальші модифікації – зокрема, додано південну (середземноморську) модель.

- *Ліберальна (англосаксонська) модель* характеризується мінімальним втручанням держави у соціальну сферу та домінуванням ринкових механізмів. Соціальна допомога надається вибірково, насамперед найбільш нужденним верствам населення. Виплати мають обмежений розмір і спрямовані на підтримання мінімального рівня життя. Основний акцент робиться на індивідуальній відповідальності та самозабезпеченні (приклади країн: США, Канада, Австралія).

- *Консервативно-корпоративна (континентальна) модель* базується на принципі соціального страхування. Рівень соціального захисту громадянина залежить від його трудового стажу та страхових внесків. Значну роль у цій моделі відіграють традиційні соціальні інститути – сім'я та церква. Держава гарантує стабільність та підтримку соціального статусу, особливо працюючих громадян (приклади країн: Німеччина, Франція, Австрія).

- *Соціал-демократична (скандинавська, універсалістська) модель* відзначається високим рівнем соціальної справедливості та рівності. Соціальні права є універсальними, тобто доступними для всіх громадян незалежно від їхнього соціального статусу чи трудового внеску. Фінансування соціальних програм здійснюється за рахунок високих податків, що дозволяє забезпечувати широкі соціальні гарантії та низький рівень нерівності у суспільстві (приклади країн: Швеція, Норвегія, Данія).

- *Південна (середземноморська) модель* вирізняється слабкою розвиненістю системи соціального забезпечення. Державна допомога часто має фрагментарний характер і концентрується переважно на пенсійних виплатах. Важливу роль відіграє сім'я, яка бере на себе значну частину функцій соціальної підтримки (приклади країн: Італія, Іспанія, Греція, Португалія).

Таким чином, соціальні держави відрізняються рівнем участі держави у розподілі соціальних благ, підходами до забезпечення громадян соціальними гарантіями та співвідношенням між ринковими й суспільними механізмами регулювання. Знання цих моделей є важливим для розуміння особливостей соціальної політики різних країн та пошуку оптимальної моделі для розвитку українського суспільства.

Соціальна держава не може існувати сама по собі. Вона потребує відповідної ідеології, яка розробляється політичними партіями, повинна спиратись на певну економічну модель, що реалізується в країні, та визначений механізм фінансової підтримки.

Повертаючись до соціальних прав, відмітимо, що питання їх стандартизації в юридичному аспекті є діяльністю компетентних державних органів щодо прийняття різного рівня **нормативно-правових актів**, у яких встановлюються кількісні та якісні показники щодо забезпечення соціальних прав людини й громадянина. Безпосереднім джерелом міжнародно-правових норм і стандартів соціальної роботи є міжнародні нормативно-правові акти ООН і МОП, регіональних об'єднань Європи, Америки, Африки, а також двосторонні договори, які містять відповідні норми. За географічною сферою міжнародні норми, які визначають стандарти, поділяються на кілька груп.

Універсальні – ті, що повинні виконуватися у більшості країнах світу – членами таких міжнародних організацій, як: ООН, МОП, ВООЗ тощо. Саме вони займають найвищий рівень цінності таких стандартів.

Регіональні – ті, що чинні тільки в межах конкретного регіону, (країни Африки, Європи, Латинської Америки).

Двосторонні, обов'язкові тільки для країн-підписантів.

Опосередкованим джерелом стандартів є національні законодавства розвинених країн, саме їх ініціатива в міжнародних організаціях і призводить до прийняття міжнародних стандартів. Звідси впливає мета міжнародно-правових норм і стандартів соціальної роботи, а саме: встановлення у світі високого рівня соціальної захищеності людини не залежно від місця її проживання. Міжнародно-правові норми і стандарти соціальної роботи є універсальною основою для розвитку соціальної політики та практики, спрямованої на захист людської гідності, підвищення якості життя та розширення можливостей соціально вразливих груп.

Проаналізуємо найважливіші джерела міжнародних соціальних стандартів, які визначають і спрямованість соціальної роботи.

Декларація соціального прогресу і розвитку (1969). Декларація є комплексною програмою соціального співробітництва. Вона відображає цінності соціальних доктрин і стверджує нове ставлення до соціального статусу людини. У ній сформульовані основні принципи соціального прогресу, головним з яких є положення про те, "що всі народи і всі люди, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, віросповідання, національності, етнічного походження, сімейного або соціального стану яких політичних чи інших переконань, мають право жити в гідних умовах і в умовах свободи і користуватися плодами соціального прогресу і повинні зі свого боку сприяти йому".

У Декларації важливе значення надається сім'ї як основному осередку суспільства і природному середовищу для благополуччя всіх її членів, особливо дітей та молоді. Діяльність кожної держави, як зазначено в Декларації, повинна бути спрямована на постійне збільшення національного доходу і багатства і справедливий розподіл їх серед всіх членів суспільства.

Серед численної групи універсальних джерел міжнародних соціальних стандартів та норм соціальної роботи виділимо **Конвенції ООН щодо соціального захисту особистості**. Наприклад, такими конвенціями є:

- Конвенція про права дитини (1989);
- Міжнародна конвенція щодо ліквідації всіх форм расової дискримінації (1965);
- Конвенція щодо ліквідації всіх форм дискримінації жінок (1979);
- Конвенція проти тортур та інших видів жорстокого поводження (1984);
- Міжнародна конвенція про захист прав працівників-мігрантів та членів їх сімей (1990);
- Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006).



Джерела міжнародних соціальних стандартів

- Загальна декларація прав людини (ООН, 10 грудня 1948 р.),
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права,
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (Нью-Йорк, 19 грудня 1966 р.).
- Декларація соціального прогресу і розвитку
- Конвенції ООН щодо соціального захисту особистості
- Конвенції МОП із соціальних питань
- Документи громадських організацій (МФСП «Етика в соціальній роботі, звід принципів»)

Наступними за важливістю соціально-правовими нормативами є **документи Міжнародної організації праці (МОП)**. Ця організація була заснована в 1919 році з метою співробітництва у справі забезпечення тривалого миру в усьому світі та усунення соціальної несправедливості шляхом поліпшення соціально-економічних умов праці. З 1946 року МОП стала першою спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй.

Серед конвенцій та рекомендацій МОП можна назвати Конвенцію № 117 "Про основні цілі та норми соціальної політики" (1962 р.), яка проголосила, що мають бути застосовані всі заходи на міжнародному, регіональному і національному рівнях для сприяння прогресу в таких галузях, як охорона здоров'я, житлове будівництво, забезпечення продовольством, освітою, турботою про добробут дітей, становище жінок, соціальне забезпечення тощо. Ця Конвенція встановила певний соціальний стандарт поняття "соціальна політика" та його змісту, яка визнана всіма державами як пріоритетний напрям у розвитку країни. Особливе місце серед міжнародних правових актів МОП у сфері соціального забезпечення займають: Конвенція № 102 "Про мінімальні норми соціального забезпечення" (1952 р.), яка визначає види соціальної допомоги, умови і розміри соціальних виплат при настанні основних соціальних ризиків; Конвенція № 121 "Про допомоги у випадках виробничого травматизму" (1964 р.), якою визначено, що законодавство країни про допомоги у разі виробничого травматизму має охоплювати всіх працюючих за наймом та передбачає такі види допомоги, як медичне обслуговування та грошові допомоги; Конвенція № 128 "Про допомоги по інвалідності, по старості та в разі втрати годувальника" (1967 р.), яка передбачає види визначеної допомоги та механізм її обчислення; Конвенцією № 130 "Про медичну допомогу та допомогу у випадку хвороби" (1969 р.) визначені терміни "медична допомога", перелічені страхові випадки у зв'язку з настанням яких надається медична допомога, встановлені мінімальні норми соціального забезпечення.

У таблиці наведено перелік конвенцій МОП із соціальних питань:

Таблиця

**Конвенції Міжнародної організації праці,
що стосуються соціальних норм**

Конвенція №	Назва конвенції	Рік прийняття
3	Охорона материнства	1919
5	Мінімальний вік для прийому на роботу в промисловості	1919
6	Нічна праця підлітків у промисловості	1919
7	Мінімальний вік для роботи в морі	1920
10	Мінімальний вік для роботи в сільському господарстві	1921
16	Обов'язковий медичний огляд підлітків на борту суден	1921
33	Мінімальний вік на непромислових роботах	1932
77	Медичний огляд підлітків у промисловості	1946
78	Медичний огляд підлітків на непромислових роботах	1946
79	Нічна праця підлітків на непромислових роботах	1946
90	Нічна праця підлітків у промисловості (переглянута)	1948

Конвенція №	Назва конвенції	Рік прийняття
102	Мінімальні норми соціального забезпечення	1952
103	Охорона материнства (переглянута)	1952
117	Основні цілі та норми соціальної політики	1962
118	Рівноправність у галузі соціального забезпечення	1962
124	Медичний огляд молодих людей для підземних робіт	1965
128	Допомога по інвалідності, по старості та у зв'язку з втратою годувальника	1967
130	Медична допомога та допомога у випадку хвороби	1969
138	Мінімальний вік	1973
156	Працівники з сімейними обов'язками	1981
157	Збереження прав у галузі соціального забезпечення	1982
159	Професійна реабілітація та зайнятість інвалідів	1983
182	Найгірші форми дитячої праці	1999

Розвитку норм і стандартів соціальної роботи сприяють також і **міжнародні неурядові і добровільні організації:**

Міжнародна рада соціального забезпечення (МРСЗ),
Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи (МАШСР),
Міжнародна федерація соціальних працівників (МФСП),
Міжнародна асоціація соціальних вихователів,
Європейська асоціація шкіл соціальної роботи,
Європейська асоціація центрів підготовки у галузі соціально-виховної

роботи та ін.

Зокрема, визначальні *етичні норми і принципи соціальної роботи* викладено в документі **"Етика соціальної роботи: принципи і стандарти"**, схваленому Міжнародною федерацією соціальних працівників (МФСП) у **1994 р.** Елементами її є преамбула, у якій стисло обґрунтовано важливість етичної обізнаності як складової частини професійної практики соціальних працівників, а також **"Міжнародна Декларація етичних принципів соціальної роботи"** і **"Міжнародні етичні стандарти соціальних працівників"**. Оновлений варіант міжнародних стандартів етики соціальної роботи був прийнятий МФСР і МАШСР в 2004 р. в Аделаїді (Австралія) на Генеральній асамблеї цих міжнародних організацій. Прийнятий документ отримав назву **"Етика соціальної роботи, звід принципів"**. Важливо, що цей документ містить *визначення соціальної роботи*, в якому робиться акцент на принципах прав людини та соціальної справедливості.

"Етика соціальної роботи, звід принципів" (витяг)

2. Визначення поняття соціальної роботи

Професійна діяльність соціальних працівників сприяє громадським змінам, вирішенню проблем людських взаємин, сприяє зміцненню здібностей до самостійного функціонування людей в суспільстві в цілях підвищення рівня їх добробуту.

Використовуючи теорії поведінки людини і суспільних систем, соціальна робота здійснюється у сфері взаємодії людини та її оточення.

Права людини і принцип соціальної справедливості є фундаментом соціальної роботи.

Зважаючи на розвиток соціальної роботи як галузі академічних знань та професії, упродовж 2008–2013 рр. це визначення було переглянуто, доповнено, а у 2014 р. ухвалено МФСР і МАШСР на світовому конгресі у Мельбурні.

Глобальне визначення соціальної роботи,
*прийняте у липні 2014 року Генеральними Асамблеями Міжнародної
федерації соціальних працівників та Міжнародної асоціації шкіл соціальної
роботи*

Соціальна робота – це базована на практиці професія та академічна дисципліна, яка сприяє соціальним змінам та розвитку, соціальній згуртованості, активізації та звільненню людей. Центральне місце в соціальній роботі посідають принципи соціальної справедливості, прав людини, колективної відповідальності і поваги до різноманітності. Підкріплена теоріями соціальної роботи, соціальних і гуманітарних наук, а також місцевими знаннями, соціальна робота залучає людей і структури для вирішення життєвих проблем та покращення благополуччя.

Нарешті, вкажемо, що у 2018 р. МФСР і МАШСР на зміну попередніх документів було ухвалено **"Глобальну декларацію етичних принципів соціальної роботи"** (Global Social Work Statement of Ethical Principles). Проте, насправді, співіснують два різних тексти – версія МФСП та версія МАШСР (кожна організація ухвалювала їх самостійно на своїх вищих зборах). В їх основі – однакові дев'ять принципів етики, підтриманих як практиками, так і академічною спільнотою.

Перейдемо до розгляду *регіональних*, а саме **європейських** міжнародних актів, які регулюють соціально-забезпечувальні відносини, а, відповідно, і визначають міжнародні європейські норми соціальної роботи. До основних з них належать: Європейська соціальна хартія (переглянута), Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий), Європейський Стовп соціальних прав та ін.

Європейська соціальна хартія. Європейська соціальна хартія була підписана державами – членами Ради Європи в м. Турин (Італія) 18.10.1961 р. і набула чинності 26.02.1965 р. У 1988 р. дев'ять держав підписали Додатковий протокол до Хартії, за допомогою якого були заповнені деякі прогалини в системі захисту соціально-економічних прав людини, серед них і таке право у сфері соціального захисту, як право осіб похилого віку на соціальний захист (ст. 4). У 1991 р. був прийнятий Протокол про поправки, т. зв. "Туринський протокол", який реформував процедуру контролю за здійсненням прав, передбачених Хартією. А з 1995 р. був відкритий для підписання ще один Додатковий протокол до Європейської соціальної хартії, який встановлював процедуру колективних скарг.

Але зміни і доповнення не вирішили проблеми захисту соціальних та економічних прав у сучасних державах Ради Європи. Хартія потребувала оновлення, і результатом цього стала підготовка нової редакція Хартії, яка отримала назву **"Європейська соціальна хартія (переглянута)"** (European Social Charter (revised)), яка була схвалена і відкрита для підписання на 98-му засіданні Комітету міністрів Ради Європи 03.05.1996 р.

Хартія 1996 р. в цілому захищає 31 право, у той час як її попередниця – Хартія 1961 р. налічувала їх лише 19. Ці зміни і доповнення суттєво покращили ефективність дії Хартії як основоположного документа в галузі захисту соціальних та економічних прав людини в Європі. Серед каталогу прав, закріплених у Хартії, можна виділити:

- право на охорону здоров'я (ст. 11);
- право на соціальне забезпечення (ст. 12);
- право на соціальну та медичну допомогу (ст. 13);
- право на отримання послуг від соціальних служб (ст. 14);
- право осіб із обмеженими можливостями на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у громадському житті (ст. 15);
- право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист (ст. 16);
- право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист (ст. 17);
- право працівників-мігрантів і членів їх сімей на захист і допомогу (ст. 19);
- право осіб похилого віку на соціальний захист (ст. 23);
- право на захист від убогості та соціального відчуження (ст. 30);
- право на житло (ст. 31).

Україна 14.09.2006 р. ратифікувала із заявами Європейську соціальну хартію, яка набрала чинності 01.02.2007 р. Підписання цього документа поставило завдання не лише щодо адаптації національного законодавства до норм Європейської соціальної хартії, а й практичного впровадження соціальних стандартів у сферах праці, зайнятості, страхування, медичної та соціальної допомоги.

Європейський кодекс соціального забезпечення. Це документ, прийнятий під егідою Ради Європи, перша редакція якого датується 16.04.1964 р. Кодекс готувався у співпраці з МОП, яка у 1952 р. схвалила *Конвенцію № 102 "Про мінімальні норми соціального забезпечення"*. У ній визначалися норми щодо: медичного обслуговування; допомоги у зв'язку з хворобою; допомоги по безробіттю; допомоги по старості; допомоги у випадку трудового каліцтва або професійного захворювання; родинної допомоги; допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами"; допомоги по інвалідності; допомоги у зв'язку з втратою годувальника. Комітет міністрів Ради Європи вирішив не встановлювати у Кодексі рівень гарантій, вищий ніж у Конвенції № 102. Водночас також розроблено додатковий Протокол до Кодексу, котрий передбачав уже більш високі стандарти порівняно з Кодексом. Таким чином, створена можливість для держав, які мали низький економічний рівень, приєднатися лише до Кодексу, а тих держав, що мали більш потужні економічні можливості, одночасно приєднатися до Кодексу і до Протоколу.

У червні 1990 р. Комітет міністрів Ради Європи схвалив **Переглянутий кодекс соціального забезпечення**, який відкрито для підписання з листопада 1990 р. Кодекс містить *мінімальні стандарти захисту*, які договірні держави повинні надавати у зв'язку з дев'ятьма традиційними соціальними ризиками, а саме: хворобою, безробіттям, старістю, трудовим каліцтвом,

професійним захворюванням, материнством, інвалідністю, втратою годувальника, утриманням дітей.

Європейський кодекс соціального забезпечення є ключовим документом, який визначає європейські стандарти соціальної захищеності населення. Для соціальних працівників він має такі орієнтири:

- закріплює міжнародні мінімальні стандарти допомоги;
- орієнтує на універсальний доступ до соціальних послуг;
- підкреслює важливість захисту вразливих груп (інвалідів, безробітних, сімей з дітьми, людей похилого віку).

Європейський Стовп соціальних прав. У зв'язку зі змінами ринків праці, моделей роботи і систем соціального забезпечення, а також з метою адаптації до нових можливостей і проблем, що виникають у результаті глобалізації, цифрової революції і соціальних і демографічних змін, Європейська комісія спільно з Європейським парламентом розробила проект Європейського Стовпа соціальних прав, направлено на забезпечення рівних можливостей і доступу до ринку праці та стійкого соціального захисту, який було прийнято 17 листопада 2017 р. на Соціальному саміті справедливих робочих місць і зростання в Гетеборзі (Швеція).

Принципи і права, закріплені в цьому документі, структуровані за трьома категоріями: 1) рівність можливостей і доступу до ринку праці; 2) справедливі умови праці і 3) соціальний захист та включеність. Європейський компонент соціальних прав включає в себе три розділи.

1) "Рівні можливості та доступ до ринку праці" – закріплені право на освіту і навчання протягом усього життя, право на гендерну рівність, право на рівні можливості і право на активну підтримку зайнятості;

2) "Справедливі умови праці" містить наступні соціальні права: право на безпечну і адаптовану зайнятість, право на соціальний діалог, право на баланс роботи та особистого життя, право на здорове, безпечне і добре адаптоване робоче середовище і захист особистих даних;

3) "Соціальний захист та включення" – охоплює право на догляд за дітьми і підтримку дітей, право на соціальний захист, право на допомогу з безробіття, право на мінімальний дохід, право на доходи і пенсії по старості, право на охорону здоров'я, право на включення людей з обмеженими можливостями в трудове і соціальне життя, право на довгостроковий догляд, право на житло і допомогу для бездомних, право на доступ до основних послуг.

Хоча Європейський стовп соціальних прав не має прямої юридичної сили, а виступає як комплекс заходів "м'якого права", ці принципи та права визначають пріоритетні напрямки співробітництва між країнами-членами і спільні цілі. Окремі принципи знайшли втілення у директивах ЄС і, таким чином, стали частиною законодавства, як-от Директива про мінімальну заробітну плату та Директива про гендерний баланс у радах директорів.

У 2021 р. Європейською Комісією ухвалено *План дій Європейського стовпа соціальних прав*. Згідно з ним, до 2030 р. зайнятими мають бути принаймні 78 % населення віком від 20 до 64 років; щонайменше 60 % усіх дорослих мають брати участь у навчанні щороку; кількість людей, яким

загрожує бідність чи соціальна ексклюзія, має зменшитися на 15 млн осіб. Фінансово цей план забезпечується коштом, зокрема, Європейського соціального фонду-плюс (ESF+) із бюджетом 99,3 мільярда євро.

Таким чином, європейські міжнародно-правові документи закладають основу для формування уніфікованих соціальних стандартів, гармонізації національних систем соціального забезпечення та розвитку соціальної роботи в контексті європейської інтеграції.

Питання для самоперевірки та самоконтролю

1. У чому полягає важливість вивчення нормативного забезпечення соціальної роботи?
2. Які права є визначальними для міжнародних норм соціальної роботи?
3. Поясніть сутність поняття "соціальна держава".
4. Якою є класифікація джерел нормативно-правового забезпечення соціальної роботи?
5. Яка роль міжнародних неурядових організацій у виробленні норм і стандартів соціальної роботи?
6. Які європейські міжнародні документи регулюють здійснення соціальної роботи?



Правові основи соціальної політики в Україні

2.1. Сутність і зміст соціальної політики

Розуміння соціальної політики як суспільного феномену ґрунтується на усвідомленні її ролі у формуванні справедливого та збалансованого розвитку держави. Соціальна політика відображає взаємозв'язок між державою, суспільством і особистістю, визначаючи способи розподілу матеріальних і духовних благ, міру соціальної відповідальності та гарантії соціальної безпеки громадян. Тому часто її ототожнюють із "соціальною сферою", "гуманітарною політикою" і навіть "соціальною роботою", хоча вона має суттєві відмінності й особливості.

Відмітимо, що соціальна робота у світі розглядається саме як інструмент соціальної політики. При цьому не викликає сумніву співпадіння соціальної політики і соціальної роботи за такими сутнісними характеристиками як: гуманістична сутність; проблемне поле (спрямованість); феноменальна значущість. Відповідно соціальний працівник виступає суб'єктом соціально-політичних відносин і як представник держави або громадської організації, і як особистість.

Тому важливо зупинитись на розгляді соціальної політики як державно-правового механізму запобігання і вирішення соціальних проблем у суспільстві.

Із багатьох відомих визначень соціальної політики найбільш поширеним і вдалим вважається наступне:

<i>Соціальна політика</i> – комплекс заходів державного та недержавного характеру, спрямованих на виявлення, задоволення і узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад.

Таким чином, соціальна політика передбачає реалізацію комплексу заходів, які мають актуальну та довгострокову спрямованість на вирішення соціальних завдань у відповідності зі стандартами міжнародного співтовариства, здатними забезпечити прогрес на міжнародному, національному і регіональному рівнях у різних сферах суспільного життя.

Сфера соціальної політики є частиною політики держави, яка своїми діями пом'якшує негативні наслідки індивідуальної і соціальної нерівності, соціально-економічних потрясінь у суспільстві. "Відповідно доцільно розглянути і поняття **"державна соціальна політика"** – цілеспрямована діяльність держави щодо управління суспільними процесами і відносинами в соціально-культурній сфері.

Метою соціальної політики в соціальній, демократичній державі є загальний добробут, у тому числі забезпечення мінімально необхідного рівня соціального захисту різних категорій населення. А тому державна соціальна політика передбачає систему заходів з оптимізації соціального розвитку суспільства, відносин між соціальними та іншими групами, створення умов для задоволення життєвих потреб їхніх представників.

Основними напрямками соціальної політики є наступні:

– **політика в сфері доходів населення**, яка передбачає встановлення соціальних стандартів життя, параметрів життєвого рівня, забезпечення зростання заробітної плати;

– **політика зайнятості та охорони праці**, яка передбачає законодавче встановлення засобів охорони праці, видів і форм соціального страхування, забезпечення повної продуктивної зайнятості населення, запобігання безробіттю;

– **соціальний захист**, що передбачає визначення та встановлення параметрів пенсійного забезпечення та інших видів соціального страхування, соціальної допомоги, соціального обслуговування, а також соціальних пільг і гарантій;

– **демографічна політика**, яка передбачає стимулювання репродуктивного зростання населення, державну допомогу сім'ї, регулювання міграційних процесів;

– **політика розвитку соціальної сфери**: культурна, мовна, релігійна, молодіжна, рекреаційна політика, охорона здоров'я, у сфері освіти, науки тощо. Ці напрями можна також віднести до гуманітарної політики.

Державне регулювання соціально-економічних відносин, соціальної сфери, будучи однією із передумов економічного і соціального розвитку суспільства й особливою формою управління, виступає як найважливіша складова соціально-економічної політики держави.

Саме тому виконання *соціальних функцій*, покладених на державу, здійснюється через систему законодавчих і виконавчих органів влади на рівні президента, парламенту, уряду, органів місцевого самоврядування.

До основних **завдань** соціальної політики незалежно від суті, характеру й особливостей суспільства належать підвищення добробуту, поліпшення умов праці і життя людей; забезпечення в усіх сферах суспільних відносин принципу соціальної справедливості; зближення класів, соціальних груп і прошарків суспільства; поліпшення національних відносин та ін.

В основу здійснення соціальної політики у соціальних демократичних державах покладаються такі **принципи**, як соціальна справедливість, соціальна солідарність, індивідуальна соціальна відповідальність, соціальне партнерство.

Отож, сутність соціальної політики полягає у спрямованості на досягнення соціальної справедливості й добробуту населення, а її зміст розкривається через систему соціальних гарантій, програм та інституцій, які реалізують захист і розвиток людини.

2.2. Конституційне забезпечення соціальної політики в Україні

Соціальна політика в новій Україні як самостійній суверенній державі була започаткована з проголошенням *Декларації про державний суверенітет України (1990 р.)*. У Декларації зазначено, що людина, її честь, здоров'я – найвища цінність для суспільства, мета його розвитку. Це означає, що відповідну соціальну спрямованість повинна мати в новітній Україні економіка, політика, в державі мають бути створені відповідні умови для співробітництва всіх структур політичної системи, всіх частин суспільства в їх єдності навіть за об'єктивних їх відмінностей. А відтак потрібна певна соціально спрямована діяльність

органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, необхідно створити систему соціальних служб і соціального захисту та забезпечення, підтримки населення.

Основний Закон нашої держави – **Конституція України** (1996 р.) – повною мірою відобразив у своїх статтях положення Загальної декларації прав людини. Україна відповідно до Конституції є **соціальною державою**. Відтак очевидно, що визначальним пріоритетом державної соціальної політики має стати забезпечення основних прав особистості. Конституція України встановила перелік основних соціальних прав і свобод людини і громадянина згідно з сучасними світовими стандартами та підходами, а також реальними суспільно-політичними потребами власних громадян. Основні з них такі:

- право громадян на працю, заробітну плату (ст. 43);
- право на належний соціальний захист (ст. 46);
- право на житло (ст. 47);
- право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48);
- право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49);
- право дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на державне утримання і виховання (ст. 52);
- право на освіту і соціальне забезпечення (ст. 53);
- право на державний захист сім'ї (ст. 53).

Стаття 43. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб... Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.

Стаття 46. Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Стаття 48. Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Стаття 49. Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

Стаття 53. Кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі...

Конституційне забезпечення соціальної політики в Україні полягало у закріпленні статусу держави як соціальної та гарантуванні комплексу соціально-економічних прав громадян. Конституція визначила базові орієнтири для розвитку соціальної сфери, а також зобов'язала державу здійснювати практичні заходи щодо підвищення якості життя населення, забезпечення соціальної безпеки та справедливості.

Першим державним нормативно-правовим документом, який визначив стратегічні цілі та пріоритетні напрями соціальної політики в Україні стали *"Основні напрями соціальної політики на 1997–2000 роки"*. У цьому документі було визначено курс розвитку соціальної сфери на три роки, при цьому державна участь мала полягати у встановленні мінімальних соціальних гарантій, поєднанні загальнодержавних механізмів з розвитком ініціативи місцевих органів влади і створенням єдиного соціального простору, забезпечення реалізації прав громадян у соціальній сфері, зафіксованих у Конституції України і законодавчих актах.

На початку 2000-х рр. формується основний масив нормативно-правових актів, які визначили загальне спрямування чинної системи соціального захисту та соціального забезпечення. Також одним із завдань у сфері державної соціальної політики стало наближення законодавства України до європейських соціальних стандартів.

Для розвитку пріоритетних напрямів у сфері соціальної політики розроблено та прийнято низку концепцій, стратегій, державних програм, спрямованих на досягнення національних пріоритетів.

Основними *цілями соціальної політики держави на сучасному етапі* соціально-економічного розвитку України є:

- створення кожному дієздатному громадянину умов, що дозволяють йому працювати, заповзятливістю підтримувати власний добробут;
- посилення адресної соціальної підтримки з боку держави, у першу чергу слабозахиснених груп населення;
- здійснення комплексних заходів і спеціальних програм у сфері оплати праці і пенсійного забезпечення, політики зайнятості;
- реформування соціальної сфери на основі розумного поєднання принципів платності й безкоштовності послуг охорони здоров'я, культури;
- формування нової житлової політики, загальнодержавного ринку житла, стимулювання усіх видів економічно ефективного житлового будівництва, зміна порядку оплати населенням житла і комунальних послуг;
- удосконалення базового державного соціального стандарту – прожиткового мінімуму;

- реформування системи зайнятості;
- всебічний розвиток освіти, культури, поліпшення охорони здоров'я населення.

Проте з початком війни в Україні формується **нова модель соціальної політики**, яка орієнтується на комплексний захист людини в умовах воєнних викликів і післявоєнного відновлення. Основні причини формування нової моделі:

- зростання соціальних ризиків (вимушене переміщення населення, втрата житла і роботи, загибель годувальників);
- поява нових категорій вразливих груп (військовослужбовці та ветерани війни, члени їхніх сімей, внутрішньо переміщені особи, постраждалі від бойових дій);
- зміна пріоритетів державної політики (необхідність поєднання соціальної підтримки з відновленням економіки, інтеграцією до ЄС та впровадженням сучасних європейських стандартів).

Відповідно, характерними рисами нової соціальної політики є:

- цільова спрямованість – пріоритетна допомога постраждалим від війни, учасникам бойових дій, переселенцям, сім'ям загиблих;
- акцент на реабілітацію та реінтеграцію – створення системи медичної, психологічної, соціальної допомоги ветеранам, особам з інвалідністю внаслідок війни;
- гнучкість і мобільність – швидке реагування на потреби населення у кризових умовах;
- поєднання соціальної підтримки з розвитком людського потенціалу – орієнтація не лише на матеріальну допомогу, а й на професійну перепідготовку, створення робочих місць, підтримку підприємництва;
- децентралізація – активізація ролі органів місцевого самоврядування, волонтерських та громадських організацій у наданні соціальних послуг;
- інноваційний розвиток системи соціальних послуг – впровадження сучасних стандартів, інноваційних форм (онлайн-сервіси, мобільні команди);
- європейська інтеграція – узгодження української соціальної політики з європейськими стандартами (Європейська соціальна хартія, Європейський кодекс соціального забезпечення та ін.).

Отже, нова модель соціальної політики України має поєднувати ефективність, адресність, фінансову реалістичність та сучасні цифрові механізми управління. Вона покликана стати не лише відповіддю на воєнні виклики, але й основою для післявоєнної відбудови та розвитку держави на засадах соціальної справедливості та сталого розвитку.

2.3. Механізми реалізації державної соціальної політики

Державна соціальна політика реалізується через систему механізмів, які забезпечують перетворення соціальних цілей і завдань у конкретні дії, програми та послуги для населення. Вони охоплюють правові, економічні, організаційні та адміністративні інструменти, що дозволяють державі ефективно виконувати свої соціальні функції.

До **об'єктів соціальної політики** відноситься передусім все населення і зокрема його окремі категорії: громадяни похилого віку, безробітні, особи з інвалідністю, ветерани війни, пенсіонери, багатодітні сім'ї, малозабезпечені сім'ї, самотні батьки, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, бездомні громадяни та безпритульні діти тощо. Цим вибіркоvim групам відповідають окремі програми соціальної політики, спеціальні нормативно-правові акти. Отже, об'єктом соціальної політики виступає все населення країни з акцентом на найбільш уразливі та малозабезпечені верстви.

До **суб'єктів** соціальної політики належать: людина, держава, суспільство, соціальні спільності та інститути, політичні партії, громадські організації, асоціації громадян, колективи, фонди, принципово нові для українського суспільства суб'єкти, зокрема соціального захисту (підприємці, роботодавці), і суб'єкти, що здійснюють діяльність у різноманітних формах як у межах інституціональних структур, так і на громадських самодіяльних засадах.

Насамперед, до суб'єктів соціальної політики належить *держава*, яка залишається основним і найважливішим джерелом її формування та розвитку. Саме держава та її установи й відомства гарантують можливість взаємодії соціальних груп та інших елементів соціальної структури як суспільно впорядкованого і суспільно захищеного процесу, тобто соціальної політики в масштабах країни. Отже, держава є як гарантом здійснення соціальної політики, так і її головним суб'єктом.

Цілеспрямована соціальна політика держави здійснюється через специфічні суспільні інститути (суб'єкти управління) – систему органів і організацій, що забезпечують свідомий вплив на соціальну сферу з метою досягнення визначених результатів. На *державному рівні* це міністерства соціального профілю (Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України, Міністерство охорони здоров'я України, заклади соціального захисту), *на регіональному рівні* – відповідні органи управління, *на місцевому* – міські і районні органи влади, різні установи і служби соціальної допомоги на місцях.

Також соціально-політичні заходи здійснюють громадські, благодійні, релігійні та інші недержавні організації й об'єднання, політичні партії, асоціації, колективи, фонди, профспілки, й окремі особистості – професійні соціальні працівники, волонтери, благодійники, правозахисники, а також громадяни шляхом участі у громадських ініціативах і об'єднаннях, групах самопомоги тощо. Розширення кількості суб'єктів соціальної політики є істотними чинниками для підвищення її ефективності.

Однак, незважаючи на таку досить розгорнуту управлінську структуру, ефективність управління соціальною сферою бажає бути кращою (відсутня цілісність системи управління соціальним розвитком; існують протиріччя між центральними, регіональними і місцевими органами, особливо з приводу виділення коштів на соціальні заходи та ін.).

Державне управління соціальною сферою виконує цілий комплекс *функцій*, а саме: прогнозування, планування, організації, загального керівництва, оперативного розпорядження та втручання, регулювання, обліку і контролю, перевірки виконання.

Пріоритет державного управління соціальною сферою в Україні означає, передусім, пошук реальних шляхів до більш високого рівня соціальної захищеності, зростання тривалості життя, подальшого розвитку закладів культури, екологічного благополуччя, неприпустимості за будь-яких обставин згорання соціальних програм та зменшення гарантій, забезпечення стабільного соціального розвитку України.

Важливим і актуальним у сучасних умовах залишається питання *фінансування соціальної сфери*. Основними джерелами фінансування є:

- *бюджетні джерела*: державний бюджет; бюджети регіонів; місцеві бюджети; ресурси міжбюджетного перерозподілу;
- *позабюджетні джерела*: державні соціально-страхові фонди, позабюджетні фонди регіонів; недержавні соціальні фонди; кредитні ресурси, залучення коштів фірм і домашніх господарств (територіальні позики); використання потенціалу некомерційних неурядових організацій;
- *зовнішні джерела*: кредити, позики міжнародних фінансових організацій; гуманітарна допомога з-за кордону.

Поряд і паралельно з бюджетною системою в Україні функціонує порівняння з нею за масштабами позабюджетна *фінансова страхова система*, яка формується за рахунок страхових платежів підприємств усіх форм власності, обов'язкових страхових внесків працюючих громадян, асигнувань з державного бюджету.

Цільові соціальні програми як механізм реалізації соціальної політики держави. Тенденції соціально-економічного розвитку України потребують використання на практиці широкого набору різноманітних інструментів державного управління. Одним із таких інструментів є *програмно-цільовий підхід* у плануванні та управлінні соціально-економічними об'єктами та процесами. Головне призначення програмно-цільового методу полягає у можливості для керівного органу домогтися значної концентрації ресурсів саме в рамках програмного вирішення окремої проблеми. Принцип "мета – ресурси (заходи) – результат" підвищує ефективність вирішення цієї проблеми.

Програмно-цільове планування – це один із видів планування, в основі якого лежить орієнтація діяльності на досягнення поставлених цілей. По суті, будь-який метод планування направлений на досягнення конкретних цілей. Але в даному випадку в основі самого процесу планування лежить визначення та постановка цілей і лише потім вибір шляхів їх досягнення. Програмно-цільове планування побудоване за логічною схемою "цілі – шляхи – способи – засоби". Спочатку визначаються цілі, які мають бути досягнуті, потім намічаються шляхи їх реалізації, а потім – більш деталізовані способи і засоби. Зрештою, організатор розробляє програму дій. Звідси витікає, що особливістю даного

методу планування є не просто прогнозування майбутнього стану системи, а складання конкретної **програми досягнення бажаних результатів**. Програмно-цільовий метод планування "активний", він дозволяє не лише спостерігати ситуацію, але й впливати на її наслідки, що вигідно відрізняє його від більшості інших методів.

Для реалізації соціальної політики в Україні основними плановими документами є **державні цільові програми**. У Законі України "Про державні цільові програми" (2004 р.) цільові програми визначаються як "комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням".

У складанні програми виділяються наступні етапи: відбір проблем для включення в програму; прийняття рішення про розробку цільової програми та її формування; експертиза та оцінка цільової програми; затвердження цільової програми; управління реалізацією цільової програми й контроль процесу її виконання.

Згідно цього ж закону державні цільові програми за своєю спрямованістю розподіляються на: економічні, наукові, національно-культурні, екологічні, оборонні, правоохоронні, *соціальні* (що передбачають розв'язання проблем підвищення рівня та якості життя, проблем безробіття, посилення соціального захисту населення, поліпшення умов праці, розвиток охорони здоров'я та освіти).

За терміном дії цільові програми поділяються на короткострокові (1–2 роки), середньострокові (2–5 років), та довгострокові (5 і більше років).

За масштабом дії цільові програми поділяються на державні, регіональні, локальні, місцеві та змішані. У законі за масштабом цільові програми підрозділяються на:

- загальнодержавні – тобто це програми, що охоплюють всю територію держави або значну кількість її регіонів, мають довгостроковий період виконання і здійснюються центральними і місцевими органами виконавчої влади;

- інші програми, метою яких є вирішення окремих проблем розвитку економіки і суспільства, а також проблем розвитку окремих областей економіки й адміністративно-територіальних одиниць, що вимагають державної підтримки.

Особливу роль відіграють місцеві соціальні програми, що визначають основні напрямки розвитку соціуму регіону, громади або окремої групи населення на певний строк. При цьому слід зазначити, що на локальному рівні соціальні аспекти розвитку регіону, громади є, як правило, складовою частиною більш загального плану – програми соціально-економічного і культурного розвитку.

Приклади соціальних цільових програм	
Завершені	Діючі (станом на 2025 р.)
Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року (2006); Державна цільова програма "Шкільний автобус" (2003, до 2015); Державна програма "Репродуктивне здоров'я нації на період до 2015 року"; Державна програма протидії торгівлі людьми на період до 2015 року (2012); Державна цільова соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (2007, до 2017 р.); Загальнодержавна цільова соціальна програма протидії ВІЛ-інфекції / СНІДу на 2014–2018 роки Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року (2018); Державна цільова програма "Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів" на період до 2020 року (2012).	<i>державні:</i> Державна цільова соціальна програма з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року (2024); Державна цільова соціальна програма "Молодь України" на 2021–2025 роки (2021); Державна цільова соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2025 року (2023);
	<i>регіональні:</i> Обласна програма підтримки внутрішньо переміщених осіб у Чернігівській області на 2025–2026 роки (Чернігів, 2024); Обласна комплексна програма соціальної підтримки населення на 2024–2026 роки "Соціальний захист населення в Одеській області" (Одеса, 2023); <i>міські:</i> Міська цільова програма "Турбота. Назустріч киянам" на 2025–2027 роки (Київ, 2024); Комплексна програма підтримки сім'ї, гендерної рівності та протидії торгівлі людьми (Ніжин, 2025).

Таким чином, виважена соціальна політика держави має вагоме значення як певний інвестор, стимулятор економічного зростання й добробуту суспільства. Цільові соціальні програми є ефективним механізмом реалізації державної соціальної політики. Вони дозволяють концентрувати ресурси на пріоритетних соціальних проблемах, підвищувати якість життя населення, забезпечувати соціальну безпеку та гнучко реагувати на нові виклики сучасного суспільства.

Питання для самоперевірки та самоконтролю

1. Який зв'язок соціальної політики і соціальної роботи?
2. Забезпечення яких прав людини є пріоритетом державної соціальної політики?
3. Перерахуйте суб'єктів реалізації соціальної політики.
4. Яке місце державних цільових програм у реалізації соціальної політики в Україні?



Державні соціальні стандарти та гарантії як база законотворчої діяльності в галузі соціальної роботи

3.1. Законодавство України щодо державних соціальних стандартів та гарантій

Існування якісної системи соціальних стандартів та гарантій є ознакою ефективної соціальної політики держави, яка має передбачати не лише закріплення їх у своїх нормативно-правових актах, але і виконання та реалізацію на практиці.

Поняття *соціального стандарту* (від англ. standard – норма, зразок) характеризує рівень споживання тих чи інших благ, який визнається більшістю населення або представників тієї чи іншої суспільної групи людей прийнятним (нормальним) для себе. Соціальні стандарти можуть використовуватися державою як інструмент управління соціальним розвитком при розробці соціально-економічної політики, розподілі ресурсів, що направляються в соціальний сектор, реалізації соціальних програм, закріплення та забезпечення соціальних гарантій громадянам. У цьому випадку соціальні стандарти набувають вигляду чітко зафіксованих нормативів, які можуть мати обов'язковий чи рекомендаційний характер.

Соціальні гарантії (фр. garantie, лат. garantir – забезпечити, охороняти) – матеріальні та юридичні засоби, що забезпечують реалізацію конституційних соціально-економічних і соціально-політичних прав членів суспільства (право на працю, відпочинок, житло, освіту, медичну допомогу).

Соціальні стандарти та гарантії є визначальними для державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах, а також для формування фінансових ресурсів, що спрямовуються на їх реалізацію. Вони дають змогу реалізувати стратегічну мету сучасної цивілізованої держави – забезпечити високі стандарти життя та рівний доступ її громадян до суспільних благ та послуг.

З метою врегулювання питань щодо сутності та змісту державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій в Україні у 2000 р. було прийнято **Закон України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії"** (2000 р.). Цим законом визначено (ст. 2), що державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються з метою: визначення механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, визначених Конституцією України; визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсів для їх реалізації; визначення та обґрунтування розмірів видатків Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, соціальних фондів на соціальний захист і забезпечення населення та утримання соціальної сфери.

На основі соціальних стандартів визначаються розміри основних соціальних гарантій: мінімальних розмірів заробітної плати та пенсії за віком, інших видів соціальних виплат і допомоги.

Формування державних соціальних стандартів і нормативів здійснюється за такими *принципами (ст.3)*:

- забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав та державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного;
- законодавчого встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів;
- диференційованого за соціально-демографічними ознаками підходу до визначення нормативів;
- наукової обґрунтованості норм споживання та забезпечення;
- соціального партнерства;
- гласності та громадського контролю при їх визначенні та застосуванні;
- урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального захисту та трудових відносин.

Відповідно до ст. 27 цього Закону у 2002 р. було затверджено **Державний класифікатор соціальних стандартів та нормативів** (Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 17.06.2002 № 293).

Класифікатор розроблено для забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав та державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного громадянина, законодавчого встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів, диференційованого за соціально-демографічними ознаками підходу до визначення нормативів, наукового обґрунтування норм споживання, гласності та громадського контролю при їх визначенні та застосуванні.

Об'єктами класифікації є державні соціальні стандарти і нормативи у сферах: доходів населення; соціального обслуговування; житлово-комунального обслуговування; транспортного обслуговування та зв'язку; охорони здоров'я; забезпечення навчальними закладами; обслуговування закладами культури; обслуговування закладами фізичної культури та спорту; побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування; соціальної роботи з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей.

У додатку до Класифікатора визначені центральні та місцеві органи виконавчої влади, які відповідають за розробку, впровадження та проведення моніторингу державних соціальних стандартів і нормативів згідно з цим Класифікатором.

Незважаючи на прийняття вищезгаданих нормативних документів, все ще актуальними для нашої держави залишаються питання розробки системи соціальних стандартів та гарантій, яка б дійсно забезпечувала гідний рівень життя населення та відповідала європейським нормам. Формування такої системи потребує, зокрема, і удосконалення діючого законодавства.

3.2. Характеристика державних соціальних стандартів

Державні соціальні стандарти – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій: мінімальних розмірів заробітної плати та пенсії за віком, інших видів соціальних виплат і допомоги.

Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються у таких сферах:

сфері доходів населення (встановлюються з метою визначення розмірів державних соціальних гарантій у сфері оплати праці, виплат за обов'язковим державним соціальним страхуванням, права на отримання інших видів соціальних виплат і державної соціальної допомоги та їх розмірів, а також визначення пріоритетності напрямів державної соціальної політики);

сфері соціальних послуг (встановлюються для визначення розмірів державних гарантій соціальної підтримки осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах);

сфері житлово-комунального обслуговування (встановлюються з метою визначення державних соціальних гарантій щодо надання житлово-комунальних послуг та розмірів витрат на найм житла, управління житлом і оплату комунальних послуг, які забезпечують реалізацію конституційного права громадянина на житло);

сферах транспортного обслуговування та електронних комунікацій (включають: норми забезпечення транспортом загального користування; показники якості транспортного обслуговування; соціальні норми забезпеченості населення електронними комунікаційними послугами, з оплати яких держава надає пільги громадянам);

сфері охорони здоров'я (включаються: перелік та обсяг гарантованого рівня медичної допомоги громадянам у державних і комунальних закладах охорони здоров'я; нормативи надання медичної допомоги, що включають обсяг діагностичних, лікувальних та профілактичних процедур; показники якості надання медичної допомоги; нормативи пільгового забезпечення окремих категорій населення лікарськими засобами та іншими спеціальними засобами; нормативи забезпечення стаціонарною медичною допомогою; нормативи забезпечення медикаментами державних і комунальних закладів охорони здоров'я; нормативи санаторно-курортного забезпечення; нормативи забезпечення харчуванням у державних і комунальних закладах охорони здоров'я);

сфері забезпечення навчальними закладами (включаються: перелік та обсяг послуг, що надаються державними і комунальними закладами дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти; нормативи граничного наповнювання класів, груп та співвідношення вихованців, учнів, студентів і педагогічних працівників у навчальних закладах; норми матеріального забезпечення навчальних закладів та додаткових видів соціального і матеріального забезпечення учнів);

сфері культури (включаються: мінімальні стандарти забезпечення населення культурними послугами; нормативи забезпечення населення закладами культури та закладами освіти сфери культури, що надають доступ до базового набору культурних послуг);

сфері фізичної культури та спорту (включаються: перелік, мінімальні нормативи витрат (фінансування) та обсяг надання послуг у сфері фізичної культури і спорту, у тому числі безоплатних та пільгових послуг; показники доступності та якості надання послуг у сфері фізичної культури і спорту, зокрема безоплатних та пільгових, у тому числі для осіб з інвалідністю; нормативи забезпечення населення закладами фізичної культури і спорту та спортивними спорудами, зокрема з можливістю доступу до них осіб з інвалідністю);

сфері побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування (включаються: нормативи забезпечення населення побутовими послугами; показники якості надання побутових послуг; нормативи забезпечення торговельною площею та місцями у закладах громадського харчування; показники якості та безпеки товарів і послуг підприємств громадського харчування).

Базовим державним соціальним стандартом є прожитковий мінімум, встановлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового обслуговування, соціального захисту, культури, охорони здоров'я та освіти.

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Як державний соціальний стандарт прожитковий мінімум застосовується для:

- загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм;
- встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також стипендій та інших соціальних виплат;
- визначення права на призначення соціальної допомоги;
- визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціальних послуг та інших;
- встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Правова основа для встановлення прожиткового мінімуму в Україні закладена в *Законі України "Про прожитковий мінімум"* (1999 р.).

Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення:

дітей віком до 6 років;
дітей віком від 6 до 18 років;
працездатних осіб;
осіб, які втратили працездатність.

Такий поділ зумовлений особливостями людського організму, у його потребах залежно від віку та фізичних можливостей. Прожитковий мінімум встановлюється Кабінетом Міністрів України після проведення науково-громадської експертизи сформованих набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг та щорічно затверджується Верховною Радою України до початку розгляду Державного бюджету України і періодично переглядається відповідно до зростання індексу споживчих цін разом з уточненням показників Державного бюджету України та публікується в офіційних виданнях.

Прожитковий мінімум в Україні по соціальним та демографічним групам з 2014 по 2025 рр. (грн.)					
Період	Загальний показник	Діти до 6 років	Діти від 6 до 18 років	Працездатні особи	Особи, що втратили працездатність
2014	1176	1032	1286	1218	949
2015	1176	1032	1286	1218	949
	1330	1167	1455	1378	1074
2016	1330	1167	1455	1378	1074
	1399	1228	1531	1450	1130
	1544	1355	1689	1600	1247
2017	1544	1355	1689	1600	1247
	1624	1426	1777	1684	1312
	1700	1492	1860	1762	1373
2018	1700	1492	1860	1762	1373
	1777	1559	1944	1841	1435
	1853	1626	2027	1921	1497
2019	1853	1626	2027	1921	1497
	1936	1699	2118	2007	1564
	2027	1779	2218	2102	1638
2020	2027	1779	2218	2102	1638
	2118	1859	2318	2197	1712
	2189	1921	2395	2270	1769
2021	2189	1921	2395	2270	1769
	2294	2013	2510	2379	1854
	2393	2100	2618	2481	1934
2022	2393	2100	2618	2481	1934
	2508	2201	2744	2600	2027
	2589	2272	2833	2684	2093
2023	2589	2272	2833	2684	2093
2024	2920	2563	3196	3028	2361
2025	2920	2563	3196	3028	2361

Дані Міністерства фінансів України

3.3. Характеристика державних соціальних гарантій

Державні соціальні гарантії – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, встановлені законами пільги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом. До числа *основних державних соціальних гарантій* включаються: мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсії за віком, неоподатковуваний

мінімум доходів громадян, розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат.

Мінімальний розмір заробітної плати – законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може проводитися оплата за виконану працівником місячну, а також погодинну норму праці (обсяг робіт) (Кодекс законів про працю України, Закон України "Про оплату праці" від 24.03.1995 р. N 108/95-ВР).

Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств, установ, організацій усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників. Розмір мінімальної заробітної плати встановлюється і переглядається відповідно до Закону України "Про оплату праці" (1995 р.) та не може бути нижчим від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб. До мінімальної заробітної плати не включаються доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати.

Розмір мінімальної заробітної плати встановлюється Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України не рідше одного разу на рік у законі про Державний бюджет України з урахуванням пропозицій, вироблених шляхом переговорів, представників професійних спілок, роботодавців, які об'єдналися для ведення колективних переговорів і укладення генеральної угоди, та переглядається залежно від зміни розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Мінімальна зарплата в Україні з 2014 по 2025 рр.						
Період	Мінімальна зарплата (грн.)					
	місячна			погодинна		
з 01.01.2014 по 31.12.2014	1218	0	0 %	7,30	0,00	0 %
з 01.01.2015 по 31.08.2015	1218	0	0 %	7,29	-0,01	-0,1 %
з 01.09.2015 по 31.12.2015	1378	160	13,1 %	8,29	1,00	13,7 %
з 01.01.2016 по 30.04.2016	1378	0	0 %	8,29	0,00	0 %
з 01.05.2016 по 30.11.2016	1450	72	5,2 %	8,69	0,40	4,8 %
з 01.12.2016 по 31.12.2016	1600	150	10,3 %	9,59	0,90	10,4 %
з 01.01.2017 по 31.12.2017	3200	1600	100,0 %	19,34	9,75	101,7 %
з 01.01.2018 по 31.12.2018	3723	523	16,3 %	22,41	3,07	15,9 %
з 01.01.2019 по 31.12.2019	4173	450	12,1 %	25,13	2,72	12,1 %
з 01.01.2020 по 31.08.2020	4723	550	13,2%	28,31	3,18	12,7%
з 01.09.2020 по 31.12.2020	5000	277	5,9%	29,20	0,89	3,1%
з 01.01.2021 по 30.11.2021	6000	1000	20,0%	36,11	6,91	23,7%
з 01.12.2021 по 31.12.2021	6500	500	8,3%	39,12	3,01	8,3%
з 01.01.2022 по 30.09.2022	6500	0	0%	39,26	0,14	0,4%
з 01.10.2022 по 31.12.2022	6700	200	3,1%	40,46	1,20	3,1%
з 01.01.2023 по 31.12.2023	6700	0	0%	40,46	0,00	0%
з 01.01.2024 по 31.03.2024	7100	400	6,0%	42,60	2,14	5,3%
з 01.04.2024 по 31.12.2024	8000	900	12,7%	48,00	5,40	12,7%
з 01.01.2025 по 31.12.2025	8000	0	0%	48,00	0,00	0%

Дані Міністерства фінансів України

Мінімальний розмір пенсії за віком. Мінімальна пенсія за віком встановлюється у розмірі одного прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність, за наявності необхідного страхового стажу.

у чоловіків – 35 років страхового стажу;
у жінок – 30 років страхового стажу.
Для пенсій, призначених до 01.10.2011 – для чоловіків – 25 років, для жінок – 20 років.

Порядок виплати і розмір мінімальної пенсії в Україні регулюється *Законом України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування"* (2003 р.). Цей закон поширюється на тих громадян, хто платять внески до Пенсійного фонду, або за кого внески платять працедавці.

З 1 січня 2018 року для осіб, які досягли віку 65 років, мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в розмірі 40 відсотків мінімальної заробітної плати, визначеної законом про Державний бюджет України на відповідний рік, але не менше прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом.

Також унормовано і **максимальний розмір пенсії за віком** (пункт 3 ст. 27 Закону), який з урахуванням надбавок, підвищень та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Неоподатковуваний мінімум доходів громадян – встановлений державою мінімальний дохід фізичних осіб, з якого не сплачується податок. Відповідно до Податкового кодексу України це грошова сума розміром у 17 гривень, яка застосовується при посиленнях на неоподаткований мінімум доходів громадян в законах або інших нормативно-правових актах, за виключенням норм адміністративного та кримінального законодавства у частині кваліфікації злочинів або правопорушень, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні **податкової соціальної пільги** (50 % розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи). Неоподатковуваний мінімум доходів громадян використовується в деяких галузях права для розрахунків розміру штрафів, стягнень, визначення розміру судових витрат.

Розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат. Конституція України визначає право особи на соціальний захист за рахунок бюджетних коштів. Цей вид соціального забезпечення отримав назву "державна соціальна допомога".

Суб'єктами соціальної допомоги слід визнавати тільки нужденних громадян та членів їх сім'ї, а підставою для надання – стан нужденності (бідності), тобто такий рівень доходу, який не досягає прожиткового мінімуму, визначеного законом. Право на соціальну допомогу не повинне обумовлюватися трудовою діяльністю або сплатою страхових внесків. Тому фінансування

можливе тільки за рахунок бюджетів різних рівнів. Грошові виплати можуть встановлюватися як в твердих розмірах, так і в розмірах, які доповнюють доходи до прожиткового рівня, а послуги надаються безоплатно або з частковим відшкодуванням їх вартості. Виходячи із підстав призначення можна виділити три групи допомоги:

- допомоги, які виплачуються замість втраченого з поважної причини заробітку;
- допомоги, які надаються як додаткова допомога до заробітку або до допомоги першого виду;
- допомоги, які надаються тим, у кого відсутні або можуть бути відсутні зарплата, пенсія та інші доходи.

В Україні нині визначені такі **види державної соціальної допомоги**:

1. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям.
2. Державна допомога сім'ям з дітьми.
3. Державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю.
4. Щомісячна грошова допомога особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, яка за висновком лікарської комісії закладу охорони здоров'я потребує постійного стороннього догляду, на догляд за нею.
5. Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю.
6. Державна соціальна допомога на догляд
7. Тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме.
8. Державна соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, у тому числі з інвалідністю.

Наприклад, державна допомога при народженні дитини надається одному з батьків або опікуну, який постійно проживає разом з дитиною. Для отримання допомоги необхідно звернутись до відділу соціального захисту населення за місцем проживання (реєстрації) не пізніше 12 календарних місяців після народження дитини. До 2014 року допомога при народженні виплачувалася у розмірі, який залежав від того, яка по рахунку дитина у сім'ї: на I дитину – в сумі кратній 30 прожитковим мінімумам; на II дитину – в сумі кратній 60 прожитковим мінімумам; на III і кожному наступну дитину – в сумі кратній 120 прожитковим мінімумам. Виплата допомоги здійснювалася одноразово у десятикратному розмірі прожиткового мінімуму при народженні, решта суми допомоги виплачуватиметься на I дитину протягом наступних 24 місяців; на II дитину – 48 місяців; на III і кожному наступну – 72 місяців.

Але з 01.07.2014 і до 2025 року цей вид допомоги призначався в розмірі **41 280 грн.**, незалежно від того, яка дитина за черговістю (перша, друга, третя чи кожна наступна). Виплата здійснювалася одноразово у сумі 10320 гривень, решта суми виплачувалася протягом наступних 36 місяців рівними частинами в сумі 860 грн. щомісяця.

Законом України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" з метою надання соціальної підтримки населенню України в цілому та окремим категоріям громадян також встановлюються **інші державні соціальні гарантії** щодо (ст.18):

- рівня життя населення, що постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС;
- стипендій учням професійно-технічних та студентам вищих державних навчальних закладів;
- індексації доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їх грошових доходів в умовах зростання цін;
- надання гарантованих обсягів соціального захисту, житлово-комунального, транспортного, побутового обслуговування та обслуговування у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, торгівлі та громадського харчування;
- забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах та послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки.

З метою дотримання державних соціальних гарантій, оцінки ефективності державної соціальної політики, її впливу на рівень та якість життя в Україні здійснюється постійний державний моніторинг у сфері застосування та фінансового забезпечення державних соціальних стандартів і нормативів. Основними засобами здійснення моніторингу є: щомісячна оцінка вартісної величини головних державних соціальних стандартів; ведення державного статистичного обліку щодо додержання державних соціальних стандартів і нормативів; поточне коригування вартісних величин державних соціальних нормативів та нормативів витрат (фінансування) залежно від зміни цін та інших умов їх формування. За результатами моніторингу здійснюється перегляд розмірів державних соціальних гарантій у порядку, що визначається законами.

3.4. Соціальні норми і нормативи

Соціальні норми і нормативи – показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціальними, культурними послугами.

У Законі України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" подана система і класифікація соціальних нормативів. Зокрема, за характером задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяються на:

нормативи споживання – розміри споживання в натуральному виразі за певний проміжок часу (за рік, за місяць, за день) продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг;

нормативи забезпечення – визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, доступних послуг, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я,

освіти, культури, освіти сфери культури, соціального захисту, підприємств, установ, організацій соціального захисту, побутового, транспортного обслуговування та житлово-комунальних послуг;

нормативи доходу – розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що обраховується на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання та забезпечення.

За рівнем задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяються на:

нормативи раціонального споживання – рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб;

нормативи мінімального споживання – соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг виходячи з соціальних або фізіологічних потреб;

статистичні нормативи – нормативи, що визначаються на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп.

Соціальні норми та нормативи є вартісним вираженням т. зв. **споживчого кошика**. Він є певним набором продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, призначених для споживання населенням і окремими його групами і забезпечення їх потреб на відповідному нормативному рівні. Звичайно, вартісна величина достатнього рівня проживання є не однаковою для всіх людей та залежить від їх віку, можливості виконувати певний вид трудової чи іншої суспільно корисної діяльності тощо. Саме тому при встановленні соціальних нормативів законодавець керується принципом наукової обґрунтованості норм споживання та забезпечення, а також диференційованого за ознаками соціально-демографічного підходу до визначення цих нормативів.

Мінімальний споживчий бюджет – це набір продовольчих і непродовольчих товарів і послуг у натуральному і вартісному вираженні, що забезпечує задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини.

Споживчий кошик – асортимент товарів, що характеризує типовий рівень і структуру місячного (річного) споживання людини або сім'ї. Такий набір використовується для розрахунку мінімального споживчого бюджету, виходячи з вартості споживчого кошика у діючих цінах. Споживчий кошик слугує також базою порівняння розрахункових і реальних рівнів споживання.

Розмір споживчого кошика українця був визначений Кабінетом Міністрів України у 2000 році, коли постановою № 656 від 14.04.2000 р. були затверджені набори продуктів харчування, набори непродовольчих товарів та набори послуг для основних соціальних і демографічних груп населення.

На основі даних по споживчому кошику та споживчому бюджету розраховуються такі показники, як мінімальна зарплата і мінімальні пенсії.

Ціна споживчого кошика залежить від рівня роздрібних цін на товари і тарифів на платні послуги (наприклад, комунальні платежі). З кожного виду потреб до розрахунку включають придбання відносно дешевих товарів, як правило, за державними фіксованими цінами. Якщо, наприклад, на ринку

даний продукт або послуга продається за більш низькими цінами, за основу береться найнижчий рівень.

Споживчий набір – набір товарів (послуг) – представників, який встановлюється органами державної статистики для розрахунку індексу споживчих цін (один з показників середнього рівня цін). Набір визначається Держстатом за узгодженням із зацікавленими міністерствами, відомствами, громадськими організаціями та науковими установами на підставі даних щодо фактичної структури грошових витрат населення. Вирішальним критерієм для включення до споживчого набору того чи іншого товару (послуги) є його частка в загальних грошових витратах домогосподарств – не менше 0,1 % для продуктів харчування та 0,2 % – для інших товарів і послуг. Таким чином, до складу споживчого набору в першу чергу входять товари та послуги, які найбільше та найчастіше споживають домогосподарства, незалежно від того, регулюються (встановлюються) ціни (тарифи) на них чи носять вільний (ринковий) характер.

Споживчий набір має переглядатися раз на п'ять років: зокрема у 2012 році його було розширено до 335 позицій (із 296). Морально застарілі товари та послуги були виключені з набору або замінені на більш сучасні. Новими позиціями у наборі стали: хліб заварний та багет, олія оливкова, ківі, капуста пекінська, кондиціонери, блендери, міксери, дрилі, тонометри, підготовчі курси до вступу у ЗВО, послуги няні, послуги лікарень, манікюр, оренда житла, страхування особистого транспорту, миття легкового автомобіля, дизельне паливо, матеріали мастильні, ноутбуки, памперси дитячі, годинники наручні, парасольки, засоби побутової хімії та ін.

На сьогодні чинною є *Постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 р. № 780 "Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення"*. Згідно неї споживчий кошик для дорослого населення України складається з 45 категорій продуктів харчування, 25 видів предметів гардероба для чоловіків і 29 видів – для жінок, 9 видів текстильних виробів (постіль, рушники), 32 видів ліків і товарів медичного призначення, 23 найменувань посуду і меблів, 10 видів комунальних послуг, 9 побутових послуг і 2 видів транспортних послуг. Наприклад:

Транспортні послуги
(у середньому на одну особу на рік)

Найменування послуги	Одиниця виміру	Діти віком до 6 років	Діти віком від 6 до 18 років	Працездатні особи	Особи, які втратили працездатність
Поїздки міським автомобільним, електричним транспортом та метрополітеном	кількість		147	524	
Поїздки приміським автомобільним та залізничним транспортом	кількість		27	95	

В цілому у розробці соціальних норм і нормативів держава повинна орієнтуватись як на міжнародні стандарти, які визначаються рекомендаціями ООН та її спеціалізованими установами (МОП, ВООЗ та ін.), так і на досягнутий рівень задоволення конкретних матеріальних і соціальних потреб у найбільш розвинених країнах світу.

Питання для самоперевірки та самоконтролю

1. З якою метою розроблено "Державний класифікатор соціальних стандартів та нормативів"?
2. Що є базовим державним соціальним стандартом?
3. У яких сферах встановлюються державні соціальні стандарти?
4. Перерахуйте основні державні соціальні гарантії.
5. Що означає поняття "споживчий кошик"?



Нормативний вимір професійної діяльності у сфері соціальної роботи

Розділ 4

4.1. Законодавче забезпечення здійснення професійної соціальної роботи в Україні

З 1990-х років в Україні утверджується соціальна робота як практична діяльність, академічна дисципліна та галузь наукових знань, формується система підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників як окремого напрямку професійної освіти і професійної діяльності.

У 1991 р. Постановою Державного комітету праці СРСР "Кваліфікаційний довідник посад керівників, спеціалістів і службовців" був доповнений кваліфікаційною характеристикою "спеціаліст із соціальної роботи", "соціальний педагог" та "соціальний працівник". Цього ж року, Державним комітетом СРСР з народної освіти (Наказ № 376 від 7 серпня 1991 р.), у навчальних закладах були введені спеціальності "Соціальна педагогіка" та "Соціальна робота" і, відповідно, розпочато професійну підготовку спеціалістів з цих напрямків. Ці посади стали еквівалентом прийнятої у світі посади соціального працівника.

Поступово під нову професію створюється законодавча база, яка забезпечує правовий статус соціальної роботи, створює правові умови для ефективного регулювання діяльності соціальних служб і системи соціальної підтримки населення. Характерно, що в основу формування цієї бази були покладені правові засади визнаного в нашій державі міжнародного законодавства, спрямованого на забезпечення прав і свобод людини (див. Розділ 1).

На сьогодні *правову основу* соціальної роботи становлять Конституція України, закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інші нормативно-правові акти, видані на виконання відповідних законів.

Правове регулювання соціальної роботи є безпосереднім або опосередкованим, воно стосується як діяльності самих соціальних працівників, прав клієнтів на отримання різного роду послуг, так і дотичне до різних аспектів управління соціальною сферою.

Зокрема, закріплення правового статусу соціальної роботи, її основний термінологічний апарат, права і обов'язки соціальних працівників відображені у *Законах України "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю" (2001 р.)* та *"Про соціальні послуги" (2003 р., 2019 р.)*.

Закон України "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю" (2001 р.) визначає організаційні і правові засади соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю. Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю розглядається як професійна діяльність, спрямована на запобігання, мінімізацію негативних наслідків та подолання складних життєвих обставин сімей, дітей та молоді, посилення їхньої здатності до реалізації власного життєвого потенціалу.

У Законі визначені суб'єкти та об'єкти соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю (ст. 3–4):

об'єкти: сім'ї, діти, молодь; професійні та інші колективи; вразливі групи населення, з якими здійснюється соціальна робота;

суб'єкти: уповноважені органи, які здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю (органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; служби у справах дітей; центри соціальних служб та їх спеціалізовані формування); фахівці із соціальної роботи; об'єднання громадян, благодійні, релігійні організації; юридичні та фізичні особи, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді; волонтери у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.

Основними завданнями суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є:

- участь у виконанні загальнодержавних, регіональних та інших програм соціальної підтримки сімей, дітей та молоді;
- надання соціальних послуг, соціальної допомоги, соціальної підтримки сім'ям, дітям та молоді з метою відновлення їхніх соціальних функцій, реалізації системи заходів щодо запобігання негативним явищам та їх подолання, запобігання потрапляння сімей, дітей та молоді у складні життєві обставини;
- здійснення соціально-профілактичної роботи серед дітей та молоді, реалізація системи заходів щодо запобігання негативним явищам та їх подолання;
- впровадження державних стандартів соціальних послуг, нових форм, методів проведення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- здійснення міжнародного співробітництва, вивчення і поширення передового міжнародного досвіду з питань соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.

Основні принципи соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю:

- додержання і захист прав людини;
- адресність та індивідуальний підхід;
- доступність та відкритість;
- добровільність вибору в отриманні чи відмові від отримання соціальних послуг;
- гуманність;
- комплексність;
- максимальна ефективність використання бюджетних та позабюджетних коштів суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- законність;
- соціальна справедливість;
- забезпечення конфіденційності суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, дотримання ними стандартів якості, відповідальності за дотримання етичних і правових норм.

Ст.5 ЗУ "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю"

Сферами здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є (ст. 6): громадська; економічна; освітня; виховна; культурна; оздоровча.

У Законі визначені напрями державної політики у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю (ст. 7) та охарактеризовано сутність

соціального обслуговування (ст. 8), соціальної профілактики (ст. 9), соціальної реабілітації (ст. 10), оцінювання потреб у соціальних послугах (ст. 11) у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.

У 2003 р. було прийнято Закон України "Про соціальні послуги", який визначив основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Соціальні послуги трактуються у Законі як комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги (потребують соціальних послуг), з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Основними *формами надання соціальних послуг* були визначені матеріальна допомога та соціальне обслуговування. Відповідно до цього Закону визначені такі *види соціальних послуг*: соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, послуги з працевлаштування, послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями, інформаційні та ін. У ст. 7–11 визначено порядок та умови надання і отримання соціальних послуг, права та обов'язки як отримувачів (об'єктів), так і осіб, що надають соціальні послуги (суб'єктів). Провідне місце серед суб'єктів соціальної роботи відводиться соціальному працівнику як професійно підготовленому фахівцю, що має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи і надає соціальні послуги.

З 2020 року в Україні вступив в дію оновлений **Закон України "Про соціальні послуги" (2019 р.)**, який визначив основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам / сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Закон спрямований на реформування системи соціальних послуг в Україні (*детальніше про це буде висвітлено у Розділі 13*). Цей Закон є ключовим нормативним актом, що регламентує надання соціальних послуг в Україні. Він встановлює права громадян на соціальні послуги, визначає обов'язки держави та надавачів послуг, формує систему моніторингу та контролю якості, забезпечуючи ефективну соціальну політику.

Широко в українському законодавстві представлені нормативні документи, які визначають порядок надання соціальної допомоги та соціальних послуг різним категоріям громадян. Так, законами України, які регулюють відповідні питання, **наприклад**, є:

"Про охорону дитинства" (2001 р.) – визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері.

"Про основні засади молодіжної політики" (2021 р., з 1993 р. діяв ЗУ "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні") – визначає мету, завдання, основні засади, напрями та механізми реалізації

молодіжної політики в Україні, гарантії участі молоді у її формуванні та реалізації, особливості організаційних і правових засад утворення та діяльності молодіжних та дитячих громадських об'єднань.

"Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" (2000 р.) – спрямований на реалізацію конституційних гарантій права громадян на соціальний захист - забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму шляхом надання грошової допомоги найменш соціально захищеним сім'ям і сприяння їх економічній самостійності.

"Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" (1991 р.) – визначає основні положення щодо реалізації конституційного права громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на охорону їх життя і здоров'я та створює єдиний порядок визначення категорій зон радіоактивно забруднених територій, умов проживання і трудової діяльності на них, соціального захисту потерпілого населення.

"Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні" (1991 р.) – визначає основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні і гарантує їм рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства, створення необхідних умов, які дають можливість особам з інвалідністю ефективно реалізувати права та свободи людини і громадянина та вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними можливостями, здібностями й інтересами. Соціальний захист осіб з інвалідністю з боку держави полягає у наданні грошової допомоги, засобів пересування, протезування, орієнтації і сприйняття інформації, пристосованого житла, у встановленні опіки або стороннього догляду, а також пристосуванні забудови населених пунктів, громадського транспорту, засобів комунікації і зв'язку до особливостей інвалідів. Матеріальне, соціально-побутове і медичне забезпечення осіб з інвалідністю здійснюється у вигляді грошових виплат (пенсій, допомог, одноразових виплат), забезпечення медикаментами, технічними та іншими засобами, включаючи автомобілі, крісла-коляски, протезно-ортопедичні вироби, друковані видання зі спеціальним шрифтом, звукопідсилювальну апаратуру та аналізатори, а також шляхом надання послуг з медичної, соціальної, трудової і професійної реабілітації, побутового та торгівельного обслуговування.

"Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю" (2001 р.) – гарантує особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України та їх соціальну захищеність шляхом встановлення державної соціальної допомоги на рівні прожиткового мінімуму.

"Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні" (1993 р.) – визначає основні засади державної політики щодо ветеранів праці, інших громадян похилого віку і спрямований на формування в суспільстві гуманного, шанобливого ставлення до них і забезпечення їх активного довголіття (забезпечення пенсіями і допомогою; надання житла; створення умов для підтримки здоров'я і активного довголіття відповідно до сучасних досягнень науки; організації соціально-

побутового обслуговування, розвитку мережі матеріально-технічної бази для стаціонарних закладів і надомних форм обслуговування громадян похилого віку, а також підготовки відповідних спеціалістів).

"Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" (2005 р.) – визначає правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, і є складовою частиною законодавства про охорону дитинства.

"Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" (1992 р.) – визначає основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, встановлює єдину систему їх соціального та правового захисту, гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах сприятливі умови для реалізації їх конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулює відносини у цій галузі.

Ці та інші закони, а також численні підзаконні акти (укази Президента України; постанови Кабінету Міністрів України; інструкції, положення, розпорядження міністерств та відомств України; нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування) і складають основу нормативного забезпечення соціальної роботи в Україні на сучасному етапі.

Суттєвим недоліком нормативної бази на сучасному етапі є відсутність офіційного чи прийнятого всіма фахівцями розуміння соціальної роботи. Зокрема, так і не прийнятий нині Верховною Радою проект Закону України "Про соціальну роботу", в якому подано наступне визначення *"соціальна робота* – галузь наукових знань і професійна діяльність, спрямована на підтримку та надання кваліфікованої допомоги особі, групі людей чи громаді, що збільшує або відновлює їхню здатність до соціального функціонування, сприяє реалізації громадянських прав, запобігає соціальному виключенню".

Відсутнє визначення соціальної роботи й у Законі України "Про соціальні послуги", хоча воно мало місце у законопроектах. Від нього відмовилися через існування в українському фаховому середовищі різновекторних думок щодо сутності соціальної роботи.

4.2. Кваліфікаційні вимоги до професій у сфері соціальної роботи

Здійснення соціальної роботи покладається на соціальних працівників та інших працівників соціальної сфери в межах їхньої компетенції та згідно з чинним українським законодавством. Так, у Законі України "Про соціальні послуги" 2003 р. було визначення поняття *соціальний працівник*, згідно якого це "професійно підготовлений фахівець, що має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи і надає соціальні послуги". В новій редакції цього закону 2019 року до працівників надавачів соціальних послуг державного / комунального та недержавного секторів віднесено: фахівців та професіоналів (*соціальні працівники, фахівці із соціальної роботи, соціальні менеджери та інші*) та соціальних робітників. Також вказано, що до надання

соціальних послуг можуть залучатися *волонтери та фізичні особи* до надання соціальних послуг з догляду на непрофесійній основі без проходження навчання та дотримання державних стандартів соціальних послуг.

Але кількість професій та посад, які забезпечують здійснення соціальної роботи, є набагато ширшим. Їх повний перелік та характеристика міститься у таких нормативних документах: **Класифікатор професій та Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників**. Розглянемо їх детальніше.

Класифікатор професій – нормативний документ із стандартизації, який містить коди та назви класифікаційних угруповань (розділів, підрозділів, класів, підкласів та груп професій). Нині в Україні діючими є такі класифікатори:

- Національний класифікатор України ДК 003:2010 "Класифікатор професій": наказ Держспоживстандарту України від 28.07.2010 № 327 (із змінами).
- Національний класифікатор України ДК 009:2010 "Класифікація видів економічної діяльності": наказ Держспоживстандарту України від 11.10.2010 № 457 (із змінами і доповненнями).

У вказаних документах містяться наступні посади у сфері соціальної роботи:

Асистент вихователя соціального по роботі з дітьми з інвалідністю
Вихователь соціальний по роботі з дітьми з інвалідністю
Державний соціальний інспектор
Директор центру соціальних служб
Інспектор з соціальної допомоги
Керівник (директор) установи (закладу) соціального захисту населення
Менеджер (управитель) у соціальній сфері
Начальник центру (психологічного забезпечення, соціально-трудова реабілітації дорослих, з надання соціальних послуг тощо)
Педагог соціальний
Соціальний аудитор
Соціальний менеджер
Соціальний патолог
Соціальний працівник
Соціальний працівник (допоміжний персонал)
Соціальний робітник
Фахівець із соціальної допомоги вдома
Фахівець із соціальної роботи
Фахівець-організатор соціально-побутового обслуговування

Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників – нормативний документ у формі систематизованого за видами економічної діяльності збірника описів професій, які наведено у Класифікаторі професій. Довідник визначає перелік основних робіт, які властиві тій або іншій посаді,

та забезпечує єдність у визначенні кваліфікаційних вимог щодо певних посад. Кваліфікаційна характеристика кожної посади має три розділи: "Завдання та обов'язки", "Повинен знати" і "Кваліфікаційні вимоги".

У розділі "Завдання та обов'язки" міститься перелік основних трудових функцій, що можуть бути повністю або частково доручені працівникові, який займає певну посаду з урахуванням технологічної однорідності та взаємозв'язку робіт, що дозволяють забезпечити оптимальну спеціалізацію за посадами керівника, професіонала та фахівця.

У розділі "Повинен знати" містяться основні вимоги, що висувуються до працівника щодо професійних знань, а також знань законодавчих та інших нормативних правових актів, положень, інструкцій та інших документів, методів і засобів, які працівник повинен застосовувати при виконанні посадових обов'язків.

У розділі "Кваліфікаційні вимоги" визначено необхідний для виконання посадових обов'язків рівень професійної підготовки працівника, що засвідчується документами про освіту, а також вимоги до стажу роботи.

Особи, які не мають відповідної освіти або стажу роботи, встановлених кваліфікаційними вимогами, але мають достатній практичний досвід та успішно виконують у повному обсязі покладені на них завдання та обов'язки, можуть бути, як виняток, залишені на займаній посаді або призначені на відповідні посади за рекомендацією атестаційної комісії.

Розглянемо **"Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Вип. 80. Соціальні послуги"** (затверджено Наказом Міністерства соціальної політики України від 29 березня 2017 року № 518), який містить опис посадових обов'язків та кваліфікаційних вимог до керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців і робітників установ та закладів сфери соціальних послуг, які виконують *функції*, пов'язані з:

- організацією та керівництвом діяльністю із надання соціальних послуг щодо захисту осіб, окремих соціальних груп, які перебувають у складних життєвих обставинах; сприянням зайнятості населення; підвищенням кваліфікації працівників; соціальною реабілітацією дітей з інвалідністю; реабілітацією осіб з інвалідністю; *наданням соціально-психологічної допомоги; соціально-психологічною реабілітацією дітей; організацією експертного обслуговування соціально-трудових відносин; організацією профконсультування; організацією роботи з надання соціальної допомоги вдома та іншими керівними функціями;

- виконанням аналітичних функцій у сфері зайнятості; виховною діяльністю методистів і вихователів соціальних по роботі з дітьми з інвалідністю; навчальною діяльністю соціального спрямування; виконанням експертних функцій з регулювання соціально-трудових відносин та умов праці; інженерною діяльністю щодо профадаптації та протезування-ортезування; охороною праці; аналізом ринку праці; практичною психологією; діяльністю інспекторів, інструкторів та інших професіоналів;

- виконанням асистентських функцій під час реабілітації отримувачів соціальних послуг, їхнього навчання та виховання; виконанням функцій

інструкторів з трудової адаптації та у справах глухих; виробничим навчанням; виконанням функцій фахівців з різних напрямків (видів) соціального обслуговування; виконанням функцій допоміжного персоналу та чергування;

- виконанням робітничих функцій із супроводу, евакуації, сурдоперекладання, моделювання та випробування протезно-ортопедичних виробів.

Випуск 80 "Соціальні послуги" призначено для застосування в установах усіх форм господарювання, де надаються соціальні послуги і слугує підставою під час вирішення питань, що пов'язані з:

- розробленням посадових (робочих) інструкцій;
- добором і розстановкою кадрів, здійсненням контролю за їх використанням відповідно до фаху, кваліфікації та досвіду роботи;
- розробленням штатних нормативів;
- атестацією та підвищенням кваліфікації працівників;
- формуванням дієвого кадрового резерву;
- організацією роботи керівних працівників структурних підрозділів з надання соціальних послуг;
- організацією навчально-виховного процесу під час підготовки (перепідготовки) працівників за професіями відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів;
- розробленням навчальної, нормативної, технологічної та сертифікаційної документації;
- розробленням і вдосконаленням програм підготовки та підвищення кваліфікації працівників структурних підрозділів з надання соціальних послуг відповідно до змісту їх професійної діяльності;
- інших питань організації кадрового забезпечення та оплати праці.

Випуск 80 "Соціальні послуги" забезпечує єдність у визначенні посадових обов'язків працівників даної сфери та кваліфікаційних вимог щодо певних посад і професій. Назви посад (професій), кваліфікаційні характеристики яких вміщено до Випуску 80 "Соціальні послуги", відповідають положенням Національного класифікатора України ДК 003 "Класифікатор професій".

Відмітимо, що у 2017 році до цього документу додатково включені нові професії та відповідні кваліфікаційні характеристики, а саме: *соціальний психолог, страховий експерт з охорони праці, фахівець з аналізу ринку праці, фахівець з питань зайнятості (хедхантер), фахівець з вирішення конфліктів (побутова сфера), модельєр ортопедичного взуття* тощо.

Приклади кваліфікаційних характеристик окремих посад наведені у Додатку 1.

Кваліфікаційні характеристики застосовуються як нормативні документи і можуть служити основою для розробки **посадових інструкцій**, що містять конкретний перелік посадових обов'язків працівників з урахуванням особливостей організації праці та управління, їх прав, відповідальності та компетентності. За необхідності посадові обов'язки, що зазначені у кваліфікаційній характеристиці працівника, можуть бути розподілені між кількома виконавцями.

Посадова інструкція – документ, що регламентує організаційно-правове становище працівника в структурному підрозділі, що забезпечує умови для його ефективної праці. Посадова інструкція – це обов'язковий кадровий документ. Посадова інструкція ґрунтується на положенні про структурний підрозділ (організацію) та на кваліфікаційних характеристиках професій працівників. **Посадові інструкції** розробляються для працівників, які належать до професійних категорій керівників, професіоналів, фахівців і технічних службовців. А для працівників, які належать до категорії робітників (робітничих професій) розробляються **робочі інструкції**.

Посадові інструкції складаються з розділів:
"Загальні положення",
"Завдання та обов'язки",
"Права",
"Відповідальність",
"Кваліфікаційні вимоги",
"Взаємовідносини (зв'язки) за професією, посадою".
У робочих інструкціях розділи "Загальні положення", "Взаємовідносини (зв'язки) за професією" можуть бути відсутні.

У правому куті першої сторінки посадової інструкції зазначається слово "Затверджено", вказуються посада керівника, ініціали та прізвище, підпис керівника щодо її затвердження, а також дата затвердження. У заголовку посадової інструкції наводиться повна назва посади та структурного підрозділу, відділу та закладу.

Розділ *"Загальні положення"* включає:

- найменування посади із зазначенням структурного підрозділу, відділу;
- підпорядкованість працівника (вказується посадова особа, якій безпосередньо підпорядковується працівник);
- основну мету призначення працівника;
- порядок призначення на посаду та припинення виконання посадових обов'язків;
- перелік основних нормативних, методичних та інших документів, якими керується працівник, що займає посаду;
- кваліфікаційні вимоги (рівень освітньої підготовки, рівень кваліфікації, фах, необхідний стаж роботи за фахом, відповідний стаж державної служби, інші вимоги);
- вимоги до спеціальних знань і навичок.

У цьому ж розділі рекомендується зазначати, кого працівник заміщує на час відсутності у зв'язку з відпусткою, хворобою та іншими причинами, а також, хто заміщує його.

У розділі *"Завдання та обов'язки"* встановлюється конкретний зміст діяльності працівника, зокрема зазначається:

- відносно самотійна ділянка роботи відповідно до положення про заклад. Ділянка роботи може визначатися шляхом закріплення за працівником переліку самотійних завдань;

- перелік видів робіт, з яких складаються функції, що виконуються. При встановленні видів робіт слід визначати їх за організаційно-юридичними ознаками (здійснює, організовує, розглядає, виконує, забезпечує, контролює, бере участь, готує тощо).

Завдання та обов'язки працівника мають відповідати завданням і функціям підрозділу та вимогам професійно-кваліфікаційної характеристики відповідної посади.

Також у цьому розділі зазначається, що працівник зобов'язаний дотримуватись правил внутрішнього трудового розпорядку. Виконує інші доручення керівника відділу, начальника управління.

У розділі "*Права*" зазначаються права, передбачені чинним законодавством України про працю та про соціальні послуги.

У розділі "*Відповідальність*" зазначаються критерії персональної відповідальності працівника та оцінки роботи. Критеріями оцінки є об'єктивні показники, що характеризують якість і своєчасність виконання роботи, використання наданих прав.

У розділі "*Кваліфікаційні вимоги*" визначаються знання та уміння працівника відповідно до вимог та рекомендацій, визначених у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників (Випуск 80 "Соціальні послуги"), з урахуванням специфіки діяльності конкретного структурного підрозділу, відділу.

У розділі "*Взаємовідносини (зв'язки) за професією, посадою*" зазначається, від кого, в які терміни і яку інформацію одержує працівник; кому, яку і в які терміни представляє; з ким погоджує проекти документів, що готуються; з ким спільно готує документи, а також розглядаються інші питання інформаційних взаємозв'язків працівника з підрозділами, особами, організаціями.

Датою введення в дію посадової інструкції є дата її затвердження. Після затвердження посадова інструкція передається працівнику, який проставляє на ній: "З інструкцією ознайомлений та один примірник отримав", дата, підпис.

Обов'язковими реквізитами посадової інструкції є: найменування закладу, дата, заголовок до тексту, візи узгодження, підпис, гриф затвердження. Посадові інструкції повинні бути замінені і наново затверджені в таких випадках:

- при зміні назви закладу або його структурного підрозділу;
- при зміні назви посади;
- при звільненні працівника та прийнятті на посаду іншого.

Приклади посадових інструкцій наведені у Додатку 2.

4.3. Професійні та освітні стандарти у сфері соціальної роботи

Професійна діяльність у сфері соціальної роботи потребує чітких орієнтирів щодо знань, умінь і компетентностей фахівців, здатних ефективно реагувати на соціальні виклики та забезпечувати якісне надання соціальних послуг. У цьому контексті особливого значення набувають *професійні та*

освітні стандарти, що визначають вимоги до компетентностей, знань і умінь фахівців, а також окреслюють результати навчання здобувачів освіти.

Професійні стандарти регламентують зміст і структуру трудових функцій фахівця, забезпечують єдність підходів до організації соціальної роботи та підвищують якість надання соціальних послуг. Вони виконують роль нормативної основи для практичної діяльності та професійного розвитку.

Професійний стандарт – це затверджені в установленому порядку вимоги до компетентностей працівників, що слугують основою для формування професійних кваліфікацій.
Професійний стандарт вважається введеним у дію з моменту внесення його до Реєстру кваліфікацій.

Основні характеристики професійних стандартів:

- 1) регламентують трудові функції – визначають обов'язки, види діяльності та очікувані результати роботи фахівців;
- 2) визначають компетентності – знання, уміння та навички, які повинні мати фахівці різних рівнів;
- 3) забезпечують відповідність діяльності сучасним вимогам та потребам суспільства;
- 4) є орієнтиром для підготовки та атестації кадрів – поєднують практичну діяльність із освітніми програмами і розвитком професійної компетентності.

Упродовж 2019-2022 років в Україні були затверджені професійні стандарти для різних категорій працівників у сфері соціальної роботи:

- Соціальний працівник (Наказ Мінсоцполітики від 04.09.2019 № 1049).
- Соціальний робітник (Наказ Мінсоцполітики від 15.08.2019 № 1243).
- Соціальний працівник (допоміжний персонал) (Наказ Мінсоцполітики від 18.06.2020 № 1149).
- Фахівець із соціальної роботи (Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 20.06.2020 № 1179).
- Фахівець із соціальної допомоги вдома (Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 20.06.2020 № 1180).
- Завідувач відділення (соціальні послуги) (Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 03.02.2021 № 209).
- Директор закладу (установи) надання соціальних послуг (Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 04.02.2021 № 213).
- Вихователь-методист (заклади, установи соціального захисту дітей) (Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 09.02.2021 № 249).
- Вихователь (заклади, установи соціального захисту дітей) (Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 09.02.2021 № 250).

- Соціальний менеджер (Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 10.02.2021 № 261).
- Методист навчально-методичної роботи з надання соціальних послуг (Наказ Міністерства економіки України від 25.01.2022 № 166-22).
- Вихователь соціальний по роботі з дітьми з інвалідністю (Наказ Міністерства економіки України від 25.01.2022 № 167-22).
- Директор регіонального центру соціальних служб (навчально-методична робота) (Наказ НДІ соціальної політики Міністерства соціальної політики України від 27.09.2022 № 27).
- Фахівець із раннього втручання (Наказ НДІ соціальної політики Міністерства соціальної політики України від 12.12.2022 № 34).

Затвердження вказаних професійних стандартів забезпечило системність та ефективність соціальної роботи, створюючи єдині вимоги до фахівців різних рівнів і спеціалізацій, та формує основу для подальшого розвитку професії у відповідності до сучасних соціальних викликів і міжнародних практик.

Не менш важливу роль відіграють **стандарти вищої освіти**, які визначають результати навчання, формують систему компетентностей здобувачів освіти та забезпечують їхню готовність до практичної діяльності. Поєднання професійних і освітніх стандартів створює цілісну систему підготовки фахівців, що гарантує узгодженість між академічною освітою та потребами соціальної сфери, підвищує якість професійної практики та формує у майбутніх спеціалістів соціальну відповідальність і професійну мобільність.

У 2019 році були затверджені *стандарти вищої освіти за спеціальністю 231 "Соціальна робота" галузі знань 23 "Соціальна робота"* для першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти (Наказ Міністерства освіти і науки України 24.04.2019 р. № 557). А у 2021 році – для третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (Наказ Міністерства освіти і науки України від 30.12.2021 р. № 1495).

Стандарт використовується для оцінювання якості змісту та результатів освітньої діяльності закладів вищої освіти (наукових установ) і визначає такі вимоги до освітньої програми: обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для здобуття відповідного ступеня вищої освіти; перелік компетентностей випускника; нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання; форми атестації здобувачів вищої освіти; вимоги до наявності системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти.

Так, *об'єктом вивчення* у зазначених стандартах є:

для бакалаврів з соціальної роботи – особи, родини, соціальні групи та громади, які потребують підтримки для покращення здоров'я, соціального функціонування та загального благополуччя;

для магістрів з соціальної роботи – соціальний добробут населення, детермінанти, що на нього впливають; організаційна, управлінська, експертна, контрольно-аналітична, проектна, науково-дослідна діяльність у соціальній сфері;

для докторів філософії з соціальної роботи – добробут суспільства, детермінанти, що на нього впливають; теоретичні та методологічні основи організаційної, управлінської, експертної, контрольно-аналітичної, проектної, науково-дослідної діяльності у соціальній сфері.

Цілями навчання:

для бакалаврів – підготовка фахівців, здатних розв'язувати складні спеціалізовані задачі та прикладні проблеми соціальної сфери або у процесі навчання, у тому числі управління соціальними процесами та процесами, що мають місце в індивідуальному розвитку особистості, що передбачає застосування певних теорій та методів соціальної роботи і характеризується комплексністю та невизначеністю умов, та зорієнтованих на подальшу фахову самоосвіту;

для магістрів – підготовка фахівців, здатних розв'язувати складні задачі і проблеми у соціальній сфері або у процесі навчання, що передбачає проведення дослідження та / або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог.

для докторів філософії – підготовка фахівців з соціальної роботи, здатних продукувати нові ідеї, здійснювати власні наукові дослідження у сфері соціальної роботи.

Інтегральна компетентність, яка має бути сформована у випускника, визначена для бакалаврів як "здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у соціальній сфері або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів соціальної роботи і характеризується комплексністю та невизначеністю умов", для магістрів – "здатність розв'язувати складні задачі і проблеми у галузі соціальної роботи або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та / або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог"; а для докторів філософії – "здатність розв'язувати комплексні проблеми у сфері соціальної роботи, здійснювати власні наукові дослідження, результати яких мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення; застосовувати сучасні методології наукової та науково-педагогічної діяльності".

Також у стандартах чітко визначено перелік загальних та спеціальних (фахових, предметних) компетентностей та їх співвіднесення з результатами навчання.

У цілому ж Стандарт вищої освіти визначає сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності на відповідних рівнях вищої освіти спеціальності "Соціальна робота".

У 2024 році у зв'язку з оновленням Перелік галузей і спеціальностей для узгодження української системи вищої освіти з міжнародними стандартами, соціальна робота була віднесена до галузі знань "І Охорона здоров'я та соціальне забезпечення" як спеціальність "І10 Соціальна робота та консультування". Тому очікується й оновлення стандартів вищої освіти.

Поряд із відповідною кваліфікацією, фахівець повинен володіти високими моральними якостями, керуватись у роботі етичними принципами й почуттям відповідальності. Керівним положенням при цьому виступає **"Етичний**

кодекс спеціалістів із соціальної роботи України" (Наказ Мінмолодьспорту 09.09.2005 № 1965), який містить:

- етичні принципи діяльності спеціалістів із соціальної роботи (перелік базових етичних ідей і традицій, що стають підґрунтям для прийняття етичного рішення в соціальній роботі);

- норми етичної поведінки спеціалістів із соціальної роботи (основа професійної діяльності).

Етичний кодекс є важливим інструментом у роботі соціальних працівників, сприяючи формуванню професійної культури, підвищенню ефективності соціальної роботи та забезпеченню довіри з боку клієнтів і суспільства.

4.4. Норми праці у сфері соціальної роботи

Нормування праці є складовою частиною (функцією) управління виробництвом (сфери послуг) і містить визначення необхідних витрат праці (часу) на виконання робіт (виготовлення одиниці продукції, надання послуги) окремими працівниками (трудовим колективом) і встановлення на цій основі норм праці.

Норми праці – норми виробітку, часу, обслуговування, чисельності – встановлюються для працівників відповідно до досягнутого рівня техніки, технології, організації виробництва і праці.

Кодекс законів про працю України

Організація нормування праці регулюється трудовим законодавством, постановами Кабінету Міністрів України, положеннями та роз'ясненнями центральним органом виконавчої влади у сфері праці, а також нормативними актами інших центральних органів виконавчої влади.

Під час нормування праці працівників застосовуються такі види норм праці: *норма часу, норма виробітку, норма обслуговування, норма (норматив) чисельності*.

Норма часу – це розмір витрат робочого часу, установлений для виконання одиниці роботи працівником або групою працівників відповідної кваліфікації в певних організаційно-технічних умовах.

Так, у режимі роботи фахівців, які надають соціальні послуги, окрім часу, необхідного для безпосередньої роботи з громадянами, які потребують соціальних послуг, потрібно передбачити час на:

- роботу з документами та з інформацією;
- телефонні розмови з громадянами, які потребують соціальних послуг, їхніми опікунами / представниками;
- участь у різних заходах (наради, навчання, супервізія тощо);
- обідню перерву тощо.

Також з метою якнайповнішого задоволення потреб отримувачів соціальних послуг існує можливість застосування *гнучкого режиму робочого часу*, наприклад, для соціальних працівників / робітників, які надають соціальну послугу з догляду вдома.

Застосування гнучкого режиму робочого часу повинне бути відповідним чином оформлене й відображене у нормативно-правових документах, що регулюють діяльність тієї чи іншої соціальної служби. При його встановленні необхідно керуватися положеннями, визначеними у *"Методичних рекомендаціях щодо встановлення гнучкого режиму робочого часу"* (Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 04.10.2006 № 359).

У цілому режим роботи соціальних служб, установ, закладів затверджує керівник органу, що їх утворив, або керівник конкретної інституції.

У Наказі Міністерства праці та соціальної політики України від 12.02.2007 р. № 44 *"Про встановлення тривалості роботи та педагогічного навантаження для окремих категорій працівників закладів та установ соціального захисту населення"* визначено педагогічне навантаження працівників, виходячи із затрат робочого часу в астрономічних годинах (60 хвилин), на ставку заробітної плати (посадовий оклад):

18 годин на тиждень: для вчителів (усіх спеціальностей), логопедів, керівників гуртків. 720 годин на рік: для викладачів (усіх спеціальностей). 20 годин на тиждень: для практичних психологів. 24 години на тиждень: для культорганизаторів, керівників музичних. 25 годин на тиждень: для вихователів, асистентів вчителів-реабілітологів. 30 годин на тиждень: для інструкторів з фізкультури. 36 годин на тиждень: для вихователів-методистів. 40 годин на тиждень: для заступника директора з навчально-виховної (навчальної, виховної) роботи, завідувача навчальної (педагогічної) частини, педагога-організатора, педагога професійного навчання, соціального педагога , майстра виробничого навчання, методиста, інструктора з праці.
--

Норма виробітку – це встановлений обсяг роботи (кількість одиниць продукції, обсяг надання послуг), який працівник або група працівників відповідної кваліфікації мають виконати (виготовити, перевезти, надати тощо) за одиницю робочого часу за певних організаційно-технічних умов.

Орієнтовні норми навантаження персоналу часто вказуються у нормативно-правових документах. Наприклад, директори територіальних центрів у своїй роботі керуються рекомендаціями, зазначеним у Типовому положенні про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг), але, варто зазначити, це положення застосовується тільки при визначенні норм навантаження працівників відділення соціальної допомоги вдома.

**Приклад визначення норм навантаження для працівників
відділення соціальної допомоги вдома**

Кількість громадян, яких повинен обслуговувати соціальний працівник, соціальний робітник, обсяг їх роботи визначає завідувач (заступник завідувача) відділення соціальної допомоги вдома з урахуванням стану здоров'я громадянина, який обслуговується, його віку, рівня рухової активності, здатності до самообслуговування, місця та умов проживання, наявності транспортного сполучення, інших факторів, що можуть вплинути на здійснення соціального обслуговування та якість надання соціальних послуг (один соціальний робітник обслуговує шістьох громадян у сільській (приміській) місцевості, інших місцевостях, що не мають транспортного сполучення, у приватному або державному секторі без комунальних зручностей і десять громадян у містах з комунальними зручностями; один соціальний робітник обслуговує двох непрацездатних громадян, яким установлена V група рухової активності).
--

За відсутності регулюючих документів, керівникам доводиться розв'язувати питання на власний розсуд.

Норма обслуговування – це кількість виробничих об'єктів (одиниць устаткування, робочих місць, об'єктів тощо), які працівник або група працівників певної кваліфікації мають обслужити протягом одиниці робочого часу за певних організаційно-технічних умов. Норми обслуговування призначаються для нормування праці працівників, зайнятих обслуговуванням устаткування, виробничої площі, робочих місць тощо.

Різновидом норм обслуговування є норма управління, що визначає чисельність працівників, підпорядкованих одному керівнику.

Норма (норматив) чисельності – це встановлена чисельність працівників певного професійно-кваліфікаційного складу, необхідна для виконання конкретних виробничих, управлінських рішень або обсягів робіт. За нормами (нормативами) чисельності визначаються також витрати праці за професіями, спеціалізаціями, групами або видами робіт, окремими функціями, у цілому по підприємству чи його структурному підрозділу.

Наприклад, Типові штатні нормативи закладів загальної середньої освіти (затверджено наказ міністерства освіти і науки України 06.12.2010 № 1205) містять нормативи чисельності соціальних педагогів і практичних психологів у структурі психологічної служби у системі освіти залежно від кількості учнів у школі:

Практичний психолог Соціальний педагог		У школах сіл та селищ:
	0,25	при кількості до 99 учнів
	0,5	при кількості 100 і більше учнів
	0,75	при кількості 200 і більше учнів
	1	при кількості 300 учнів
		у школах міст:
	0,5	при кількості до 499 учнів
	0,75	при кількості 500 і більше учнів
	1	при кількості 700 учнів

Інші нормативні документи, які регулюють чисельність фахівців соціальної роботи у різних соціальних службах та закладах наводяться у частині другій цього посібника.

Питання для самоперевірки та самоконтролю

1. Які нормативні документи закріплюють правовий статус соціальної роботи та її основний термінологічний апарат?
2. В яких нормативних документах наведено перелік та характеристики професій та посад, які забезпечують здійснення соціальної роботи?
3. Чим посадова інструкція відрізняється від робочої інструкції?
4. Коли були затверджені стандарти вищої освіти за спеціальністю "Соціальна робота"?
5. Які види норм праці ви можете назвати?

ЧАСТИНА II

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ



Система інститутів соціальної сфери в нормативному вимірі

5.1. Загальна характеристика інфраструктури соціальної сфери

З появою професій соціального педагога та соціального працівника в Україні з 90-х років XX ст. поступово розвивається інфраструктура інститутів соціальної сфери, які займаються вирішенням соціальних та соціально-педагогічних проблем.

Інститут – це соціальний суб'єкт, який має певну мету і заснований суспільством або урядом.

Інфраструктура соціальної сфери України складається з комплексної системи закладів та установ, що спрямовані на задоволення соціальних потреб населення, забезпечення соціального захисту, охорону здоров'я, освіти, правопорядку та підтримку розвитку особистості. Вона формується як інтегрована мережа інституцій державного, комунального та приватного секторів і забезпечує реалізацію соціальної політики на різних рівнях – від державного до місцевого.

Основними інституціями інфраструктури соціальної сфери є:

освітні – забезпечують здобуття базової, професійної та вищої освіти, організовують позашкільну та додаткову освіту, інклюзивну та спеціальну освіту, виховання та соціалізацію дітей і молоді;

охорони здоров'я – медичні та реабілітаційні установи, центри первинної, вторинної та спеціалізованої медичної допомоги, що гарантують доступ до медичних послуг усім верствам населення;

соціального захисту населення – центри надання соціальних послуг, будинки-інтернати, служби соціальної адаптації, що реалізують програми підтримки уразливих груп, осіб з інвалідністю, дітей, сімей, пенсіонерів та безробітних.

охорони правопорядку – поліція, органи пробації, служби у справах дітей, які забезпечують правовий захист громадян, охорону суспільного порядку та безпеки;

соціального становлення і розвитку молоді – молодіжні центри, клуби за інтересами, громадські організації, які сприяють соціальній активності, самореалізації та розвитку громадянської відповідальності молоді.

Інфраструктура соціальної сфери є динамічною системою, яка адаптується до сучасних соціальних викликів, змін у законодавстві та потреб населення.

Її розвиток забезпечує реалізацію соціальних прав, підтримку соціальної рівності та підвищення якості життя громадян.

Основну увагу ми звертаємо на ті служби, заклади та установи соціальної сфери, в яких здійснюється соціальна робота (соціальне обслуговування, надання соціальних послуг). При цьому важливо наголосити, що чіткого нормативного трактування і розмежування цих понять немає. Тому, орієнтуючись на діючі нормативні документи та наукові підходи (за А. Розказовим), пропонуємо наступні характеристики:

Соціальний заклад – юридична особа, що здійснює заходи з задоволення потреб та надання послуг населенню (крім адміністративних) у різних сферах соціальної діяльності, таких як: охорона здоров'я; освіта; культура; побут; соціальне обслуговування та захист.

Соціальна установа – це орган, що виконує певні управлінські функції, уповноважений надавати адміністративні або соціальні послуги; це штат службовців з адміністрацією, що має самостійний кошторис або перебуває на державному бюджеті.

Соціальна служба – це структурний підрозділ закладу або органу влади, що реалізує соціальні функції, забезпечує надання послуг та соціальний супровід, а також виконує профілактичну, координаційну і консультативну діяльність.

Залежно від кола завдань, категорії населення та типу надаваних соціальних послуг ці інституції умовно розділяються на дві великі групи:

загального профілю – які обслуговують мешканців окремої адміністративно-територіальної одиниці або територіального формування, надаючи широкий спектр соціальних послуг і підтримки різним категоріям населення, без спеціалізації на конкретних групах (територіальний центр соціального обслуговування, центр соціальних служб, центр надання соціальних послуг, центр надання адміністративних послуг та ін.);

спеціалізовані – які орієнтовані на обслуговування конкретних груп населення (людей з інвалідністю, людей похилого віку, дітей-сиріт та ін.) або надають специфічні послуги: соціального захисту, правового, психолого-педагогічного, медичного характеру (дитячі будинки, будинки-інтернати, соціально-реабілітаційні центри та ін.).

Такий поділ дозволяє забезпечити комплексний підхід до соціальної роботи: загальні заклади надають базові послуги широкому колу населення, а спеціалізовані – професійну підтримку та допомогу конкретним групам, що потребують підвищеної уваги.

У цілому функціонування і розвиток соціальної сфери безпосередньо пов'язані з активністю вказаних інститутів, яка спрямована на соціальний захист інтересів кожної людини і на забезпечення доступності для членів даного суспільства його основних ресурсів. Ефективність цієї діяльності залежить від чіткого управління інститутами соціальної сфери, забезпечення їх взаємодії та взаємодопомоги у вирішенні тих чи інших соціальних проблем.

Управління соціальною сферою є державним і недержавним. Державне управління соціальною сферою здійснюється всіма гілками влади на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях і забезпечується *вищими і центральними органами влади* (Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів,

міністерства, державні служби) та *регіональними і місцевими органами влади* (місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування). Якщо на державному рівні задаються стратегічні орієнтири соціальної політики держави, то на регіональному і місцевому рівнях здійснюється конкретна її реалізація, забезпечення функціонування соціальної інфраструктури, безпосередня реалізація соціальних послуг населенню.

5.2. Функції органів влади в управлінні інститутами соціальної сфери

Відповідно до чинного законодавства повноваження органів влади різного рівня розмежовуються в **забезпеченні функціонування закладів соціальної сфери**.

Законодавчу основу для функціонування закладів соціальної сфери забезпечує, насамперед **Верховна Рада України** шляхом прийняття законів, постанов, затвердження загальнодержавних програм. У соціальній сфері до відання парламенту належить затвердження концепції державної соціальної та сімейної політики, законодавче визначення основ соціального захисту населення, форм і видів пенсійного забезпечення; засад регулювання шлюбу та сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства, виховання, освіти, культури й охорони здоров'я; засад регулювання демографічних та міграційних процесів, засад благодійницької діяльності та ін. Верховна Рада затверджує *Державний бюджет України*, у якому встановлюються видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення окремих категорій населення.

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади та місцеві державні адміністрації, спрямовує та координує роботу цих органів. Відповідно до *Закону України "Про Кабінет Міністрів України"* (2014) у сфері соціальної політики Кабінет Міністрів України:

- забезпечує проведення державної соціальної політики, вживає заходів щодо підвищення реальних доходів населення та забезпечує соціальний захист громадян;
- забезпечує підготовку проектів законів щодо державних соціальних стандартів і соціальних гарантій;
- забезпечує розроблення та виконання державних програм соціальної допомоги, вживає заходів щодо зміцнення матеріально-технічної бази закладів соціального захисту осіб з інвалідністю, пенсіонерів та інших непрацездатних і малозабезпечених верств населення;
- забезпечує проведення державної політики у сферах охорони здоров'я, санітарно-епідемічної безпеки, охорони материнства та дитинства, освіти, фізичної культури і доступність для громадян послуг медичних, освітніх та фізкультурно-оздоровчих закладів тощо.

Систему **центральных органів виконавчої влади** складають міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади (служби, агентства, інспекції). Відповідно до *Закону України "Про центральні органи виконавчої влади"* (2011) міністерства забезпечують формування та реалізують державну

політику в одній чи декількох сферах, інші центральні органи виконавчої влади виконують окремі функції з реалізації державної політики.

Станом на 2025 рік в Україні діють 15 міністерств. Серед міністерств, які безпосередньо беруть участь у реалізації державної соціальної політики, забезпечують функціонування закладів соціальної сфери слід виділити:

Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України;

Міністерство освіти і науки України;

Міністерство молоді та спорту України;

Міністерство охорони здоров'я України;

Міністерство юстиції України;

Міністерство внутрішніх справ України.

Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України (у 2010–2025 рр. – *Міністерство соціальної політики України*) забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціальної політики, загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування, соціального захисту населення, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, внутрішньо переміщених осіб, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, торгівлі людьми, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, надання соціальних послуг та проведення соціальної роботи, соціальної та професійної адаптації, пенсійного забезпечення, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки (державна допомога, пільги, житлові субсидії та інші виплати, що проводяться за рахунок державного бюджету, соціальні послуги) та за дотриманням прав дітей та ін. ("Положення про Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України", затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2025 р. № 904).

У структурі центрального апарату міністерства функціонують
директорати:

стратегічного планування, координації політики та євроінтеграції;
розвитку соціального страхування та пенсійного забезпечення;
розвитку соціальних послуг;
адресної соціальної підтримки населення;
з питань осіб з інвалідністю;
захисту прав дітей;
з питань гуманітарної допомоги та взаємодії з регіонами;

департаменти:

фінансового забезпечення;
розгляду звернень громадян та контролю виконання документів;
юридичний;
цифрового розвитку та інформаційних технологій;

управління:

по роботі з персоналом,
публічних закупівель та адміністративного забезпечення,
бухгалтерського забезпечення,
інформаційно-аналітичного забезпечення.

Органи та установи в складі Міністерства:

Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю,
Державні реабілітаційні центри та підприємства.

Через Міністерство координується і діяльність:

Національної соціальної сервісної служби України (утворена Постановою Кабінету Міністрів України від 26.08.2020 № 783) – центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки, соціальних виплат та за дотриманням прав дітей.

Державної служби України у справах дітей (утворена Постановою Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2023 р. № 1048) – центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері захисту прав дітей, соціальної підтримки сімей з дітьми, оздоровлення та відпочинку дітей, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення.

Міністерство освіти і науки України забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, трансферу (передачі) технологій, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів освіти, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, незалежно від їх підпорядкування і форми власності. Відповідно до "Положення про Міністерство освіти і науки України" (затв. постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 630) міністерство координує діяльність місцевих органів управління освітою в частині формування оптимальної мережі закладів дошкільної, загальної середньої, позашкільної освіти та забезпечує формування оптимальної мережі закладів професійної (професійно-технічної) освіти, експериментальних закладів освіти для задоволення освітніх потреб населення з урахуванням потреб особистості і регіональної специфіки.

Міністерство є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики щодо діяльності *інклюзивно-ресурсних центрів*. Зокрема, в структурі Міністерства є окремий *директорат дошкільної та інклюзивної освіти*. Методичне та аналітичне забезпечення діяльності інклюзивно-ресурсних центрів здійснюють ресурсні центри підтримки інклюзивної освіти та/або визначена Міністерством установа, що належать до сфери його управління.

Також до сфери управління Міністерства належить *Державна наукова установа "Інститут модернізації змісту освіти"*, яка, в свою чергу, забезпечує організацію, координацію та науково-методичний супровід діяльності *психологічної служби у системі освіти України*.

Міністерство молоді та спорту України забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах молодіжної політики, фізичної культури і спорту, утвердження української національної та громадянської ідентичності, участь у формуванні та реалізації в межах повноважень державної політики у сфері волонтерської діяльності. Міністерство виконує важливі соціальні функції, спрямовані на підтримку та розвиток молоді, формування здорового способу життя та забезпечення рівних можливостей для всіх громадян. Мережа закладів, які знаходяться у підпорядкуванні цього міністерства,

відіграють важливу роль у соціальному становленні та соціальному вихованні підростаючого покоління, формуванні здорового способу життя, пропагуванні духовних цінностей для населення, здійсненні дозвілєвої діяльності тощо.

Міністерство охорони здоров'я України: формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, формуванні державної політики у сферах санітарного та епідемічного благополуччя населення, створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів, медичних імунобіологічних препаратів і медичних виробів, протидії ВІЛ-інфекції / СНІДу та іншим соціально небезпечним захворюванням. У відомстві міністерства знаходяться установи та заклади різного типу, у тому числі і ті, в яких окрім власне медичної допомоги надається соціальна та соціально-педагогічна. Це, насамперед, *санаторно-оздоровчі* (проводять діяльність з оздоровлення, реабілітації, профілактики захворювань та ін.) та *медико-соціальні* (забезпечують хворих поряд з медичною допомогою соціальними послугами: харчування, перебування, соціальна реабілітація тощо), діяльність яких координується міністерством. Міністерством встановлюються порядок, норми та нормативи забезпечення, медичного обслуговування усіх закладів соціальної сфери, в яких перебувають діти та молодь.

Міністерство юстиції України забезпечує формування та реалізує державну правову політику, державну політику з питань організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації обтяжень рухомого майна, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців, у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, у сфері правової освіти населення та ін.

Міністерством юстиції координується діяльність *Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх* – тимчасового консультативно-дорадчого органу Кабінету Міністрів України, утвореного у 2017 р. з метою запровадження міжінституційної платформи для системного обговорення та вирішення проблемних питань розвитку правосуддя щодо неповнолітніх, прийняття узгоджених рішень, що відповідають інтересам дитини.

У 2016 р. Міністерство юстиції розпочало реформу Державної кримінально-виконавчої служби і у складі міністерства було створено центральний орган управління діяльністю пробації – Департамент пробації з відповідними управліннями пробації при шести міжрегіональних управліннях з питань виконання покарань та пробації.

Уповноважені органи з питань пробації, які є органами виконання покарань і забезпечують реалізацію державної політики у сфері виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та пробації, розпочали роботу з 2017 р. і утворили структуру національної пробації. Відмітимо, що у структурі цих органів передбачено посаду фахівця із соціальної роботи.

З метою створення повноцінної системи пробації у 2018 р. було створено єдину *Державну установу "Центр пробації"* (Розпорядження Кабінету Мініст-

рів України від 13 вересня 2017 р. № 655-р) з підпорядкуванням їй уповноважених органів з питань пробації, удосконалено організаційну структуру, механізм використання фінансових, матеріальних та технічних умов функціонування органів пробації для ефективного використання поставлених завдань.

Міністерство внутрішніх справ України формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, власності, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань, боротьби зі злочинністю, розкриття та розслідування злочинів, охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, безпеки дорожнього руху, а також з питань формування державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції). Міністерство виконує низку соціальних функцій, спрямованих на забезпечення правопорядку, соціальної безпеки та підтримку громадян у складних життєвих обставинах. Ці функції реалізуються через діяльність Національної поліції, Державної служби з надзвичайних ситуацій (ДСНС) та інших підрозділів, що входять до структури МВС.

Так, *Національна поліція* є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Окремим напрямом роботи Національної поліції є запобігання, виявлення та розкриття правопорушень дітей та щодо дітей. З цією метою створюються *Уповноважені підрозділи органів Національної поліції*, функціонал обов'язків яких прописаний у Законі України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей".

Місцеві органи виконавчої влади. Виконавчу владу на місцевому територіальному рівні, тобто в областях, містах Києві та Севастополі, районах здійснюють *місцеві державні адміністрації*. Місцеві (територіальні) органи (підрозділи) міністерств та інших центральних органів виконавчої влади також здійснюють визначені законодавством функції виконавчої влади. У соціальній сфері місцева державна адміністрація виступає органом практичного втілення державної політики, забезпечуючи єдність дій держави й місцевих структур щодо підтримки населення, гарантування соціальної безпеки, зменшення нерівності та забезпечення доступу до соціальних ресурсів.

Правовою основою організації та діяльності місцевих органів виконавчої влади є положення статей 118 і 119 Конституції України, а також відповідні положення *Закону України "Про місцеві державні адміністрації"* (1999 р.). У статтях 22, 23 цього закону визначені повноваження місцевих державних адміністрацій у галузі науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, материнства і дитинства, сім'ї та молоді; соціального забезпечення та соціального захисту населення. Серед них: здійснення загального керівництва закладами науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, що належать до сфери їх управління, їх матеріально-фінансове забезпечення; створення мережі, забезпечення зміцнення і розвитку

матеріально-технічної бази закладів соціального захисту населення, підвищення рівня і якості обслуговування в них; сприяння соціальному захисту і соціальному забезпеченню соціально незахищених громадян, правильному і своєчасному призначенню і виплаті державних пенсій та допомоги, поданню адресної соціальної допомоги та підтримки, призначенню та виплаті цільової грошової допомоги, інших компенсаційних заходів соціального захисту. Зокрема, ст. 23 визначає ключові функції місцевих державних адміністрацій у сфері соціального забезпечення та соціального захисту населення, що є складовою реалізації державної соціальної політики на місцях. Вона конкретизує зміст діяльності адміністрацій як представників державної виконавчої влади, спрямованої на реалізацію соціальних прав громадян, підтримку соціально вразливих груп, координацію мережі установ соціального обслуговування та розвиток системи соціальних послуг. Сучасна редакція статті відображає еволюцію соціальної політики України – від класичного соціального забезпечення (пенсії, пільги) до моделі соціальних послуг, орієнтованої на індивідуальні потреби людини. Важливим є посилення напрямів, пов'язаних із ресоціалізацією, інклюзією, попередженням бездомності, а також із захистом постраждалих унаслідок війни.

До складу місцевої державної адміністрації входять: голова; перший заступник; заступники голови; управління, відділи, інші структурні підрозділи та їх керівники; консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби (ради, комісії, колегії, робочі групи тощо). Зокрема, питання соціальної сфери вирішуються такими структурними підрозділами: *культури; освіти і науки, молоді та спорту; охорони здоров'я; соціального захисту населення*. Вид структурних підрозділів (департамент, управління, відділ, сектор) та їх статус як юридичних осіб публічного права визначається головою місцевої державної адміністрації. *Рекомендований перелік відділів* місцевого структурного підрозділу (Управління) з питань соціального захисту населення затверджений Наказом Міністерства соціальної політики України № 263-Н від 31.07.2023 і передбачає:

- відділ (сектор) з питань призначення державної соціальної допомоги;
- відділ (сектор) виплати державної соціальної допомоги;
- відділ (сектор) соціальної підтримки пільгових категорій громадян та осіб з інвалідністю;
- відділ по обслуговуванню внутрішньо переміщених осіб;
- відділ (сектор) обслуговування громадян і діловодства;
- відділ (сектор) контролю за наданням соціальної підтримки та нагляду за правильністю призначення (перерахунку) і виплати пенсій;
- відділ (сектор) підтримки сім'ї та координації надання соціальних послуг;
- відділ (сектор) програмного забезпечення;
- фінансово-господарський відділ (сектор);
- відділ (сектор) роботи з персоналом;
- юридичний відділ (сектор);
- відділ (сектор) адміністративного забезпечення.

Законом України "Про соціальні послуги" також визначено, що організація надання соціальних послуг входить і до відповідальності місцевих органів виконавчої влади. На регіональному рівні реалізацію державної політики, координацію в імплементації заходів соцпослуг здійснюють виключно обласні адміністрації. До повноважень районних адміністрацій належать визначення потреб жителів громади у соціальних послугах, виявлення осіб/ сімей у складних життєвих обставинах, забезпечення базовими соціальними послугами тощо. Цими повноваженнями наділені і органи місцевого самоврядування.

Органи місцевого самоврядування. Міське самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські, районні та обласні ради та їх виконавчі органи (виконавчі комітети, відділи, управління та ін.). Серед повноважень органів місцевого самоврядування слід виділити: управління закладами освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, оздоровчими закладами, які належать територіальним громадам або передані їм, молодіжними підлітковими закладами за місцем проживання, організація їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення, медичного обслуговування та харчування; реєстрація відповідно до законодавства статутів (положень) розташованих на відповідній території закладів охорони здоров'я, навчально-виховних, культурно-освітніх, фізкультурно-оздоровчих закладів.

Відповідно до Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" (1997 р.) громади мають широкі повноваження у сфері соціальної роботи, які окремо визначені у ст. 34 "Повноваження у сфері соціального захисту населення". Зміст цієї статті неодноразово оновлювався, відображаючи зміни соціально-політичних умов, посилення ролі територіальних громад і актуалізацію питань соціального захисту в контексті війни та соціальної вразливості населення. Стаття 34 структурована за типами компетенцій:

власні (самоврядні) повноваження, які реалізуються за рахунок місцевих ресурсів і відображають автономію громад у сфері соціальної політики (запровадження додаткових соціальних гарантій, допомога вразливим групам населення, організація соціального обслуговування, контроль за дотриманням трудового законодавства тощо);

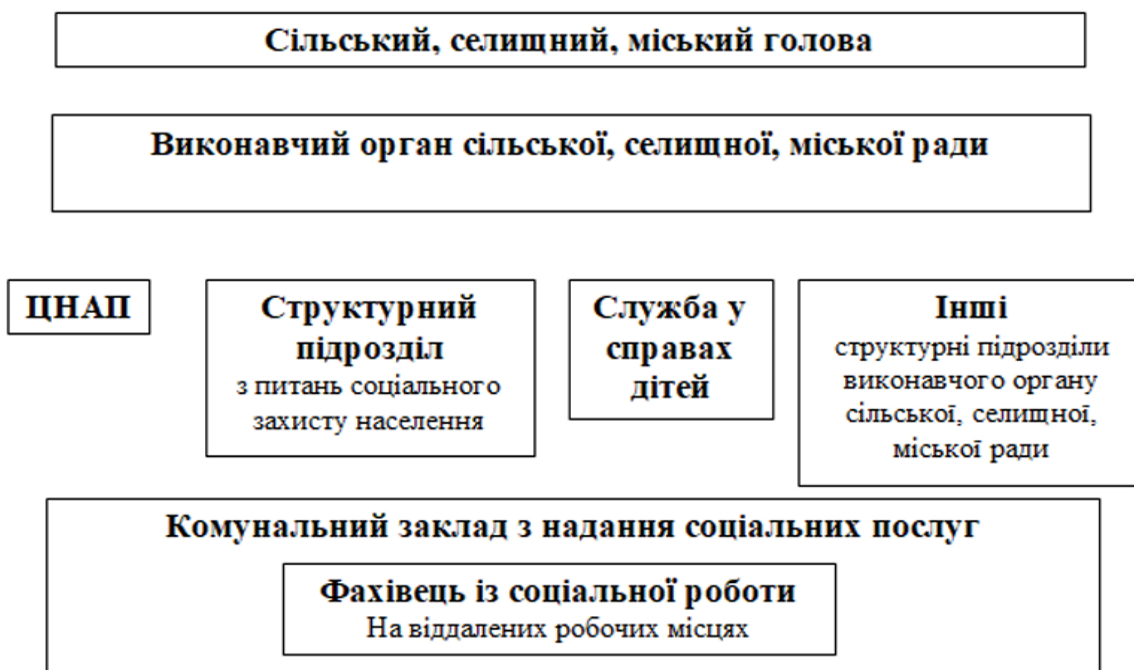
делеговані повноваження, які виконуються на місцевому рівні від імені держави (розроблення місцевих програм соціального розвитку та зайнятості; покращення житлово-побутових умов осіб з інвалідністю, ветеранів, багатодітних родин, літніх людей; надання соціальних послуг сім'ям із дітьми, які перебувають у СЖО; здійснення опіки, піклування, надання допомоги постраждалим від стихійного лиха чи техногенних катастроф; проведення громадських робіт, сприяння зайнятості населення; соціальний патронаж осіб після звільнення з місць позбавлення волі або пробації тощо);

спеціальні повноваження для міських рад міст обласного значення та рад ОТГ, що пов'язані з контролем за дотриманням трудових і соціальних прав (контроль за дотриманням трудового законодавства на підприємствах

комунальної власності; забезпечення надання соціальних послуг відповідно до Закону України "Про соціальні послуги".

Такі повноваження посилюють роль місцевого самоврядування як суб'єкта соціальної політики, який не лише розподіляє ресурси, а й виступає гарантом соціальних прав на територіальному рівні. У контексті реформи децентралізації це сприяє зміцненню інституційної спроможності громад. На сучасному етапі ці повноваження мають ключове значення для реалізації соціальних прав громадян, особливо в умовах воєнного стану, переміщення населення та зростання соціальних ризиків.

Наказом Міністерства соціальної політики України № 263-Н від 31.07.2023 рекомендовано у структурі виконавчого органу сільської, селищної, міської ради (незалежно від кількості жителів) передбачити утворення підрозділів з питань соціального захисту населення, служби у справах дітей, їх взаємодію з адміністраторами центру надання адміністративних послуг, іншими уповноваженими посадовими особами та суб'єктами господарювання, які діють на території громади. Модель такої організаційної структури представлено нижче:



**Модель організаційної структури
виконавчого органу сільської, селищної, міської ради з питань
соціального захисту населення та захисту прав дітей**

Таким чином, система управління закладами соціальної сфери нині в Україні перебуває в стадії зміни, оновлення, реорганізації, що зумовлено соціально-політичними й економічними процесами трансформації суспільства.

5.3. Нормативна документація установи чи закладу

Установи та заклади, які спеціалізуються на виконанні певного виду діяльності у сфері соціальної роботи можуть бути державними, недержавними, місцевих органів, індивідуальними. Правові норми, що закріплюють їх види, типи, містяться в різних правових актах, які регулюють відносини в соціальній сфері. Наприклад, Законом України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей" (1995 р.) визначено правові основи діяльності інституцій, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли 18-річного віку.

Створюються та діють установи та заклади соціальної сфери згідно нормативних вимог, визначених не лише у Законах, але й у відповідних підзаконних актах, серед яких відмітимо:

типове положення, на підставі якого розробляється власне положення закладу, що затверджується засновником;

нормативи щодо структури і штатного розпису закладу, оснащення та харчування осіб, які перебувають у закладі;

ліцензії на види діяльності, що потребують ліцензування в установленому порядку;

кваліфікаційні характеристики посад (професій) працівників;

рішення центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Установа / заклад також розробляє власну нормативну документацію, яка опирається на вищезазначені документи та поділяється на *організаційно-правову та розпорядчу*.

Організаційно-правові документи. Організаційна діяльність кожної установи / закладу фіксується в організаційно-правових документах, що містять правила, норми, положення, які визначають їх статус, компетенцію, структуру, штатну чисельність і посадовий склад, функціональний зміст діяльності установи/закладу в цілому, їх підрозділів і працівників, права, обов'язки, відповідальність працівників та інші аспекти. До організаційно-правових документів належать **статути, положення, інструкції, правила, регламенти, штатні розписи, договори**.

Організаційно-правові документи є правовою основою діяльності установ / закладів, містять положення, засновані на нормах адміністративного права, та є обов'язковими для виконання. Ці документи залежно від їх виду проходять **процедуру затвердження**: уповноваженим на це органом вищого рівня; керівником цієї установи; колегіальним органом (наприклад, загальними зборами акціонерів, радою директорів тощо); керівником структурного підрозділу. Організаційні документи можуть затверджуватися безпосередньо керівником, розпорядчим документом або колегіальним органом. Датою організаційно-правового документа є дата його затвердження.

Організаційно-правові документи розробляє керівництво установи / закладу або керівники структурних підрозділів із залученням юридичної служби та кваліфікованих фахівців, добре обізнаних із роботою даної інституції. Текст більшості організаційно-правових документів складається з розділів, підрозділів, пунктів і підпунктів, які нумеруються арабськими цифрами.

У процесі підготовки проекти організаційно-правових документів в обов'язковому порядку проходять процедуру погодження (візування) з заінтересованими підрозділами та особами, юридичною службою (юристом), заступниками керівника установи або одним із заступників, що курирує відповідний напрямок діяльності установи / закладу.

Розглянемо основні види організаційно-правових документів.

СТАТУТ – це організаційний документ, що містить зведення правил, які регулюють діяльність установ, товариств і громадян, їх взаємини з іншими установами і громадянами, права й обов'язки в певній сфері державного управління, господарської або іншої діяльності. Такими є, наприклад: Статут ГО "Професійна Ліга соціальних працівників"; Статут Фонду соціального страхування України; Статут профспілки працівників освіти і науки України.

Загальні статuti затверджують вищі органи державної влади, а статuti громадських організацій приймають і затверджують їх з'їзди; статут юридичної особи затверджує його засновник (учасник), він підлягає реєстрації в установленому порядку.

Статут належить до установчих документів юридичної особи. Як правило, вимоги до оформлення і змісту статуту визначають нормативно-правові акти. В установчих документах юридичної особи повинні зазначатись її назва, місцезнаходження, порядок управління діяльністю, а також інші відомості, передбачені законодавством для юридичних осіб відповідного виду.

Статuti розподіляються на *типові та індивідуальні*. Типові статuti, як правило, розробляються органами вищого рівня для однотипних за характером діяльності установ, наприклад: Типовий статут комунального некомерційного підприємства, Примірний статут закладу охорони здоров'я та ін.

Індивідуальні статuti створюються на основі типових статутів і конкретизують їх.

Оформлення статуту має певну специфіку.

На його титульній сторінці мають бути присутні такі реквізити:

- запис про державну реєстрацію, засвідчений печаткою органу, який здійснив реєстрацію (проставляється у лівому верхньому куті);
- гриф затвердження статуту засновниками або учасниками (проставляється у правому верхньому куті);
- назва виду документа (проставляється у центрі сторінки);
- організаційно-правова форма установи та її індивідуальна назва (проставляється у центрі сторінки під назвою документа);
- місце та рік складання або видання (внизу сторінки, посередині).

Текст статуту оформляють на інших сторінках. Для чіткого викладення змісту статуту і кращого сприйняття тексту його поділяють на розділи (статті), підрозділи, пункти, підпункти, які нумерують арабськими цифрами.

Структура тексту статуту може змінюватися залежно від форми власності та організаційно-правової форми установи (державного підприємства,

акціонерного товариства, комунального підприємства тощо). Наприклад, статут комунального підприємства може мати такі розділи:

1. Загальні положення.
2. Мета та предмет діяльності підприємства.
3. Юридичний статус підприємства.
4. Майно підприємства.
5. Права та обов'язки.
7. Управління підприємством та самоврядування трудового колективу;
8. Господарська та соціальна діяльність підприємства.
9. Внесення змін та доповнень до Статуту.
10. Реорганізація та ліквідація товариства.

Усі аркуші статуту зшивають, прошнуровують і скріплюють печаткою.

Статут є підставою для розроблення положень, правил та інших документів, утворюваних в установі.

ПОЛОЖЕННЯ – це організаційний документ, що визначає порядок утворення, статус, компетенцію, права та обов'язки, організацію роботи установ / закладів, посадових осіб, комісій, груп, а також питання проведення конкурсів, оглядів та інших заходів. До окремої групи належать положення, які регламентують сукупність організаційних, трудових та інших відносин з конкретного питання, наприклад: *Положення про проведення атестації, Положення про преміювання працівників установи тощо.*

Найпоширеніший вид положення – документ, призначений для *регламентації діяльності установи*. **Положення про установу** – правовий акт, на підставі якого діють державні бюджетні установи. Воно визначає статус установи, її внутрішню структуру, функції, компетенцію, обов'язки, порядок реорганізації і ліквідації. Положення складають на загальному бланку установи.

Часто індивідуальні положення створюються на основі типових, які розробляють і затверджують органи вищого рівня. Положення затверджуються в установленому порядку.

Структура і зміст положень, як і статутів, визначається установою-розробником. Як правило, положення про установу/заклад має такі розділи:

1. Загальні положення.
2. Основні завдання.
3. Функції.
4. Права та обов'язки.
5. Керівництво.
6. Взаємовідносини та зв'язки.
7. Виробничо-господарська діяльність.
8. Майно і засоби.
9. Контроль, перевірка і ревізія діяльності.
10. Реорганізація і ліквідація.

У практиці адміністрування установ, що мають внутрішню організаційну структуру, використовуються інші різновиди положень. У цьому випадку положення є основним документом, який закріплює й розмежовує функції кожного структурного підрозділу.

Положення про структурний підрозділ містить:

- назву структурного підрозділу;
- місце в загальній структурі організації;
- порядок звітування, підпорядкування підрозділу;
- процедуру призначення керівника підрозділу;
- структуру (штатний розклад, розподіл функцій, підпорядкування працівників підрозділу);
- завдання та функції;
- взаємодію з іншими підрозділами;
- права та обов'язки.

Положення підписує посадова особа, яка є її безпосереднім розробником (наприклад, начальник структурного підрозділу), візує юридична служба (юрист), затверджує керівник. Положення набуває чинності з моменту затвердження.

ІНСТРУКЦІЯ – це правовий документ, яким визначаються правила, що регулюють організаційні, науково-технічні, технологічні, фінансові та інші спеціальні аспекти діяльності установ (їх підрозділів і служб), посадових осіб та громадян.

Інструкції поділяються на три основні групи:

1) такі, що роз'яснюють і визначають порядок застосування нормативно-правових актів;

2) такі, що регламентують порядок здійснення якогось процесу виконавцями (підрозділами чи посадовими особами), наприклад: *Інструкція щодо заповнення форм державної статистичної звітності про використання робочого часу; Інструкція про порядок ведення трудових книжок на підприємствах, в установах і організаціях; Інструкція з діловодства в установі;*

3) посадові.

В управлінській практиці використовують як типові, так і індивідуальні інструкції. Типові звичайно видають органи державної влади або органи вищого рівня.

Як правило, перший розділ інструкції має назву "Загальні положення". У ньому зазначають мету розроблення, галузь (сферу) її застосування, порядок і обов'язковість використання, нормативно-правові акти, на підставі яких розроблено інструкцію. Інструкція є документом тривалої дії, тому зазначається дата її введення в дію, а також згадується про відміну попередньої інструкції.

Текст інструкції викладають у логічній послідовності і групують за розділами, підрозділами, пунктами, підпунктами, які нумерують арабськими цифрами. Кількість розділів та їх логічний взаємозв'язок визначає укладач інструкції. Текст має бути коротким, точним, зрозумілим. За манерою словесного викладу текст інструкції притаманний вказівний характер, тому доцільно використовувати чіткі формулювання зі словами: "встановлюється", "не допускається", "забороняється" тощо.

Проект інструкції візують юридична служба (юрист) та інші зацікавлені посадові особи. Інструкцію підписує керівник того структурного підрозділу,

який її розробляв. Інструкція може вводитися в дію після затвердження керівником установи або після видання спеціального розпорядчого документа, наприклад наказу. В обох випадках на першій сторінці інструкції оформляється гриф затвердження із зазначенням посади та дати затвердження або з посиланням на розпорядчий документ, його дату і номер.

Інструктивний характер мають також **ПРАВИЛА, РЕГЛАМЕНТИ** тощо. В них викладаються настанови, норми або вимоги, що регламентують певний порядок якихось дій, поведінку тощо. Наприклад: *Типові правила користування бібліотекою в Україні; Правила внутрішнього трудового розпорядку; Регламент організації діяльності установи* тощо.

За формою та змістом правила і регламенти є подібними до інструкцій.

ДОГОВІР – це правовий багатофункціональний документ, що регулює господарські або інші взаємини суб'єктів економічної діяльності. Договір є письмовою угодою двох або більше сторін.

Договір є основним документом, що фіксує різнобічні зв'язки й економічні відносини між громадянами, громадянами й установами, між установами. Законодавством встановлено, що договори складаються під час документування угод купівлі-продажу, підяду, оформлення найму (оренди), доручення, позики, надання послуг, страхування тощо. У разі створення деяких форм підприємств (акціонерні товариства) складається установчий договір. Відносини працівника і роботодавця також закріплюються у договорі (контракті).

Форма і зміст договору залежать від його різновиду. Існують типові види договорів з певних питань діяльності, які є основою для складання конкретного договору. Договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо форми договору не встановлені законом.

Зміст договору, як правило, передбачає такі обов'язкові реквізити:

- назва виду документа (ДОГОВІР);
- заголовок (предмет договору);
- дата;
- реєстраційний номер договору;
- місце складання;
- назви установ, які укладають договір (або відомості про фізичних осіб);
- посилання на їх установчі документи;
- прізвища, імена, по батькові представників сторін, які укладають договір;
- відомості про обов'язки сторін;
- умови і форми розрахунку;
- санкції у разі порушення або несвоєчасного виконання зобов'язань;
- строк дії договору;
- особисті підписи (із зазначенням посад, ініціалів, прізвищ) представників сторін, які укладають договір;
- юридичні адреси сторін;
- банківські реквізити;
- дані про кількість примірників договору;
- печатки сторін.

Основна частина договору викладається в розділі про взаємні обов'язки сторін, у якому повно, чітко, однозначно регламентують взаємини сторін, а також окремі або спеціальні умови договору.

ШТАТНИЙ РОЗПИС – це організаційно-розпорядчий документ, що відображає структуру установи, закладу чи організації, чисельність відділів, співробітників, а також розмір їхньої заробітної плати. У штатному розпису містяться назви посад, чисельність персоналу й оклади по кожній посаді. Прийняття, затвердження керівником підприємства штатного розпису проводиться шляхом видання спеціального локального нормативного акта (наказу), що визначатиме кількість працівників кожної професії з розподілом штатних одиниць за структурними підрозділами підприємства.

Також слід зауважити, що питання, пов'язані з обліком штатних працівників, регулюються наказом Держкомстату "Про затвердження Інструкції зі статистики кількості працівників" (2005), дія якого поширюється на всіх юридичних осіб, їх філії, представництва та інші відокремлені підрозділи, а також на фізичних осіб – підприємців, що використовують найману працю.

Розроблення штатного розпису має здійснюватися на основі внутрішніх організаційно-нормативних документів (чинна структура і чисельність, положення з оплати праці) та з урахуванням вимог нормативно-правових актів, зокрема Класифікатора професій ДК 003-2010 (назви посад і професій мають відповідати назвам у Класифікаторі). Для бюджетних установ типова форма затверджена наказом Міністерства фінансів України від 28.01.2002 № 57.

Розпорядчі документи. Розпорядчі документи створюють з метою фіксування рішень з адміністративних і організаційних питань діяльності установи. Ці документи регулюють і координують її діяльність, забезпечують реалізацію поставлених перед нею завдань. Незалежно від організаційно-правової форми, характеру та змісту діяльності установи / закладу, їх компетенції, структури й інших чинників керівництво будь-якої установи / закладу наділяється правом здійснювати виконавчо-розпорядчу діяльність і, відповідно, видавати розпорядчі документи.

Розпорядчі документи містять рішення, що надсилаються згори вниз, від керуючого органу до керованого, від керівника до структурних підрозділів і працівників. Саме ці документи реалізують керованість об'єктів за вертикаллю.

У юридичному плані розпорядчі документи належать до правових актів: у них відбиваються конкретні юридично владні приписи суб'єктів управління.

Підставою для видання розпорядчого документа можуть бути:

- необхідність виконання прийнятих нормативно-правових актів, інших рішень вищих органів та раніше ухвалених рішень цієї установи / закладу;
- необхідність здійснення власної виконавчо-розпорядчої діяльності, обумовленої функціями і завданнями установи / закладу.

Розпорядчі документи можуть видаватися спільно кількома органами управління.

Види та характеристика розпорядчих документів

Залежно від способу (процедури) ухвалення рішень з певного питання розпорядчі документи групують у:

документи, ухвалені колегіально (колективним обговоренням та ухваленням рішень групою працівників – колегією, правлінням, комісією, радою, зборами тощо): постанови; рішення.

документи, що їх видає, одноосібно ухваливши рішення, керівник: накази; розпорядження.

ПОСТАНОВИ – це адміністративні акти загального порядку, котрі не вичерпуються одноразовим виконанням і зберігають чинність (якщо не суперечать закону) до їх скасування. Ключове слово цього нормативно-правового акта – "ПОСТАНОВЛЯЄ:".

РІШЕННЯ можуть бути спільними актами, виданими кількома колегіальними чи такими, що діють на засадах одноосібності, державними органами, громадськими організаціями чи об'єднаннями тощо і можуть мати нормативний чи індивідуальний характер. Ключові слова цього номіналу розпорядчого документа – "ВИРІШИВ:".

(виконавчий комітет); "ВИРІШИЛА:" (Верховна Рада, колегія, рада директорів); "ВИРІШИЛИ:" (у спільних рішеннях).

НАКАЗИ – це розпорядчі документи, які видає керівник установи одноосібно в межах своїх повноважень задля вирішення основних і оперативних завдань. Вимоги, викладені в документі, обов'язкові для виконання.

Накази стосуються найбільш важливих питань діяльності установи, Накази, як правило, мають необмежений строк дії, на них можна посилалися при виконанні своїх повноважень. Ключове слово цього номіналу розпорядчого документа – "НАКАЗУЮ:".

РОЗПОРЯДЖЕННЯ – це розпорядчі документи, які видає керівник установи одноосібно в межах своїх повноважень задля вирішення оперативних завдань. Вимоги, викладені в документі, обов'язкові для виконання. Розпорядження вичерпуються однократним виконанням і чинні впродовж терміну, зазначеного в них, або ж до досягнення результату, посилалися на них можна лише в окремих випадках. Ключове слово цього номіналу розпорядчого документа – "ЗОБОВ'ЯЗУЮ:".

Питання для самоперевірки та самоконтролю

1. Які повноваження вищих та центральних органів влади у реалізації соціальної політики?
2. У відомстві якого центрального органу влади знаходяться центри соціальних служб?
3. Якими органами координується діяльність психологічної служби системи освіти?
4. У структурі якого органу знаходяться приймальники-розподільники для дітей?
5. Які повноваження органів місцевого самоврядування щодо закладів соціальної сфери?
6. Які нормативні документи відносяться до групи організаційно-правових?
7. Який розпорядчий документ видається керівником установи / закладу одноосібно?



Нормативне забезпечення служб соціальної сфери

6.1. Нормативні засади діяльності центрів соціальних служб

Центри соціальних служб – це спеціальні заклади, що забезпечують організацію та проведення у відповідній територіальній громаді соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, і надають їм соціальні послуги. Мережа центрів в Україні складається з *республіканського* (Автономної Республіки Крим), *регіональних* (обласних, Київського та Севастопольського міських) та *місцевих* центрів (районних, міських, районних у містах, селищних, сільських).

Юридично створення цієї інституції (центр соціальних служб для молоді) було закріплене *Законом України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні"* (1993). У ст. 6 цього закону зазначалося, що для підтримки соціального становлення та розвитку молоді утворюються центри соціальних служб для молоді та їхні спеціалізовані формування. На виконання цього Закону Кабінет Міністрів України *Постановою від 13 серпня 1993 року № 648 "Про соціальні служби для молоді"* затвердив Типове положення про соціальні служби для молоді, згідно з яким соціальні служби для молоді отримали статус спеціальних структур, що надають соціальні послуги та соціальну допомогу молоді віком від 15 до 28 років.

1 січня 2005 року було створено Державну соціальну службу для сім'ї, дітей та молоді як урядовий орган державного управління, а центри соціальних служб для молоді перейменовано в *центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді* (ЦСССДМ).

У 2011 році Державну соціальну службу для сім'ї, дітей та молоді було ліквідовано, а мережа ЦСССДМ перейшла у підпорядкування Міністерства соціальної політики України.

У 2020 році центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді було реорганізовано у *центри соціальних служб* (ЦСС) з метою розширення кола отримувачів послуг і забезпечення доступності допомоги внаслідок реформи децентралізації.

Структура та штатна чисельність працівників закладів усіх рівнів формуються відповідно до *Примірного штатного нормативу чисельності працівників районного, міського, районного у місті, селищного, сільського центру соціальних служб, які затверджуються наказом профільного міністерства* (Наказ Міністерства соціальної політики від 26 січня 2021 року № 29 "Про затвердження Примірного штатного нормативу чисельності працівників районного, міського, районного у місті, селищного, сільського центру соціальних служб"). При цьому в документі вказується, що структура центру, перелік послуг, які ним надаються, формуються за результатами визначення потреб у соціальних послугах населення відповідної територіальної громади.

Перелік соціальних служб, які можуть входити до ЦСС

Назва служби	Коротка характеристика діяльності	Посади
Служба соціальної роботи в громаді	Здійснює соціальну роботу на території громади: виявлення осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, проведення профілактичної, консультативної та інформаційної роботи	- Заступник директора - керівник служби - Соціальний менеджер - Практичний психолог / психолог / психолог установи соціального захисту - Фахівці із соціальної роботи
Мобільна бригада соціально-психологічної допомоги	Надає невідкладну допомогу особам, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі; здійснює виїзди, консультування, кризове та екстрене втручання, соціальну профілактику, перенаправлення до спеціалізованих установ	- Фахівець із соціальної роботи - Практичний психолог / психолог / психолог установи соціального захисту - Водій автотранспортних засобів
Служба соціально-психологічної підтримки	Забезпечує психологічну допомогу, консультування, сприяє адаптації осіб у складних життєвих ситуаціях, проводить заходи з розвитку життєстійкості та комунікативних навичок	- Керівник служби - Практичний психолог / психолог / психолог установи соціального захисту - Соціальний працівник / педагог соціальний
Служба соціального патронажу дітей і молоді, які перебувають у конфлікті із законом	Організовує соціальний супровід неповнолітніх правопорушників; сприяє їх ресоціалізації та профілактиці повторних правопорушень.	- Керівник служби - Соціальний працівник / педагог соціальний - Практичний психолог / психолог / психолог установи соціального захисту
Служба соціального супроводження	Надає соціальний супровід сім'ям, дітям, молоді у складних життєвих обставинах; здійснює підтримку прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу	- Керівник служби - Практичний психолог / психолог / психолог установи соціального захисту - Фахівець із соціальної роботи
Служба денного догляду	Соціальна послуга для дітей з інвалідністю віком від 3 до 18 років, яка забезпечує дитині безпечне середовище для розвитку, догляд, навчання та спілкування протягом дня, а батькам надає час для роботи або відпочинку.	- Керівник служби - Соціальний працівник / педагог соціальний - Вихователь - Помічник вихователя - Культорганизатор - Вчитель-реабілітолог - Ерготерапевт
Служба надання соціальних послуг за місцем проживання/ перебування	Надає допомогу особам, які не можуть самостійно звернутися до ЦСС; забезпечує догляд удома, соціально-психологічну підтримку.	- Керівник служби - Фахівець із соціальної роботи - Соціальний робітник
СТАЦІОНАРНІ СОЦІАЛЬНІ СЛУЖБИ		
Служба соціально-психологічної реабілітації дітей	Проводить комплексну роботу з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах, надає їм комплексну допомогу (соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової) та сприяє їх подальшому влаштуванню.	- Керівник служби - Вихователь - Помічник вихователя - Практичний психолог / психолог / психолог установи соціального захисту - Фахівець із соціальної роботи / соціальний працівник / педагог соціальний
Служба соціальної адаптації осіб із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування	Підтримує молодь у період переходу до самостійного життя, допомагає у працевлаштуванні, здобутті освіти, вирішенні житлових питань	- Керівник служби - Практичний психолог / психолог / психолог установи соціального захисту - Соціальний працівник / педагог соціальний

Назва служби	Коротка характеристика діяльності	Посади
Служба матері та дитини	Забезпечує тимчасове проживання жінок із дітьми, які залишилися без житла або постраждали від насильства; надає соціальну, психологічну, правову підтримку	Керівник служби Практичний психолог / психолог / психолог установи соціального захисту Соціальний працівник / педагог соціальний
Служба "Тимчасовий притулок для сімей з дітьми"	Забезпечує безпечне проживання, харчування та супровід сімей із дітьми, які опинилися у кризових життєвих обставинах.	Керівник служби Практичний психолог / психолог / психолог установи соціального захисту Соціальний працівник / педагог соціальний
Служба "Притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі"	Надає кризове житло, соціально-психологічну та правову допомогу постраждалим особам і їхнім дітям.	Керівник служби Практичний психолог / психолог / психолог установи соціального захисту Соціальний працівник / педагог соціальний
Служба "Денний центр соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі"	Забезпечує комплекс послуг для підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, насильства, зокрема сексуального, пов'язаного із збройним конфліктом	Керівник служби Практичний психолог / психолог / психолог установи соціального захисту Соціальний працівник / педагог соціальний
Кризова кімната соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі	Організовує короткострокове (до 10 діб) безпечне перебування постраждалих від насильства осіб; надає первинну допомогу і сприяє перенаправленню до притулків	Керівник служби Практичний психолог / психолог / психолог установи соціального захисту Соціальний працівник / педагог соціальний
Спеціалізована служба первинного соціально-психологічного консультування осіб, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі	Здійснює оцінку потреб, надає первинні консультації, підтримку та інформацію про можливості отримання соціальних послуг	Керівник служби Практичний психолог / психолог / психолог установи соціального захисту Соціальний працівник / педагог соціальний

У своїй діяльності ЦСС керуються Конституцією та законами України (базові: "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю", "Про соціальні послуги", "Про волонтерську діяльність", "Про основні засади молодіжної політики", "Про охорону дитинства" та ін.), актами Президента України і Кабінету Міністрів України, наказами профільного Міністерства, рішеннями відповідних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також положенням про центр. **Положення про ЦСС** розробляється відповідно до *Типового положення про республіканський Автономної Республіки Крим, обласний, Київський та Севастопольський міський центр соціальних служб та Типового положення про районний, міський, районний у місті, селищний, сільський центр соціальних служб.* (затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 479).

Згідно цих документів основними завданнями регіонального центру є:

- методична допомога громадам у проведенні соціальної роботи, наданні соціальних послуг;

- організація навчання із соціальної роботи, надання соціальних послуг;
- організація інформування громад щодо сімейних цінностей, профілактики соціального сирітства, недопущення насильства, жорстокого поводження з дітьми;
- проведення навчальних заходів для надавачів соціальних послуг, спеціалістів виконавчих органів місцевого самоврядування, які здійснюють управління системою надання соціальних послуг сім'ям та дітям.

А завданнями місцевого ЦСС:

- проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню у складні життєві обставини осіб та сімей з дітьми;
- надання особам і сім'ям з дітьми комплексу соціальних послуг відповідно до їх потреб згідно з переліком, затвердженим центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері сім'ї та дітей, з метою подолання складних життєвих обставин та мінімізації негативних наслідків таких обставин.

Також визначено основні принципи діяльності ЦСС (гуманізму, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, поваги до честі та гідності, толерантності, законності, соціальної справедливості, доступності та відкритості, неупередженості та безпечності, добровільності, індивідуального підходу, комплексності, конфіденційності, максимальної ефективності та прозорості використання надавачами соціальних послуг бюджетних та інших коштів, забезпечення високого рівня якості соціальних послуг), основні функції та напрями діяльності для ЦСС різних рівнів, повноваження директора центру.

Організація роботи фахівців ЦСС за різними напрямками є унормованою відповідними **програмами, положеннями, порядками, інструкціями, стандартами** тощо.

Наприклад:

"Положення про дитячий будинок сімейного типу" (2002);

"Положення про прийомну сім'ю" (2002);

"Порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми" (2012);

"Порядок забезпечення діяльності прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, які перемістилися з тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі або району проведення антитерористичної операції і заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях" (2015);

"Типове положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та / або насильства за ознакою статі" (2018);

"Типове положення про денний центр соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі" (2019);

"Порядок організації надання соціальних послуг" (2020);

"Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя" (2021).

У цілому нормативне забезпечення діяльності центрів соціальних служб ґрунтується на комплексі законодавчих та підзаконних актів, що визначають їх організаційно-правовий статус, структуру, функції та стандарти надання соціальних послуг. Ці документи сприяють стандартизації діяльності центрів, оптимізації ресурсів, комплексному підходу до надання соціальних послуг та підвищенню їх доступності для громадян.

6.2. Нормативне забезпечення служб у справах дітей

Інститут служби у справах дітей (раніше – служби у справах неповнолітніх) був створений у 1995 році у зв'язку з введенням в дію з 01.02.1995 Закону України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей". Служба у справах дітей є структурним підрозділом державної адміністрації (обласної, районної) чи виконавчого комітету міської ради і здійснює:

- ведення обліку дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування;
- захист особистих і майнових прав дітей;
- супровід сімей у складних життєвих обставинах;
- координацію діяльності суб'єктів соціальної роботи.

З 2017 року Служба є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в органах Казначейства, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням. Штатна чисельність працівників районних, міських, районних у містах служб у справах дітей установлюється з розрахунку один працівник служби не більше ніж на одну тисячу дітей, які проживають у районі, та не більше ніж на дві тисячі дітей, які проживають у місті, районі у місті. Штатна чисельність працівників служб у справах дітей виконавчих органів сільських, селищних рад відповідних територіальних громад встановлюється з розрахунку один працівник служби не більше ніж на одну тисячу дітей, але не менше одного працівника на об'єднану територіальну громаду (ст. 4 Закону України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей").

Законодавство про Службу у справах дітей складається з міжнародних та вітчизняних документів:

конвенції (Конвенція ООН про права дитини, Європейська конвенція про здійснення прав дітей, Європейська конвенція про усиновлення дітей, Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми, Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей, Європейська конвенція про контакт з дітьми, Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей);

кодекси (Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Житловий Кодекс України);

закони (Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей, Про охорону дитинства, Про забезпечення організаційно-правових

умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Про запобігання та протидію домашньому насильству);

постанови (Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини, Про затвердження Положення про прийомну сім'ю, Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу).

Основні завдання, напрями діяльності, функціональні обов'язки фахівців служби відображаються у *Положенні*, яке розробляється відповідно до **типових (примірних) положень про службу у справах дітей:**

- Типове положення про службу у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації (затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1068);

- Типове положення про службу у справах дітей районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації) (затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1068);

- Примірне положення про службу у справах дітей міської, районної у місті ради (затв. Наказом Міністерства соціальної політики України 16 вересня 2021 року № 518);

- Примірне положення про службу у справах дітей сільської, селищної ради (затв. Наказом Міністерства соціальної політики України 16 вересня 2021 року № 518).

Спільними *завданнями* служб у справах дітей різних рівнів є:

- реалізація державної політики з питань захисту дітей у межах території (район, місто, громада);

- запобігання дитячій бездоглядності, безпритульності, правопорушенням серед дітей;

- влаштування дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування, включно з передачею під опіку, піклування, прийомні сім'ї, усиновлення;

- контроль за дотриманням законодавства щодо умов виховання, утримання дітей, прав дітей у закладах, сім'ях, закладах соціального захисту;

- ведення обліку дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт, тих, хто потребує захисту;

- надання консультацій, методичної допомоги, співпраця з іншими органами щодо захисту прав дітей.

Виконання цих та інших завдань служби забезпечується відповідними нормативними документами, які регламентують, визначають порядок дій фахівців служби у справах дітей.

Наприклад, одним з таких документів є **"Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження"** (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 585), згідно якого саме служби у справах дітей здійснюють координацію діяльності щодо виявлення та захисту дітей, які перебувають у складних

життєвих обставинах, а також безпосереднє ведення їх справ. У документі визначені такі основні функції служби у справах дітей:

- розгляд звернень, повідомлень про дітей, які можуть бути у кризі або під загрозою життя чи здоров'я та реагування на них у взаємодії з іншими суб'єктами;

- рішення про взяття дитини (сім'ї) на облік як тих, що перебувають у складних життєвих обставинах та зняття дитини з обліку;

внесення інформації до журналу обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах та до банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновителів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів шляхом заповнення електронної обліково-статистичної картки дитини (Наказ від 28.12.2015 № 1256 "Про ведення банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів");

- організація діяльності міждисциплінарної команди;

- координація діяльності щодо виконання індивідуального плану соціального захисту;

Як взяття дитини на облік, так і зняття з обліку затверджуються відповідним наказом служби у справах дітей. Усі документи щодо дитини зберігаються до досягнення нею повноліття, після чого мають бути знищені.

Серед нормативних документів, які забезпечують ведення справ та координацію діяльності стосовно захисту прав дітей, слід відмітити **Постанову Кабміну від 24.09.2008 № 866 "Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини"**, якою були затверджені:

"Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини";

"Типове положення про комісію з питань захисту прав дитини".

У цих документах врегульовані питання щодо функцій служби у справах дітей у вирішенні таких питань як:

- соціальний захист дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- виявлення дітей, які залишились без батьківського піклування;

- ведення обліку дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- набуття дитиною статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування;

- влаштування дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- захист майнових та житлових прав дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- реєстрація народження дитини та розв'язання спорів між батьками щодо виховання дитини;

- особливості провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану.

Згідно Закону України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей" у підпорядкуванні служби у справах дітей знаходяться *спеціальні установи соціального захисту дітей, а саме: притулки для дітей служб у справах дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка)*. Служба у справах дітей надає цим закладам організаційну та методичну допомогу, здійснює безпосередній контроль за їх діяльністю.

Притулок для дітей служби у справах дітей відповідної місцевої державної адміністрації – це заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування у ньому дітей віком від 3 до 18 років.

Притулок утворюється, реорганізується та ліквідується держадміністрацією за погодженням з Нацсоцслужбою і підпорядковується відповідній службі у справах дітей. Відкриття притулку дозволяється за наявності відповідної навчально-матеріальної бази, зокрема приміщень, які відповідають санітарно-гігієнічним нормам і вимогам пожежної безпеки та забезпечені необхідними видами комунально-побутових послуг.

Статус і засади діяльності притулку для неповнолітніх, порядок та умови тримання у них неповнолітніх регулюються Законом України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей", *"Типовим положенням про притулок для дітей, служби у справах дітей"* (затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.1997 № 565). На основі цього Типового положення службою у справах дітей розробляється і затверджується положення про притулок, що конкретизує особливості його діяльності. У положенні зазначаються особливості прийняття дітей до притулку (категорії дітей, які приймаються до притулку, підстави для прийняття, порядок реєстрації); умови перебування дітей у притулку (термін перебування, права дітей, надання різних видів допомоги); правила вибуття дітей з притулку (особливості влаштування дітей) та ін.

Функціонування притулку для дітей здійснюється відповідно до нормативів оснащення закладу та харчування осіб, які перебувають у ньому:

"Типові нормативи оснащення притулків для дітей" (Наказ Мінсім'ямолоді 20.07.1998 № 298);

"Мінімальні норми забезпечення вихованців притулків для дітей одягом, білизною, взуттям та предметами особистої гігієни" (Наказ Держкоммолодьспорттуризму 22.01.2001 № 120).

Центр соціально-психологічної реабілітації дітей – заклад соціального захисту, що створюється для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги.

Центр утворюється, реорганізується та ліквідується держадміністрацією, виконавчими органами міських і районних у містах рад за погодженням з Нацсоцслужбою і підпорядковується відповідній службі у справах дітей. Центр може бути відкритий за наявності необхідної матеріально-технічної бази, в тому числі приміщень, які відповідають санітарно-гігієнічним нормам і вимогам пожежної безпеки.

Статус і засади діяльності центру, порядок та умови тримання у них дітей регулюються Законом України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей", *"Типовим положенням про центр соціально-психологічної реабілітації дітей"* (затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 № 87). Центр діє на підставі положення, яке розробляється на основі цього Типового положення і затверджується відповідною службою у справах дітей. У положенні зазначаються основні завдання центру та його структурних підрозділів (за наявності). Робота *структурних підрозділів центру* (відділення соціальної, психологічної та педагогічної діагностики і реабілітації; лікувально-профілактичне відділення; юридична служба; служба "Телефон довіри для дітей" та ін.) проводиться відповідно до положень про ці підрозділи, які затверджуються директором центру. Також у положенні зазначаються особливості прийняття дітей до центру (принципи формування груп стаціонарного та денного перебування, порядок реєстрації та перелік документів особистої справи); умови перебування дітей у притулку (термін перебування, права дітей, надання різних видів допомоги); правила вибуття дітей з притулку (особливості супроводу дітей) та ін.

Центр працює за планами, які погоджуються з відповідною службою у справах дітей.

Функціонування центру здійснюється відповідно до нормативів оснащення закладу та харчування осіб, які перебувають у ньому:

"Типові нормативи оснащення центру соціально-психологічної допомоги та харчування осіб, які перебувають у ньому" (Наказ Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді 15.09.2004 № 408).

Соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко) – заклад соціального захисту для проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, що опинились у складних життєвих обставинах, безпритульних дітей віком від 3 до 18 років, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової, інших видів допомоги та подальшого влаштування дітей.

Центр утворюється, реорганізується та ліквідується місцевою державною адміністрацією і підпорядковується службі у справах дітей. Центр може бути утворено за наявності необхідної матеріально-технічної бази, зокрема приміщень, які відповідають санітарним і технічним вимогам та вимогам пожежної безпеки. Утримання центру здійснюється за рахунок коштів місцевого бюджету, а також інших джерел. План роботи центру погоджується із службою у справах дітей.

Статус і засади діяльності центру, порядок та умови тримання у них дітей регулюються Законом України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей", *"Типовим положенням про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко)"* (затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2005 № 1291). Центр діє на підставі положення, яке розробляється на основі цього Типового положення і затверджується відповідною службою у справах дітей.

У положенні зазначаються основні завдання центру та його структурних підрозділів (за наявності). Робота *структурних підрозділів центру* (відділення роботи з безпритульними дітьми; відділення екстреної (первинної) допомоги; відділення соціальної реабілітації; відділення ресоціалізації; відділення сімейної адаптації; юридична служба; служба "Телефон довіри для дітей"; відділення тимчасового проживання; відділення професійної орієнтації та трудового навчання та ін.) проводиться відповідно до положень про ці підрозділи, які затверджуються директором центру. Також у положенні зазначаються особливості прийняття дітей до центру (категорії дітей, порядок реєстрації та перелік документів особистої справи); умови перебування дітей у притулку (термін перебування, права дітей, лікування, навчання, відвідування); правила вибуття дітей з притулку (особливості супроводу дітей) та ін.

Центр забезпечує дітей засобами особистої гігієни, одягом та взуттям згідно з мінімальними нормами, встановленими Кабінетом Міністрів України для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також харчуванням, у тому числі дієтичним, згідно з нормами харчування у дитячих будинках, загальноосвітніх школах-інтернатах, встановленими Кабінетом Міністрів України.

6.3. Нормативне забезпечення психологічної служби у системі освіти

Психологічна служба у системі освіти – це сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що складають єдину систему, основу якої становлять фахівці у сфері практичної психології і соціальної педагогіки: практичні психологи, соціальні педагоги, методисти, директори (завідувачі) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби.

Системна робота із створення психологічної служби в освітній галузі розпочалася з 1991 р., коли в Інституті психології ім. Г. С. Костюка АПН України був створений новий підрозділ – Центр психологічної служби в системі народної освіти. У 1993 р. було розроблено і прийняте перше положення про психологічну службу системи освіти. А в 1998 р. було створено **Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи** як головну організацію психологічної служби, що здійснює методичне керівництво усією психологічною службою системи освіти.

23 квітня 2004 р. вперше в історії Української держави Колегія Міністерства освіти і науки України розглянула питання про стан і перспективи розвитку психологічної служби системи освіти. Колегія схвалила "Стратегію розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2008 р.". Відтоді 23 квітня вважається Днем практичного психолога.

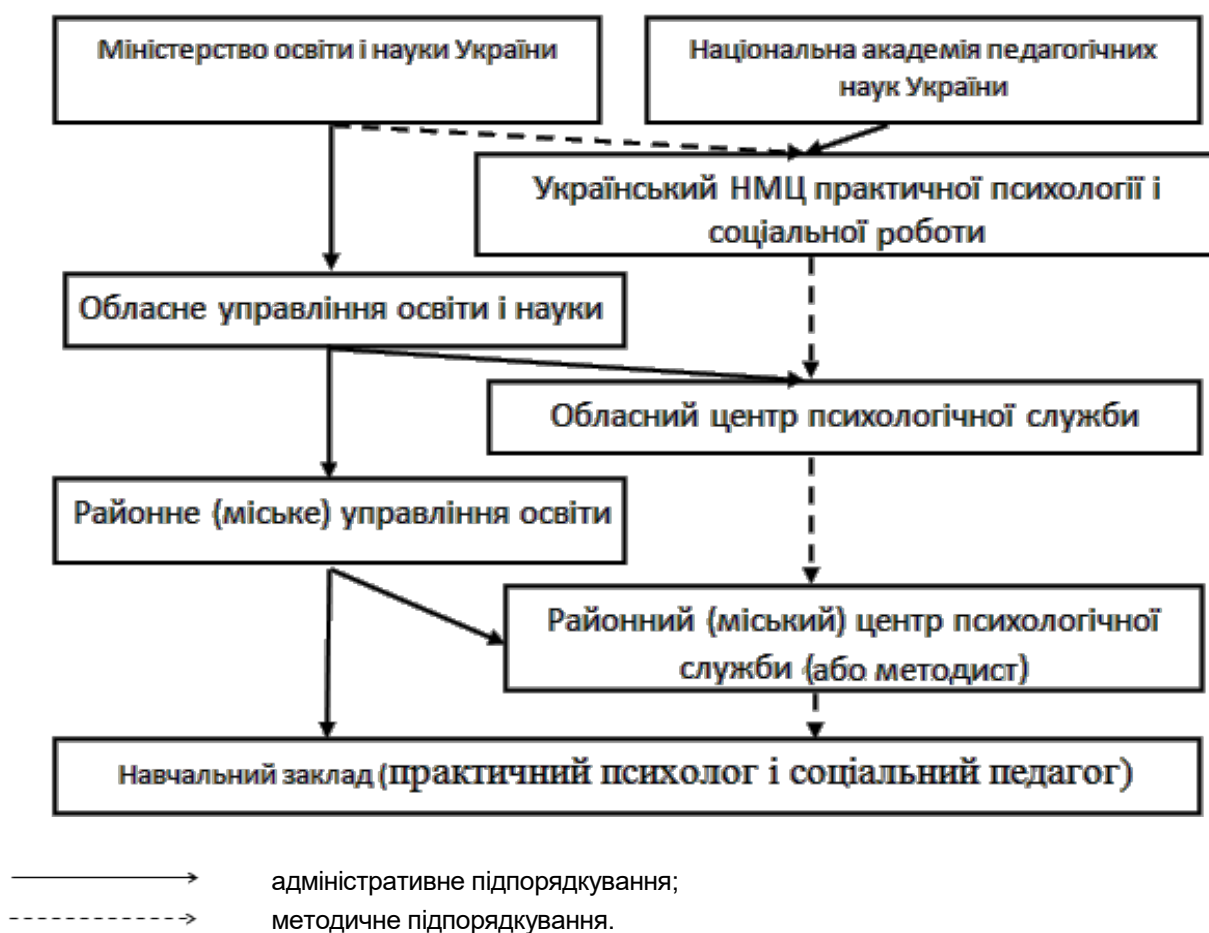
У 2009 р. була прийнята нова редакція *Положення про психологічну службу системи освіти України*.

2017 р. став роком реформування психологічної служби системи освіти. На початку року наказом МОН України затверджено нову структуру державної наукової установи "**Інститут модернізації змісту освіти**", до складу якої увійшов новоутворений структурний підрозділ – **відділ психологічного супроводу та соціально-педагогічної роботи**. Основним завданням відділу

стало здійснення організаційної та координаційної діяльності психологічної служби. УНМЦ практичної психології і соціальної роботи залишив за собою науково-методичне забезпечення діяльності психологічної служби.

У 2018 р. була прийнята нинішня редакція **"Положення про психологічну службу у системі освіти України"**, в якій вказано, що основною *метою діяльності* психологічної служби є сприяння створенню умов для соціального та інтелектуального розвитку здобувачів освіти, охорони психічного здоров'я, надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей та завдань системи освіти.

Нині психологічна служба створена в усіх областях України і кількість фахівців служби становить більше 20 тис. працівників, серед яких практичні психологи, соціальні педагоги, методисти, які працюють у всіх типах закладів освіти України. Структура психологічної служби у системі освіти України зображена нижче:



Структура психологічної служби у системі освіти України

Психологічна служба функціонує відповідно ст. 76 Закону України "Про освіту" та "Положення про психологічну службу у системі освіти України" (2018).

Стаття 76. Психологічна служба та соціально-педагогічний патронаж у системі освіти

1. У системі освіти діє психологічна служба, положення про яку затверджує центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки. Психологічне забезпечення освітнього процесу в закладах освіти здійснюють практичні психологи.
2. Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує профілактику та запобігання булінгу (цькуванню), надання консультативної допомоги батькам, психологічного супроводу здобувачів освіти, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування). Соціально-педагогічний патронаж здійснюється соціальними педагогами.
3. За своїм статусом практичні психологи та соціальні педагоги закладів освіти належать до педагогічних працівників.

"Положення про психологічну службу у системі освіти України" має 4 розділи і визначає мету, структуру психологічної служби, організацію управління нею, основні завдання, принципи, функції, зміст та порядок діяльності працівників психологічної служби установ освіти, закладів дошкільної освіти, загальної середньої освіти, позашкільної освіти, спеціалізованої освіти, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти та вищої освіти, є правовою та організаційно-методичною основою її роботи. Дамо коротку характеристику змісту розділів.

Розділ I. "Загальні положення" складається з шести пунктів, у яких подано визначення психологічної служби у системі освіти, правова основа її діяльності, визначається статус працівників психологічної служби у системі освіти, можливість співробітництва з різними структурами.

У Розділі II. "Структура, управління та зміст діяльності психологічної служби" визначено структуру психологічної служби у системі освіти; підпорядкування, завдання та функції кожної з ланок психологічної служби, порядок атестації фахівців тощо.

У Розділі III. "Основні завдання, принципи та функції психологічної служби" розкриваються основні завдання психологічної служби в системі освіти (збереження та зміцнення психічного та соціального здоров'я, сприяння особистісному, інтелектуальному, фізичному і соціальному розвитку здобувачів освіти шляхом доповнення сучасних методів навчання та виховання ефективними психолого-педагогічними технологіями; сприяння забезпеченню психологічної безпеки, надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги всім учасникам освітнього процесу); принципи діяльності (науковість, цілісність і наступність, професійна компетентність та відповідальність; індивідуальний підхід; доступність соціально-педагогічних та психологічних послуг (допомоги); міждисциплінарність, комплексність і системність у здійсненні професійної діяльності; добровільність; людиноцентризм та партнерство; конфіденційність; дотримання норм професійної етики); функції (діагностично-

прогностична, організаційно-методична, корекційно-розвиткова, консультативна, просвітницько-профілактична, соціально-захисна); напрями діяльності працівників (діагностика, профілактика, корекція, навчальна діяльність, консультування, зв'язки з громадськістю, просвіта); обов'язки та права працівників.

У Розділ IV. "**Фінансування діяльності**" визначено порядок фінансування різних ланок структури психологічної служби в системі освіти, порядок оплати праці.

Діяльність психологічної служби системи освіти регулюється чинним законодавством (Закони України "Про освіту", "Про дошкільну освіту", "Про загальну середню освіту", "Про позашкільну освіту", "Про професійно-технічну освіту", "Про вищу освіту"), нормативними документами Міністерства освіти і науки України. Ключовими документами, що узгоджують та регулюють питання діяльності фахівців психологічних служб, виступають **накази та листи МОН України**. Так, щороку згідно із наказом міністерства уточнюються завдання та особливості діяльності психологічної служби на наступний навчальний рік, що стає підставою для річного та поточного планування всіх ланок психологічної служби (Наприклад: Лист МОН від 07.08.2018 № 1/9-487 "Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти на 2018/19 н.р."; Про методичні рекомендації "Пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти України в 2025/2026 навчальному році" від 07.07.2025 № 21/08-586).

Здійснюючи свою діяльність, фахівці психологічної служби мають дотримуватись нормативних вимог до стану та ведення документації. Зокрема, відповідно "Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти" (2001 р.) (розділ 4 "Матеріали та документація кабінету"), матеріали та документація психологічного кабінету розділяються за категоріями:

1. Нормативно-правова.
2. Навчально-методична.
3. Довідково-інформаційна.
4. Обліково-статистична.
5. Для службового використання.

До нормативно-правових документів належать: закони України, постанови Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, укази Президента, накази, розпорядження, положення Міністерства освіти і науки України, управлінь (відділів) освіти і науки місцевих державних адміністрацій щодо діяльності психологічної служби системи освіти України; внутрішні організаційно-нормативні документи навчального закладу.

До навчально-методичних матеріалів належать: підручники, навчально-методичні посібники, збірники методичних рекомендацій, навчальні програми (плани), фахові періодичні видання тощо.

До довідково-інформаційних матеріалів належать: матеріали науково-практичних конференцій, семінарів, нарад, тематичні проспекти (буклети), доповіді, виступи на педрадах, навчально-тематичні плани роботи з учнями (дітьми), педагогічними працівниками, батьками тощо.

До обліково-статистичних документів належать: облік товарно-матеріальних цінностей психологічного кабінету, плани роботи практичного психолога (соціального педагога) на рік (місяць), форми статистичної звітності встановленого зразка тощо.

До матеріалів для службового використання належать: індивідуальні картки психолого-педагогічного діагностування, журнали індивідуальних консультацій, протоколи корекційно-розвивальної роботи, матеріали психолого-педагогічних консилиумів, тексти (ключі) тестових методик, опитувальники, анкети, бланки відповідей тощо.

Доступ до документів категорій 4 і 5 регулюється працівниками психологічної служби на підставі пунктів 4.4, 4.5 "Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів". Практичний психолог чи соціальний педагог не мають права передавати методичні матеріали особам, які не уповноважені здійснювати психологічну діяльність; не має права розкривати зміст конкретної методики (за винятком доступних роз'яснень правоохоронним і судовим органам).

Посада соціального педагога психологічної служби передбачена "Положенням про психологічну службу у системі освіти України" і вводиться до штатного розпису закладу освіти на умовах нормативів чисельності працівників психологічної служби, затверджених у встановленому порядку, та в межах коштів, передбачених єдиним кошторисом витрат.

Статтею 76 Закону України "Про освіту" визначено, що за своїм *статусом* соціальні педагоги належать до педагогічних працівників. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 31.01.2001 №78 "Порядок виплати надбавок за вислугу років педагогічним та науково-педагогічним працівникам навчальних закладів і установ освіти" стаж роботи на посаді "соціальний педагог" зараховується до стажу педагогічної роботи для виплати надбавки за вислугу років і допомоги на оздоровлення при наданні щорічної відпустки.

Тривалість робочого тижня соціального педагога визначається чинним законодавством з урахуванням типу закладу освіти та змісту роботи працівника. Зокрема, відповідно до навантаження 1 (одна) ставка, тривалість робочого тижня соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу становить 40 годин (ст. 50 КЗпПУ). З них згідно нормативів часу на основні види роботи практичного психолога, соціального педагога, соціального педагога по роботі з дітьми з інвалідністю (дод. 2 до листа МОН України від 05.03.2008 № 1/9-128 "Щодо ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України") 20 годин відводиться на практичну роботу у закладі освіти (індивідуальна і групова діагностика, консультування дітей, педагогів, батьків чи осіб, які їх замінюють, соціально-перетворювальна робота, навчальна діяльність тощо) і 20 годин – на організаційно-методичну роботу та підготовку до проведення соціально-педагогічних заходів (занять, тренінгів, ділових ігор), обробку результатів досліджень, оформлення висновків, планування та звітність, а також на підвищення свого професійного рівня. Ці роботи, згідно листа Міністерства освіти і науки України від 27.11.2000 р.

№ 109 "Про тривалість робочого тижня практичних психологів, соціальних педагогів", соціальний педагог має право виконувати за межами навчального закладу (у бібліотеці, у навчально-методичних та наукових центрах, удома), що повинно бути відображено в плані роботи соціального педагога на місяць та в статистичному звіті згідно з нормативами часу на основні види роботи.

Для роботи соціальному педагогу в загальноосвітньому закладі освіти необхідно виділити окремий, спеціально обладнаний кабінет, розташований у зручному для відвідувачів місці. На входних дверях встановлюється табличка "Соціальний педагог", під нею – графік роботи, затверджений керівником навчального закладу. Саме керівнику закладу адміністративно підпорядкований соціальний педагог, тоді як методично соціальний педагог підпорядковується районному (міському, обласному) навчально-методичному кабінету (центру) психологічної служби у системі освіти або методистові з психологічної служби районного (міського) методичного кабінету.

Порядок організації та проведення атестації соціальних педагогів психологічної служби системи освіти визначено "Положенням про атестацію педагогічних працівників" (2022 р.).

Зміст професійної діяльності соціального педагога психологічної служби системи освіти визначається п.16–18 Розділу II "Положення про психологічну службу у системі освіти України" та "Посадовою інструкцією соціального педагога" конкретного закладу.

Планування діяльності, ведення документації і звітності соціальний педагог здійснює, орієнтуючись на накази та листи Міністерства освіти та науки України, в яких подані зразки відповідної документації.

Питання для самоперевірки та самоконтролю

1. Створення якої служби було юридично закріплено у 1993 р. у Законі України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні"?
2. Які категорії осіб можуть перебувати у кризовій кімнаті?
3. Які є підстави для взяття дитини на облік?
4. Діти якого віку можуть перебувати у притулку для дітей служб у справах дітей?
5. Який строк перебування дитини в центрі соціально-психологічної реабілітації дітей?
6. Які структурні підрозділи може включати соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко)?
7. Який статус мають працівники психологічної служби у системі освіти?
8. Що таке соціально-педагогічний патронаж?



Нормативне забезпечення установ / закладів надання соціальних послуг

7.1 Система установ/закладів надання соціальних послуг в Україні

Сьогодні можна спостерігати, як відбувається постійний розвиток мережі установ та закладів надання соціальних послуг, соціальної підтримки та соціального обслуговування, виникають їх нові види, що дозволяє охоплювати все більш широкий спектр соціальних проблем різних верств і груп населення. Ця мережа налічує близько 2 тис. суб'єктів, якими обслуговується майже 2 млн осіб.

Система соціальних установ / закладів в нашій державі ще знаходиться у стадії формування. До надавачів соціальних послуг державного / комунального сектору згідно українського законодавства належать:

- 1) установи / заклади надання соціальних послуг (стаціонарні, реабілітаційні, тимчасового перебування);
- 2) інші установи / заклади соціальної підтримки (обслуговування), у тому числі спеціалізовані служби підтримки осіб, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

З метою оптимізації та комплексного підходу до надання соціальних послуг можуть утворюватися комплексні установи / заклади надання соціальних послуг, структурні або відокремлені (територіальні) підрозділи яких надають різні соціальні послуги різним групам населення.

Соціальні послуги в установах / закладах поділяються на послуги, спрямовані на:

- 1) соціальну профілактику – запобігання виникненню складних життєвих обставин та / або потраплянню особи / сім'ї в такі обставини;
- 2) соціальну підтримку – сприяння подоланню особою / сім'єю складних життєвих обставин;
- 3) соціальне обслуговування – мінімізацію для особи / сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду.

Складні життєві обставини – обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа / сім'я не може подолати самотійно. Чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини: похилий вік; часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті; невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин; інвалідність; бездомність; безробіття; малозабезпеченість особи; поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини; втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі; жорстоке поводження з дитиною; насильство за ознакою статі; домашнє насильство; потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; шкода,

завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією.

Згідно українського законодавства соціальні послуги надаються як за місцем проживання / перебування особи, так і у різних таких типах закладів:

стаціонарних – в умовах цілодобового перебування (проживання) отримувача соціальної послуги із забезпеченням харчуванням та умовами для проживання;

напівстаціонарних – протягом визначеного часу доби з умовами для нічного або денного перебування.

Наголосимо, що в проектуванні нових чи реконструкції існуючих будинків і споруд для установ / закладів надання соціальних послуг слід керуватися будівельними нормами, які були затверджені у 2007 році – *Державні будівельні норми України. Будинки і споруди. Заклади соціального захисту населення. ДБН В.2.2-18:2007*. Ці норми стосуються таких закладів соціального захисту населення: будинків-інтернатів для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричних пансіонатів, пансіонатів для ветеранів війни і праці; психоневрологічних інтернатів; територіальних центрів соціального обслуговування; будинків нічного перебування, центрів реінтеграції бездомних громадян, центрів соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, та соціальних готелів, призначених для тимчасового притулку дорослих бездомних громадян. Зокрема, визначені норми щодо:

- розміщення будинків і земельних ділянок;
- житлових і обслуговуючих приміщень (склад, площа);
- окремих елементів будинків (поверховість, ізольованість, параметри, доступність тощо);
- інженерного обладнання (ліфти та підйомники).

Далі охарактеризуємо нормативне забезпечення найбільш поширених на сьогодні в Україні видів установ/закладів надання соціальних послуг.

7.2. Нормативні вимоги до діяльності територіальних центрів соціального обслуговування

Важливою складовою частиною системи соціального захисту є мережа територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), яких функціонує близько 700 у різних регіонах України.

Територіальний центр надання соціальних послуг – це установа для надання соціальних послуг громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, за місцем проживання, в умовах стаціонарного, тимчасового або денного перебування. Територіальний центр є бюджетною установою, рішення щодо утворення, ліквідації або реорганізації якої приймає місцевий орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування.

У своїй діяльності ця установа керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, наказами Мінсоцполітики, актами інших центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а

також положенням про територіальний центр, розробленим відповідно до *Типового положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг)* / Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2009 № 1417.

У типовому положенні визначено принципи та завдання діяльності, категорії громадян, яким надаються соціальні послуги:

- громадяни похилого віку, особи з інвалідністю, хворі (з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більш як чотири місяці), які не здатні до самообслуговування і потребують постійної сторонньої допомоги, визнані такими в порядку, затвердженому МОЗ;

- громадяни, які перебувають у складній життєвій ситуації у зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, стихійним лихом, катастрофою (і мають на своєму утриманні неповнолітніх дітей, дітей з інвалідністю, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю), якщо середньомісячний сукупний дохід їх сімей нижчий ніж прожитковий мінімум для сім'ї.

Відмічено, що приміщення мають відповідати будівельним, технічним, санітарно-гігієнічним нормам, вимогам пожежної безпеки та іншим нормам відповідно до законодавства. *Структурними підрозділами* можуть бути:

- 1) відділення (не менш як два різного спрямування): соціальної допомоги вдома; денного перебування; стаціонарного догляду для постійного або тимчасового проживання; організації надання адресної натуральної та грошової допомоги;

- 2) інші підрозділи, діяльність яких спрямована на надання соціальних послуг клієнтам. У разі потреби у сільських населених пунктах Терцентр може створювати робочі місця соціальних працівників (соціальних робітників) для надання соціальних послуг за місцем проживання клієнтів.

У територіальному центрі можуть утворюватися мультидисциплінарні команди відповідно до *Порядку організації мультидисциплінарного підходу з надання соціальних послуг у територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг)*, затвердженого наказом Мінсоцполітики № 568 від 26.12.2011.

Постановою КабМіну від 29 грудня 2009 р. № 1417 "Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)" визначено *перелік соціальних послуг, умови та порядок їх надання* структурними підрозділами територіального центру.

До таких послуг належать: догляд вдома; догляд стаціонарний; денний догляд; соціальна адаптація; паліативний / хоспісний догляд; консультування; представництво інтересів; соціальна профілактика; посередництво (медіація); соціально-економічні (у формі надання натуральної чи грошової допомоги); транспортні; інші соціальні послуги.

"Типовий штатний норматив чисельності працівників територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг)" було затверджено наказом Міністерства соціальної політики України № 753 від 12.07.2016. І в ньому передбачено, зокрема, посади фахівців із соціальної

роботи, фахівців із соціальної допомоги вдома, соціальних працівників, соціальних робітників, психологів та ін.

Загалом нормативні вимоги до діяльності територіальних центрів соціального обслуговування забезпечують системність, якість та доступність соціальних послуг для населення. Чинна законодавча база формує основу для ефективного функціонування територіальних центрів як ключових елементів місцевої системи соціального захисту. Дотримання визначених нормативів сприяє:

- забезпеченню єдиних стандартів надання соціальних послуг по всій країні;
- підвищенню професійного рівня персоналу та якості обслуговування;
- зміцненню довіри громадян до системи соціального захисту;
- створенню умов для інтеграції та соціальної стабільності у громадах.

Таким чином, нормативно-правове регулювання діяльності територіальних центрів виступає гарантією реалізації державної соціальної політики та забезпечення соціальної справедливості на місцевому рівні.

7.3. Характеристика соціальних закладів інтернатного типу у нормативному аспекті

Соціальні заклади інтернатного типу є важливою складовою системи інституційного догляду і соціального захисту населення. Нормативне регулювання їх діяльності забезпечує правовий захист отримувачів соціальних послуг, гарантує якість, гуманність та професійність соціальної допомоги. Слово "інтернат" походить від латинського слова "internus", що в перекладі означає внутрішній. До закладів інтернатного типу відносяться заклади різного спрямування та профілю, що відображається різноманітністю понять у довідниковій та енциклопедичній літературі.

Залежно від контингенту отримувачів та спрямованості послуг, законодавством визначено такі основні типи закладів: будинки-інтернати для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, геріатричні пансіонати, психоневрологічні інтернати та ін.

Будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю – стаціонарний інтернатний заклад соціального захисту, що утворюється для цілодобового проживання (перебування) та догляду за громадянами похилого віку та особами, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, соціально-побутового, медичного обслуговування, соціальних послуг і комплексу реабілітаційних заходів (Типове положення про будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю / Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2020 р. № 772).

Залежно від профілю інтернати функціонують як:

геріатричні пансіонати для громадян похилого віку, які потребують стороннього догляду або підтримки в проживанні;

будинки-інтернати для осіб з інвалідністю віком від 18 до 60 років.

Також в інтернаті для надання соціальних послуг в умовах цілодобового проживання (перебування) можуть діяти відповідно до типових положень, затверджених Мінсоцполітики, такі відділення:

стаціонарного догляду - для громадян похилого віку, які мають психоневрологічні розлади (деменція, хвороба Альцгеймера);

стаціонарного догляду - для підопічних, які втратили здатність до самообслуговування чи не набули такої здатності;

стаціонарного догляду за ліжковими хворими - для підопічних, яким встановлено діагноз невиліковного прогресуючого захворювання, з метою забезпечення їм максимально можливої якості життя шляхом задоволення фізичних, психологічних і духовних потреб;

підтриманого проживання - для підопічних із високим рівнем адаптації та автономної активності (з можливим подальшим їх працевлаштуванням поза межами інтернату або в інтернаті без повного державного забезпечення (організація харчування, забезпечення предметами, матеріалами, м'яким і твердим інвентарем (одягом, взуттям, постільною білизною, засобами особистої гігієни, столовим посудом), комунальними послугами);

денного догляду – для підопічних, які не здатні до самообслуговування і потребують постійної сторонньої допомоги (без цілодобового проживання);

тимчасового відпочинку для осіб, що здійснюють догляд за особами з інвалідністю, особами, які мають невиліковні хвороби, що потребують тривалого лікування, – для підопічних, які потребують тимчасового догляду, на період відсутності осіб, що здійснюють догляд за ними;

соціальної реабілітації.

Для надання комплексу реабілітаційних послуг в інтернаті можуть утворюватися реабілітаційні відділення з кімнатами для проведення заходів соціальної, фізкультурно-спортивної, фізичної, психологічної реабілітації.

Мешканці будинку-інтернату *забезпечуються* відповідно до встановлених норм:

житловим приміщенням для проживання (перебування) та комунальними послугами;

одягом, взуттям, постільною білизною, засобами особистої гігієни, столовим посудом;

раціональним не менш як чотириразовим харчуванням, у тому числі дієтичним (проміжки часу між прийманням їжі не повинні перевищувати чотирьох годин, останнє приймання їжі організовується за дві години до сну), відповідно до натуральних добових норм харчування в інтернатних установах, навчальних та санаторних закладах сфери управління Міністерства соціальної політики, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 324, з урахуванням затверджених МОЗ норм фізіологічних потреб організму в основних харчових речовинах та енергії залежно від вікових і статевих особливостей;

лікарськими засобами, технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення у порядку, встановленому законодавством.

Контроль за якістю харчування, соціально-побутового і медичного обслуговування підопічних, які проживають у будинку-інтернаті, дотриманням

санітарно-гігієнічних, протиепідемічних (профілактичних) та протипожежних заходів та наданням спеціалізованої медичної допомоги здійснюють структурні підрозділи з питань соціального захисту населення за участю органів охорони здоров'я та санітарно-епідеміологічної служби спільно з іншими спеціально уповноваженими органами в порядку, встановленому законодавством.

Моніторинг дотримання норм законодавства щодо соціального захисту підопічних з метою поліпшення якості надання соціальних послуг в інтернатах проводиться Мінсоцполітики, іншими спеціально уповноваженими органами, у тому числі із залученням громадськості.

Психоневрологічний інтернат – стаціонарний інтернатний заклад для соціального захисту, що утворюється для тимчасового або постійного проживання / перебування осіб із стійкими інтелектуальними та / або психічними порушеннями, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, соціально-побутового обслуговування, надання медичної допомоги, соціальних послуг та комплексу реабілітаційних заходів і яким згідно з висновком лікарської комісії за участю лікаря-психіатра не протипоказане перебування в інтернаті (*Типове положення про психоневрологічний інтернат / Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 957*). Окрім вказаного Положення у своїй діяльності інтернат керується Конституцією та законами України, Конвенцією про права осіб з інвалідністю, актами Президента України, Кабінету Міністрів України та Мінсоцполітики, іншими нормативно-правовими актами.

Підопічні відповідно до встановлених норм *забезпечуються*:

- приміщенням (житловими кімнатами) для проживання / перебування та усіма комунально-побутовими послугами;
- предметами, матеріалами та інвентарем (одягом, взуттям, постільною білизною, засобами особистої гігієни, столовим посудом);
- раціональним не менше ніж чотириразовим харчуванням, у тому числі дієтичним, з урахуванням віку та стану здоров'я у межах натуральних норм харчування (проміжки часу між прийманням їжі не повинні перевищувати чотирьох годин, останнє приймання їжі здійснюється за дві години до сну);
- лікарськими засобами, технічними та іншими засобами і виробами медичного призначення у порядку, встановленому законодавством.

Завданнями інтернату є:

- забезпечення прав та інтересів підопічних, створення належних умов для проживання / перебування, соціально-побутового обслуговування, денної зайнятості (заняття творчістю, дозвілля, навчання, добровільна праця тощо) та надання медичної допомоги підопічним;
- надання соціальних послуг підопічним (стаціонарний догляд, соціальна реабілітація, представництво інтересів). Інтернат може надавати послуги з підтриманого проживання, паліативного / хоспісного та денного догляду, соціальної адаптації, кризового та екстреного втручання, консультування.

Положенням також унормовано умови влаштування, переведення до інтернату та відрахування з інтернату; умови проживання / перебування в інтернаті.

Таким чином, соціальні заклади інтернатного типу функціонують на основі чітко визначених нормативних вимог, які гарантують збалансоване поєднання догляду, реабілітації та соціальної інтеграції осіб, що перебувають у складних життєвих обставинах. Вимоги законодавства спрямовані на:

- створення належних умов проживання та соціальної адаптації осіб, які не можуть самостійно себе обслуговувати;
- запобігання порушенню прав і гідності підопічних;
- забезпечення професійного кадрового потенціалу та контролю якості послуг;
- поступовий перехід від інтернатної моделі до системи підтримки у громаді, відповідно до сучасних міжнародних стандартів (зокрема, Конвенції про права осіб з інвалідністю).

7.4. Характеристика закладів тимчасового притулку / проживання у нормативному аспекті

Заклади тимчасового притулку та проживання є невід'ємною складовою системи соціального захисту, спрямованою на екстрену підтримку осіб у кризових життєвих обставинах. Нормативно-правова база забезпечує їх діяльність у правовому полі, гарантує захист прав людини, безпечні умови перебування, конфіденційність і комплексність допомоги.

Під тимчасовим притулком для дорослих розуміється організація нічного або тимчасового проживання громадян без визначеного місця проживання, осіб, що постраждали від фізичного або психічного насильства, стихійного лиха, катастрофи тощо, з наданням їм правової, психологічної, соціальної, медичної та побутової допомоги в подоланні тимчасових труднощів, сприянні у встановленні особи, відновленні документів, паспортизації та працевлаштуванні.

Будинок нічного перебування (нічліжний будинок) – заклад соціального захисту для ночівлі (розміщення на ніч) бездомних осіб (Типове положення про будинок нічного перебування / Затв. наказом Мінпраці та соціальної політики України від 14.02.2006 № 31).

Нічліжний будинок може бути або юридичною особою, яка має печатку, штамп зі своїм найменуванням, бланки, самостійний баланс, реєстраційні рахунки; або структурним чи відокремленим підрозділом (філія, бюро, відділення тощо) закладу для бездомних осіб або іншого надавача соціальних послуг. За організаційно-правовою формою нічліжний будинок може утворюватися та функціонувати як комунальне некомерційне підприємство.

Нічліжний будинок утворюється у разі наявності необхідної матеріально-технічної бази, зокрема приміщень, які відповідають чинним санітарним і технічним вимогам, вимогам пожежної безпеки.

Умови розташування, харчування, побутового, медичного обслуговування клієнтів та утримання приміщень нічліжного будинку регулюються нормативами, передбаченими чинним законодавством для підприємств громадського харчування, гуртожитків та лікувальних закладів.

Нічліжний будинок надає послуги бездомним особам, які досягли 18 років, та на законних підставах проживали і після втрати прав на житлові

приміщення проживають на території України на підставі їх звернення та документів, що посвідчують особу (за наявності). Приймання до нічліжного будинку попереднього медичного обстеження не потребує. У разі звернення до нічліжного будинку безпритульних дітей вони в супроводі працівників нічліжного будинку направляються до притулків для дітей служб у справах дітей за територіальним принципом розташування.

У закладі надається *соціальна послуга "нічний притулок"* (забезпечення проживання в нічний час доби, одноразовим харчуванням, засобами особистої гігієни та створення умов для здійснення санітарно-гігієнічних заходів, дотримання особистої гігієни).

Положенням визначені і *примірні штатні нормативи будинку нічного перебування на 30 осіб*. До них входить і фахівець із соціальної роботи, який провадить первинне тестування, відповідну роз'яснювальну роботу, визначає ліжко-місце громадянина для ночівлі тощо.

Центр реінтеграції бездомних осіб – заклад соціального захисту, діяльність якого спрямована на поступове повернення бездомної особи до самостійного повноцінного життя шляхом проведення соціальної роботи, у тому числі надання їй комплексу соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб.

Типове положення про центр реінтеграції бездомних осіб (Затв. Наказом Мінпраці та соціальної політики України від 14.02.2006 № 31) передбачає створення *центрів для жінок, чоловіків, сімей з дітьми, осіб, хворих на наркоманію та хронічний алкоголізм* (які пройшли курс лікування) тощо, з наданням тимчасового притулку – денного перебування, коротко- (до шести місяців), довготривалого (понад шість місяців) проживання.

Центр може бути або юридичною особою, яка має печатку, штамп зі своїм найменуванням, бланки, самостійний баланс, реєстраційні рахунки; або структурним чи відокремленим підрозділом (філія, бюро, відділення тощо) закладу для бездомних осіб або інших надавачів соціальних послуг.

Центр надає клієнтам такі соціальні послуги:

"соціальна інтеграція та реінтеграція" (корекція психологічного стану та поведінки в повсякденному житті; допомога у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків; допомога в оформленні документів; допомога в отриманні реєстрації місця проживання/перебування; сприяння в отриманні житла, у працевлаштуванні тощо; надання психологічної підтримки тощо);

"надання притулку" (надання ліжко-місця з комунально-побутовими послугами; забезпечення твердим та м'яким інвентарем, за можливості одягом, взуттям, харчуванням; створення умов для здійснення санітарно-гігієнічних заходів тощо);

"соціальний супровід при працевлаштуванні та на робочому місці" (регулярні зустрічі з отримувачем послуги; відвідування на робочому місці; сприяння в отриманні інших послуг, організації взаємодії з іншими суб'єктами соціального супроводу; навчання та розвиток трудових і соціальних навичок тощо);

інші соціальні послуги, визначені законодавством України.

Положенням визначені і *примірні штатні нормативи* центру, які передбачають посади соціального працівника і соціального педагога.

Соціальний готель – заклад соціального захисту для проживання бездомних осіб, який має у своєму складі окремі номери (кімнати).

У *Типовому положенні про соціальний готель* (Затв. наказом Мінпраці та соціальної політики України від 03.04.2006 № 98) вказано, що клієнтами готелю можуть бути бездомні особи у віці від 18 років, які працюють або мають інше постійне легальне джерело доходу, недостатнє для оренди (наймання), купівлі житла, які не мають медичних протипоказань та проживають на території України на законних підставах, у тому числі бездомні особи з дітьми.

Готель може бути або юридичною особою, яка має печатку, штамп зі своїм найменуванням, бланки, самостійний баланс, реєстраційні рахунки; або структурним чи відокремленим підрозділом (філія, бюро, відділення тощо) закладу для бездомних осіб або іншого надавача соціальних послуг. За організаційно-правовою формою готель може утворюватися та функціонувати як комунальне некомерційне підприємство.

Готель надає клієнтам *соціальну послугу "підтримане проживання"* (забезпечення проживання сім'ї/особи або групи сімей/осіб; консультування, навчання, розвиток та підтримка навичок самостійного проживання; допомога в організації розпорядку дня; представництво інтересів; допомога в організації взаємодії з іншими фахівцями та службами тощо).

Проживання бездомних осіб у готелі є платним. Оплата здійснюється у терміни та у розмірі, визначені *договором про надання соціальних послуг*, форму якого затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 23 грудня 2020 р. № 847 *"Про затвердження Типового договору про надання соціальних послуг"*.

Граничний термін перебування клієнта у готелі встановлюється відповідно до укладеного між готелем та клієнтом Договору про надання соціальних послуг в кожному випадку індивідуально з урахуванням рекомендацій фахівця із соціальної роботи (соціального працівника) центру реінтеграції бездомних осіб щодо виконання індивідуального плану надання соціальних послуг.

Посад соціальних працівників у соціальному готелі не передбачено. Проте вони залучаються директором соціального готелю для оцінювання потреб клієнта, складення/ перегляду індивідуального плану надання соціальних послуг, виконання умов Договору про надання соціальних послуг.

Центр соціальної адаптації звільнених осіб – спеціальна соціальна установа, діяльність якої спрямована на поступове повернення осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільнені від подальшого відбування зазначених видів покарань на підставах, передбачених законом, до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві шляхом надання їм соціальних послуг та сприяння в отриманні іншої допомоги з урахуванням

індивідуальних потреб. *Типове положення про центр соціальної адаптації звільнених осіб* (затв. наказом Мінпраці та соціальної політики України від 14.02.2006 № 31) вказує, що Центр може утворюватися як установа *денного перебування* клієнтів або установа *тимчасового перебування* клієнтів.

Центр надає соціальні послуги громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, які досягли 35 років, постійно проживають на території України і звернулися до Центру протягом шести місяців після звільнення з установ виконання покарань.

Центр забезпечує роботу з надання таких соціальних послуг:

- "соціальна адаптація" (навчання, формування та розвиток соціальних навичок, умінь, соціальної компетенції; представництво інтересів; корекція психологічного стану та поведінки в повсякденному житті; надання психологічної підтримки; посередництво та консультування; допомога в оформленні документів; сприяння працевлаштуванню; допомога у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків тощо);

- "соціальний супровід при працевлаштуванні та на робочому місці" (регулярні зустрічі з отримувачем послуги; відвідування на робочому місці; сприяння в отриманні інших послуг, організації взаємодії з іншими суб'єктами соціального супроводу; навчання та розвиток трудових і соціальних навичок тощо);

- "надання притулку" (надання ліжко-місця з комунально-побутовими послугами; забезпечення твердим та м'яким інвентарем, за можливості одягом, взуттям, харчуванням; створення умов для здійснення санітарно-гігієнічних заходів тощо);

- інші соціальні послуги, визначені законодавством України.

Положенням визначені *і примірні штатні нормативи* центру, які передбачають посади соціального працівника і соціального педагога.

Центр соціально-психологічної допомоги є закладом, що утворюється місцевою держадміністрацією або органом місцевого самоврядування за наявності необхідної матеріально-технічної бази (зокрема приміщень, що відповідають санітарно-гігієнічним вимогам, вимогам пожежної безпеки) і надає соціальні послуги особам, які внаслідок стихійного лиха, збройних конфліктів, домашнього насильства та насильства за ознакою статі, торгівлі людьми або реальної загрози їх вчинення тощо перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати. Центр також надає послуги особам, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок торгівлі людьми та отримують соціальну допомогу відповідно до законодавства у сфері протидії торгівлі людьми на безоплатній основі та незалежно від місця їх проживання.

У *"Типовому положенні про центр соціально-психологічної допомоги"* (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 741) визначено таке *основне завдання* центру: надання особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, комплексу соціальних послуг, зокрема із забезпечення місцем безпечного тимчасового цілодобового перебування, кризового та екстреного втручання, консультування, на основі

оцінки їх потреб та індивідуального підходу з урахуванням віку, статі, стану здоров'я, соціального становища особи.

"Типові структура і штатний розпис центру соціально-психологічної допомоги" (затверджено Наказом Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді 07.07.2004 № 91) передбачають у даному закладі такі посади (виходячи з кількості осіб, які прийняті до центру – до 30): директор, головний бухгалтер, психолог (2 посади), соціальний педагог (2), юрисконсульт, сестра медична, кухар, адміністратор черговий (4) та інші посади за потреби. Відповідно до своїх посадових обов'язків, фахівці центру здійснюють таку діяльність:

1) надають притулок особам, які перебувають у СЖО, у разі відсутності у зазначених осіб засобів до існування;

2) забезпечують зазначених осіб харчуванням відповідно до нормативів, визначених Мінсоцполітики за погодженням з МОЗ;

3) проводять оцінку потреб зазначених осіб, складають разом з ними індивідуальні плани заходів щодо усунення складних життєвих обставин з установленням строків виконання;

4) надають зазначеним особам психологічну допомогу, сприяють проведенню аналізу життєвих ситуацій, проводять роботу з корекції сімейних стосунків;

5) надають зазначеним особам допомогу в організації взаємодії з іншими фахівцями та службами, а також інформують з питань соціального захисту населення;

6) сприяють отриманню зазначеними особами безоплатної правової допомоги, реєстрації місця проживання (перебування), отриманню (відновленню) житла, працевлаштуванню, навчанню тощо;

7) у разі потреби організовують надання зазначеним особам екстреної медичної допомоги;

8) надають соціальні послуги зазначеним особам шляхом консультування за допомогою телефонного зв'язку, а також в умовах денного стаціонару без забезпечення тимчасовим притулком і харчуванням та ін.;

9) інформують структурний підрозділ місцевої держадміністрації або виконавчий орган сільської, селищної, міської ради з питань сім'ї і дітей за місцем проживання (перебування) зазначеної особи про результати роботи з нею та необхідність її соціальної підтримки після закінчення строку перебування в центрі;

10) приймають та розглядають заяви осіб, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, про отримання допомоги та надають інформацію про їх права та можливість отримання необхідної допомоги.

Прийняття осіб та надання їм необхідної допомоги здійснюється центром цілодобово. Максимальний строк перебування особи у центрі становить 90 діб.

Вимоги щодо оснащення та забезпечення закладу сформульовані у *"Типових нормативах оснащення центру соціально-психологічної допомоги"*

та харчування осіб, які перебувають у ньому" (затверджено наказом Мінсім'ядітимолодь України від 15.09.2004 № 408).

Центр соціально-психологічної реабілітації – спеціалізований заклад соціального захисту, в якому на добровільних засадах тимчасово перебувають особи, які пройшли курс лікування залежності від наркотичних засобів чи психотропних речовин у закладах охорони здоров'я та потребують отримання соціальних послуг з урахуванням їх потреб і принципу забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок.

У *"Типовому положенні про центр соціально-психологічної реабілітації"* (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 741) визначено, що Центр може утворюватися місцевою держадміністрацією, органом місцевого самоврядування, благодійною організацією та громадським об'єднанням за наявності необхідної матеріально-технічної бази (зокрема приміщень, що відповідають санітарно-гігієнічним вимогам, вимогам пожежної безпеки) та не має на меті одержання прибутку. Координацію та аналітичне забезпечення діяльності центру здійснює Мінсоцполітики, методичне та інформаційне забезпечення діяльності центру здійснює відповідний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Основним завданням центру є проведення соціально-психологічної реабілітації та психологічної підтримки осіб, які потребують отримання соціальних послуг. Реабілітація проводиться з урахуванням потреб таких осіб відповідно до державного стандарту соціальної послуги соціально-психологічної реабілітації, що затверджується Мінсоцполітики.

Строк тимчасового проживання особи у центрі визначається засновником, відповідно до індивідуальної програми соціальної реабілітації та адаптації.

Типові нормативи оснащення центру затверджуються Мінсоцполітики за погодженням з Мінфіном. Нині діючими є нормативи затверджені наказом Мінсім'ядітимолодьспорту України від 04.02.2006 № 299.

Соціальний центр матері та дитини – заклад тимчасового проживання жінок на сьомому-дев'ятому місяці вагітності та матерів з дітьми віком від народження до 18 місяців, які перебувають у складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку.

У *"Типовому положенні про соціальний центр матері та дитини"* (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 741) визначено *мету діяльності* центру: проведення соціальної роботи, спрямованої на профілактику соціального сирітства (покинуті батьками діти), з особами, які перебувають у складних життєвих обставинах; та *основне завдання*: надання особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, соціальних послуг з притулку, соціальної інтеграції та реінтеграції.

"Типові штатні нормативи працівників соціального центру матері та дитини" (затверджено наказом Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді від 06.10.2005 № 2280) передбачають у даному закладі такі посади: директор, завідувач господарства, бухгалтер (0,5 посади), вчитель-реабілітолог, психолог (0,5 посади), соціальний педагог (1 посада з кількістю

місць до 30, 2 посади – понад 30), черговий адміністратор (4 посади), сестра медична (0,5 посади) та інші посади за потреби. Відповідно до своїх посадових обов'язків, фахівці центру здійснюють діяльність згідно розробленого плану індивідуальної роботи з особами, що тимчасово проживають у центрі та індивідуальних програм адаптації, реабілітації та реінтеграції цих осіб у суспільство.

Вимоги щодо оснащення та забезпечення закладу сформульовані у *"Типових нормативах оснащення соціального центру матері та дитини"* (затверджено наказом Мінсім'ядітимолодьспорту України від 04.02.2006 № 299) та *"Типових нормативах харчування у соціальному центрі матері та дитини"* (затверджено наказом Мінсім'ядітимолодьспорту України від 13.01.2009 № 25).

Отже, заклади тимчасового притулку/проживання є важливим інструментом реалізації державної соціальної політики, спрямованої на захист найбільш уразливих верств населення. Їх нормативно визначена діяльність сприяє забезпеченню гідних умов для відновлення соціального статусу людини, її адаптації та реінтеграції в суспільство.

Питання для самоперевірки та самоконтролю

1. Які є типи закладів соціального обслуговування?
2. Поясніть значення поняття "складні життєві обставини".
3. Хто може обслуговуватись у Територіальному центрі надання соціальних послуг?
4. Які є типи закладів тимчасового притулку / проживання?
5. До якого віку дитини можуть перебувати мати та дитина у соціальному центрі матері та дитини?



Розділ 8

Нормативне забезпечення закладів для окремих категорій дітей та молоді

8.1. Сучасний стан та реформування закладів для окремих категорій дітей та молоді

Соціальні заклади для окремих категорій дітей та молоді – це заклади стаціонарного або денного перебування, що надають на безоплатній основі соціальні послуги різним категоріям дітей, молоді, сім'ям з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах чи потребують особливих умов навчання / виховання. Утворюється такий заклад, як правило, місцевим органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування у разі наявності необхідної матеріально-технічної бази, зокрема приміщень, які відповідають вимогам пожежної безпеки, технічним нормам і санітарно-гігієнічним вимогам, державним будівельним нормам щодо такого житла, та використовується лише за призначенням. Утримання закладу здійснюється за рахунок коштів місцевого бюджету, передбачених для виконання програм, спрямованих на розв'язання проблем дітей, жінок та сім'ї, а також за рахунок інших джерел.

Координацію діяльності закладів соціального обслуговування окремих категорій дітей та молоді здійснює профільне Міністерство, а контроль та організаційно-методичне забезпечення їх діяльності – відповідно регіональні чи місцеві уповноважені органи (служби у справах дітей, центри соціальних служб та ін.).

Протягом років незалежності в Україні функціонують різні типи закладів, які поступово удосконалюються, видозмінюються з метою забезпечення потреб та належного становища підростаючого покоління.

Однією з реформ у цьому напрямі стало прийняття у кінці 2016 року постанови Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 р. № 834, якою затверджено *Примірне положення про центр соціальної підтримки дітей та сімей*. Цей документ розроблено на виконання *Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини, Національної стратегії профілактики соціального сирітства*. Зауважимо, що це Положення має на меті урегулювати порядок утворення та функціонування центрів соціальної підтримки дітей та сімей на районному і міському рівні шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення установ, що надають соціальні послуги, дитячих будинків, шкіл-інтернатів, тобто діючої мережі "соцзахисних" закладів (п. п. 1 п. 2 постанови). Це, у свою чергу, дасть змогу забезпечити право дитини на проживання у сім'ї, у територіальній громаді, насамперед за місцем її походження, шляхом розвитку на рівні міст, районів доступних і якісних соціальних послуг для підтримки сімей з дітьми.

Відповідно до п. 1 Положення **центр соціальної підтримки дітей та сімей** – це заклад соціального захисту дітей та сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, що утворюється відповідно до потреб

територіальної громади. *Метою діяльності центру є забезпечення прав дітей на виховання в сім'ї або умовах, наближених до сімейних, прав дітей та сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, на захист і допомогу з боку держави; запобігання соціальному сирітству; сприяння розвитку і зміцненню сім'ї, покращенню соціального благополуччя дітей та сімей з дітьми.*

У центрах СПДС створюються відділення винятково з тими функціями, які необхідні територіальній громаді, на заміну установам і закладам з подібними функціями в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а саме (п. 14 Положення № 834):

- 1) стаціонарного перебування:
 - відділення термінового влаштування дітей;
 - відділення для батьків з дітьми;
 - малий груповий будиночок;
 - соціальна квартира;
 - відділення невідкладної допомоги сім'ї;
- 2) відділення денного перебування сімей з дітьми з обмеженням життєдіяльності.

Кожний структурний підрозділ очолює завідуючий, якого призначає директор центру.

Робота структурних підрозділів центру проводиться відповідно до положень про такі структурні підрозділи, які затверджуються директором центру та погоджуються відповідною службою у справах дітей.

Зарахування до центру СПДС здійснюється згідно з наказом директора центру (п. 23 Положення № 834) за наявності однієї з таких підстав (п. 22 Положення № 834):

- особисте звернення (заява) потенційного отримувача послуг до адміністрації центру;
- акт уповноваженого підрозділу органів внутрішніх справ про доставлення дитини до центру;
- направлення служби у справах дітей, якій підпорядковується центр.

Визначення типових штатів такого центру врегульовано Наказом Міністерства соціальної політики України від 07.08.2017 р. № 1268 *"Про затвердження Примірних штатних нормативів чисельності працівників центрів соціальної підтримки дітей та сімей"*.

Примірні штатні нормативи чисельності працівників ЦСПДС (витяг)

Персонал із соціальної роботи	
Практичний психолог	1 штатна одиниця на 15 отримувачів послуг
Фахівець із соціальної роботи	1 штатна одиниця на 10 отримувачів послуг
Фахівець із соціальної роботи для забезпечення цілодобового чергування	3 штатні одиниці на кожне окреме приміщення для: відділення для батьків з дітьми, соціальної квартири, відділення невідкладної допомоги сім'ї
Особливості формування штатної чисельності окремих відділень Центру	

Малий груповий будиночок	
Вихователь	5 штатних одиниць
Відділення термінового влаштування дітей	
Вихователь	4 штатні одиниці на кожну групу чисельністю до 10 дітей
Відділення денного перебування сімей з дітьми з обмеженням життєдіяльності	
Фахівець з фізичної реабілітації	1 штатна одиниця
Вчитель-логопед	1 штатна одиниця на кожну групу чисельністю до 10 дітей із порушеннями мовлення
Вчитель-дефектолог	1 штатна одиниця на кожну групу чисельністю до 8 дітей з порушеннями психічного або фізичного розвитку, в тому числі з інвалідністю
Вихователь соціальний по роботі з дітьми-інвалідами	2 штатні одиниці на кожну групу чисельністю до 8 дітей
Асистент вихователя соціального по роботі з дітьми-інвалідами	1 штатна одиниця на кожну групу чисельністю до 8 дітей

Проте процес реформування мережі соціальних закладів ще далекий від завершення. Тому далі розглянемо найбільш поширені типи закладів для окремих категорій дітей та молоді, які діють згідно з чинним законодавством.

8.2. Нормативне забезпечення закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування

На сучасному етапі основним нормативним документом, що визначає правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є **Закон України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" (2005 р.)**. До цієї категорії дітей, відповідно до чинного законодавства, належать: діти, у яких померли чи загинули батьки; діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України, в районах проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та безпритульні діти.

Відповідно до Закону, *заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування* – медичні заклади, заклади освіти, інші заклади

та установи, в яких проживають діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування.

До навчально-виховних закладів для цієї категорії дітей відносяться **інтернатні заклади**, що забезпечують дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, умови для проживання, різнобічного розвитку, виховання, здобуття певного рівня освіти, професійної орієнтації та підготовки, готують дітей до самостійного життя. У таких закладах діти перебувають від трьох років до здобуття базової чи повної загальної середньої освіти, а в разі необхідності – до повноліття, на повному державному утриманні за рахунок коштів відповідних бюджетів та інших, не заборонених законодавством, джерел фінансування.

Важливо наголосити, що до такого закладу дитина влаштовується лише в разі, якщо з певних причин немає можливості влаштувати її на виховання в сім'ю. І навіть тоді органи опіки та піклування зобов'язані продовжувати діяльність щодо реалізації права цієї дитини на сімейне виховання. Нормативно визначеним є курс держави на **деінституціалізацію** – поступовий перехід від інтернатної системи до сімейних та наближених до сімейних форм виховання.

У "**Положенні про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування**" (затверджено Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства соціальної політики України від 10.09.2012 № 995/557) визначені такі *типи інтернатних закладів*:

дитячий будинок (навчальний заклад, який забезпечує розвиток, виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дошкільного та шкільного віку);

загальноосвітня школа-інтернат (навчальний заклад, що забезпечує виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування);

спеціалізована школа-інтернат I-III ступенів (навчальний заклад з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів, що забезпечує виховання, навчання та соціальну адаптацію обдарованих дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування);

спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів (навчальний заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку);

загальноосвітня санаторна школа-інтернат I-III ступенів (навчальний заклад з відповідним профілем для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують тривалого лікування).

У Положенні визначені умови комплектування інтернатних закладів (зарахування, наповнюваність груп та класів, документація); організаційно-правові основи діяльності (режим роботи, харчування, матеріальне та фінансове забезпечення, медичне обслуговування); особливості організації

навчально-виховного процесу; права, обов'язки та соціальні гарантії учасників навчально-виховного процесу та ін.

Так, нормативи матеріально-технічного забезпечення інтернатних закладів визначаються з урахуванням вимог до створення безпечного, комфортного та розвивального середовища для дітей, що перебувають у них на вихованні та утриманні. Вони спрямовані на забезпечення умов, максимально наближених до домашніх, а також на підтримку освітнього, виховного, медичного й оздоровчого процесів.

Інтернатні заклади мають розташовуватись у сприятливій для здоров'я місцевості, на території із достатньою земельною ділянкою, що використовується для облаштування озелених ігрових, спортивних і рекреаційних майданчиків. Нормативи передбачають наявність необхідної кількості будівель, навчальних і житлових приміщень, спеціалізованих аудиторій, майстерень, кабінетів для трудового навчання, приміщень для позакласної та виховної роботи, а також умов для діяльності педагогічного, медичного й обслуговувального персоналу.

У приміщеннях інтернатних закладів мають бути створені умови, наближені до родинних: кімнати для проживання невеликої кількості дітей (1–3 особи), затишні вітальні, кухні для самостійного приготування їжі, зони спільного дозвілля. Для розвитку пізнавальної активності й екологічного виховання можливе облаштування куточків живої природи.

Спеціальні та санаторні школи-інтернати зобов'язані мати приміщення для корекційно-розвивальної, лікувально-реабілітаційної роботи, що передбачено відповідними положеннями про ці типи установ. Для інтернатних закладів оздоровчого спрямування нормативами дозволяється створення власної бази відпочинку або дитячого оздоровчого центру, розташованого в курортній чи екологічно чистій зоні.

Таким чином, нормативи матеріально-технічного забезпечення інтернатних закладів орієнтовані на комплексний підхід до організації життєвого простору дитини – безпечного, функціонального, гуманного й стимулюючого до розвитку. Вони забезпечують реалізацію принципів охорони здоров'я, соціальної адаптації та всебічного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Матеріальне та фінансове забезпечення вихованців інтернатних закладів здійснюється за нормами та нормативами, установленими законодавством. Зокрема, *Наказ МОН від 17.11.2003 № 763* встановлює *норми матеріального забезпечення* предметами гардероба та текстильної білизни, предметами першої потреби; нормативи фінансового забезпечення для первісного придбання предметів гардероба та текстильної білизни для вихованців, учнів, студентів.

Навчально-виховний процес в інтернатному закладі незалежно від його підпорядкування, типу і форми власності здійснюється відповідно до робочих навчальних планів, складених на основі типових навчальних планів, затверджених МОН України. Режим дня, розклад занять (уроків)

складаються з урахуванням типу інтернатного закладу, тривалості перебування дітей у закладі з дотриманням педагогічних і санітарно-гігієнічних вимог до відповідного типу закладу і затверджуються рішенням педагогічної ради закладу та погоджуються з відповідним органом управління освітою і територіальною установою державної санітарно-епідеміологічної служби.

Соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – заклад для тимчасового проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років та осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років, метою діяльності якого є створення умов для соціальної інтеграції осіб, що в ньому проживають, та їх підготовка до самостійного життя.

У "Типовому положенні про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 741) визначені такі **основні завдання** гуртожитку: надання соціальних послуг з підтриманого проживання, соціальної інтеграції та реінтеграції особам, які тимчасово проживають у гуртожитку. Гуртожиток відповідно до покладених на нього завдань:

1) забезпечує створення соціально-побутових умов для осіб, які тимчасово проживають у гуртожитку;

2) забезпечує навчання, розвиток і підтримку навичок самостійного проживання зазначених осіб, зокрема шляхом сприяння наставництву, надає допомогу в аналізі життєвих ситуацій, визначенні основних проблем і шляхів їх розв'язання, складенні плану виходу із складної життєвої ситуації, організації розпорядку дня, веденні домашнього господарства;

3) надає особам, які тимчасово проживають у гуртожитку, психологічну допомогу, інформацію з питань соціального захисту населення, допомогу в оформленні документів, організації взаємодії з іншими фахівцями та службами, сприяє отриманню безоплатної правової допомоги, реєстрації місця проживання (перебування), отриманню (відновленню) житла, працевлаштуванню тощо;

4) у разі потреби організовує надання зазначеним особам екстреної медичної допомоги.

До гуртожитку поселяються діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, та особи із їх числа після закінчення строку перебування у відповідних закладах для таких дітей, дитячих будинках сімейного типу, прийомних сім'ях, припинення піклування, припинення договору про патронат, завершення строкової служби у Збройних Силах та інших утворених відповідно до Законів України військових формуваннях, відбуття покарання у виді позбавлення волі за умови відсутності у них житла або в разі, коли їх житло визнане в установленому порядку непридатним для проживання або таким, що не підлягає ремонту та реконструкції.

У положенні зазначається, що не допускається розміщення гуртожитку у підвалах і цокольних поверхах, у приміщеннях, віддалених від населених пунктів, за відсутності розвиненої транспортної інфраструктури. Вимоги щодо оснащення закладу сформульовані у "Типових нормативах оснащення

соціального гуртожитку" (затверджено Наказом Міністерства молоді та спорту України від 04.02.2006 № 299).

У гуртожитку може проживати не більше 30 осіб. Граничний строк перебування особи у гуртожитку становить три роки.

Зарахування до гуртожитку здійснюється згідно з наказом директора гуртожитку на підставі письмової заяви та за письмовим направленням структурного підрозділу місцевої держадміністрації або виконавчого органу сільської, селищної, міської ради з питань сім'ї і дітей. Особі, що зараховується до гуртожитку, видаються постільні речі, перепустка на право входу в гуртожиток. Вона повинна бути ознайомлена з правилами внутрішнього розпорядку, правами та обов'язками мешканців гуртожитку.

Типові штатні нормативи працівників соціального гуртожитку (затверджено наказом Міністерства молоді та спорту від 06.10.2005 № 2280) передбачають у даному закладі посади директора, завідувача господарства, бухгалтера (0,5 посади), соціального педагога (1 посада з кількістю місць до 30, 2 посади – понад 30), чергового адміністратора (4 посади).

Робота спеціалістів соціального гуртожитку ґрунтується на принципах захисту прав людини, гуманізму, доступності, конфіденційності, поваги до особистості, індивідуального підходу, диференційності, системності.

Соціальний педагог здійснює свою діяльність відповідно до посадової інструкції, яка затверджується директором закладу. З урахуванням індивідуального підходу з кожним клієнтом складається індивідуальний план роботи. Проводяться тренінгові заняття, кола обговорення, круглі столи, перегляди профілактичних та інформаційних відеофільмів. Для роботи з мешканцями залучаються інші спеціалісти – юристи, лікарі, працівники правоохоронних органів, психолог, працівники міського центру зайнятості, спеціалісти пенсійного фонду, соціальні працівники центрів соціальних служб у справах дітей та молоді.

8.3. Нормативне забезпечення закладів для дітей та молоді з інвалідністю та порушеннями здоров'я

Діяльність закладів для дітей та молоді з інвалідністю та порушеннями здоров'я в Україні регулюється комплексом нормативно-правових актів, що визначають правові, організаційні та соціальні засади надання освітніх, реабілітаційних і соціальних послуг цим категоріям осіб. Основу правового регулювання становлять Конституція України, яка гарантує рівні права на освіту, охорону здоров'я та соціальний захист, та Конвенція про права осіб з інвалідністю, положення якої імплементовані в національне законодавство.

Нормативно-правова база діяльності закладів для *дітей та молоді з інвалідністю* має комплексний характер і поєднує освітні, медичні, соціальні та реабілітаційні аспекти. Вона спрямована на забезпечення рівних можливостей, соціальної інтеграції, розвитку потенціалу осіб з інвалідністю та створення інклюзивного середовища, що відповідає міжнародним стандартам прав людини.

Дитячий будинок-інтернат – стаціонарна соціально-медична установа, призначена для тимчасового (до шести місяців) або постійного (понад шість

місяців) перебування або проживання дітей з інвалідністю віком від 4 до 18 років та осіб з інвалідністю віком до 35 років (з порушеннями фізичного, інтелектуального розвитку та психічними розладами, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового обслуговування, медичної допомоги, освітніх послуг, комплексу реабілітаційних заходів і згідно з медичним висновком не мають протипоказань для перебування в зазначеній установі незалежно від наявності осіб, зобов'язаних згідно із законом їх утримувати.

Діяльність дитячих будинків-інтернатів регулюється **"Типовим положенням про дитячий будинок-інтернат"** (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 978 "Деякі питання соціального захисту дітей з інвалідністю та осіб з інвалідністю"), в якому визначено чотири профілі установи (залежно від категорії вихованців) та передбачено можливість їх поєднання через утворення комплексної установи.

Також у будинку-інтернаті можуть діяти такі **відділення**: молодіжне відділення для підопічних; відділення (групи) денного догляду; відділення (групи) п'ятиденного стаціонарного догляду; відділення (групи) транзитного перебування; відділення (групи) підтриманого проживання; відділення (групи) паліативного догляду. Їх діяльність організовується згідно з окремими типовими положеннями. Так, порядок утворення та функціонування молодіжного відділення для підопічних віком від 18 до 35 років здійснюється відповідно до Положення про молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату: **"Типове положення про молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату"** (затверджено наказом Міністерства праці та соціальної політики України 02.04.2008 № 173).

Основними завданнями будинку-інтернату є забезпечення належних умов для проживання, навчання, виховання, медичної та соціальної реабілітації та надання медичної допомоги вихованцям з фізичними та / або розумовими вадами розвитку та психічними розладами. Вихованці будинку-інтернату забезпечуються відповідно до встановлених норм: житлом з усіма комунально-побутовими зручностями, одягом, взуттям, постільною білизною, м'яким і твердим інвентарем та столовим посудом; раціональним харчуванням; цілодобовим медичним обслуговуванням; щорічним літнім оздоровленням; наданням комплексу реабілітаційних послуг відповідно до індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю; медичними засобами, засобами навчання, виховання та корекції у будинку-інтернаті та ін.

Також в Україні створена **система закладів освіти для дітей з інвалідністю**, яка включає:

- спеціальні школи для дітей з порушеннями слуху, зору, опорно-рухового апарату, інтелектуального розвитку, мовлення тощо;
- навчально-реабілітаційні центри, що поєднують функції навчального, медичного і соціально-психологічного супроводу;
- інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ), які забезпечують психолого-педагогічне оцінювання розвитку дитини та надання підтримки педагогам і батькам.
- інклюзивні класи у звичайних школах і дитячих садках.

Так, система спеціальної освіти в Україні має вертикально-горизонтальну структуру. Вертикальна структура базується на вікових особливостях учнів та рівнях загальноосвітніх програм. Горизонтальна структура враховує психофізичний розвиток дитини, особливості її пізнавальної діяльності і характер порушення.

Вертикальна структура визначається віковими періодами:
раннього дитинства (від 0 до 3 років);
дошкільний період (з 3 до 6- 7 років);
період шкільного та професійного навчання (з 6–7 до 16–21 років).

У період від 0 до 3 років (раннє дитинство) діти перебувають на домашньому утриманні, у закладах дошкільної освіти, діти-сироти – у будинках дитини. Спеціальну допомогу діти з порушеннями психофізичного розвитку можуть одержувати в центрах раннього втручання, центрах реабілітації, психолого-медико-педагогічних центрах та спеціальних дошкільних закладах. Для дітей дошкільного віку з особливостями психофізичного розвитку функціонують: спеціальні дитячі дошкільні заклади, дитячі навчальні заклади компенсуючого типу, спеціальні групи при дошкільних закладах освіти комбінованого типу, дошкільні групи при спеціальних школах, реабілітаційні центри.

Основними державними освітніми закладами для дітей з інвалідністю шкільного віку є: *спеціальні школи, навчально-реабілітаційні центри та спеціальні класи (групи) при цих закладах.*

Спеціальні школи можуть створюватися для осіб з особливими освітніми потребами, зумовленими порушеннями інтелектуального розвитку, фізичними, сенсорними та/або психічними порушеннями, розладами поведінки, які мають:

- 1) порушення слуху;
- 2) порушення зору;
- 3) порушення інтелектуального розвитку;
- 4) порушення опорно-рухового апарату;
- 5) тяжкі порушення мовлення.

Спеціальна школа може мати у своєму складі: дошкільний підрозділ; пансіон; інші структурні підрозділи, філії.

Нормативні засади їх діяльності відображені у *"Положенні про спеціальну школу"* (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 221) в якому зазначається, що *спеціальна школа* повинна:

забезпечувати здобуття освіти учнями (вихованцями) відповідно до державного стандарту дошкільної освіти (за наявності дошкільного підрозділу) та державних стандартів повної загальної середньої освіти;

мати кабінети з обладнанням та засобами для надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг відповідно до особливостей контингенту учнів (вихованців) та напряму (профілю) діяльності спеціальної школи;

забезпечувати реалізацію корекційно-розвиткового складника освітньої програми та надавати психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги (допомоги);

створювати групи подовженого дня для виконання освітньої програми спеціальної школи та ін.

У Положенні врегульовані строки навчання в спеціальних школах, гранична наповнюваність класів, умови зарахування, організація діяльності спеціальної школи, форми здобуття освіти відповідно до індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів учня, особливості медичного обслуговування, реабілітаційної допомоги, організація харчування, надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг (допомоги) та ін. Окремо визначено особливості діяльності спеціальної школи на період воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду).

Навчально-реабілітаційний центр – заклад загальної середньої освіти для осіб з особливими освітніми потребами, зокрема зумовленими складними порушеннями розвитку (в тому числі для тих, які себе не обслуговують, і відповідно до індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю, які потребують індивідуального догляду та супроводу з метою здобуття освіти).

Відповідно Центр повинен мати кількість класів та дошкільних груп (за наявності дошкільного підрозділу) для учнів (вихованців) із складними порушеннями розвитку не менше половини від загальної кількості класів та дошкільних груп, а також:

мати реабілітаційне відділення, матеріально-технічна база якого відповідає особливостям контингенту учнів (вихованців) та напряму (профілю) діяльності центру;

мати кабінети з обладнанням та засобами для надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг відповідно до особливостей контингенту учнів (вихованців) та напряму (профілю) діяльності центру;

створювати групи подовженого дня для виконання освітньої програми центру та ін.

Нормативні засади діяльності цього закладу відображені у *"Положенні про навчально-реабілітаційний центр"* (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 221)

У сучасних умовах одним з пріоритетів держави є формування нормативної бази для забезпечення **інклюзивної освіти** (в т. ч. індивідуального навчання) учнів з особливими освітніми потребами. Інтегрування дітей із порушеннями психофізичного розвитку в загальноосвітній простір України, як один з напрямів гуманізації всієї системи освіти, відповідає пріоритетам державної політики, і є світовим процесом, до якого долучені всі високорозвинуті країни. В основі концепції інклюзії лежить дотримання принципу прав дитини на використання всіх можливостей, які пропонує суспільство.

Однією з інституцій, що займаються вирішенням питань інклюзивної освіти в Україні з 2017 року є інклюзивно-ресурсні центри.

Інклюзивно-ресурсний центр – установа, що утворюється з метою забезпечення права осіб з особливими освітніми потребами на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, в тому числі у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти та інших закладах освіти, шляхом проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку особи та забезпечення їх системного кваліфікованого супроводу.

Серед основних функцій ІРЦ:

- комплексна психолого-педагогічна оцінка розвитку дитини та визначення її особливих освітніх потреб;
- надання консультацій педагогам, батькам і законним представникам щодо організації інклюзивного навчання;
- розробка рекомендацій щодо адаптації навчальних програм, методик, спеціального обладнання та ресурсів;
- проведення корекційно-розвивальної роботи (застосування логопедичних, психологічних, сенсорних та фізичних методик);
- сприяння інтеграції дитини в загальноосвітній простір та соціальне середовище.

Ці установи діють на основі *"Положення про інклюзивно-ресурсний центр"* (затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 545). В документі зазначено, що ІРЦ утворюються з розрахунку один не більш як на 7 тис. дітей, які проживають на території територіальної громади (району), та не більш як на 12 тис. дітей, які проживають у місті (районі міста) і координуються органами управління у сфері освіти. Інклюзивно-ресурсні центри повинні мати приміщення, пристосовані для осіб з ООП відповідно до вимог законодавства, у тому числі державних санітарних норм і правил та державних будівельних норм. Загальна площа має становити не менш як 50 кв. метрів і включати кімнату для прийому громадян, ресурсну кімнату та кабінети фахівців (консультантів) інклюзивно-ресурсного центру відповідно до його штатного розпису, затвердженого засновником, а також залу для занять з лікувальної фізкультури.

Нормативно-правова база діяльності **закладів для дітей та молоді з порушеннями здоров'я** також забезпечує комплексний підхід до виховання, соціальної підтримки та реабілітації.

Центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями – заклад денного перебування дітей та молоді з функціональними обмеженнями віком від 7 до 35 років, метою діяльності якого є відновлення та підтримка їх фізичного та психічного стану, адаптація та інтеграція у суспільство. Строк перебування особи у центрі не повинен перевищувати шість годин на добу.

У *"Типовому положенні про центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями"* (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 08.09.2005 № 877) основним завданням центру визначено: надання психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, юридичних та інформаційних послуг дітям та молоді з функціональними обмеженнями і членам їх сімей.

"Типові штатні нормативи працівників центру соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями" (затверджено наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 06.10.2005 № 2280) передбачають у даному закладі такі посади: директор, завідувач господарства, бухгалтер, вчитель-реабілітолог, психолог (1 посада з кількістю місць до 20, 2 посади – понад 20), соціальний педагог (1 посада з кількістю місць до 20, 2 посади – понад 20), вихователь соціальний по роботі з дітьми-інвалідами, сестра медична, масажист, черговий адміністратор (2 посади) та інші посади за потреби. Відповідно до своїх посадових обов'язків, фахівці центру здійснюють таку діяльність:

- розроблення та виконання реабілітаційних програм;
- надання різних видів соціальних послуг;
- залучення батьків до співпраці в процесі реабілітації, надання їм методичних порад;
- організація клубів за інтересами, конкурсів, фестивалів; заходів, спрямованих на успішну реабілітацію та інтеграцію в суспільство;
- здійснення лікувально-оздоровчих заходів, надання невідкладної допомоги в разі необхідності;
- забезпечення щоденного одноразового харчування дітей та молоді, що в ньому перебувають.

Вимоги щодо оснащення та забезпечення закладу сформульовані у *"Типових нормативах оснащення центру соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями"* (затверджено Наказом Мінсім'ямолодьспорту України від 04.02.2006 № 299) та *"Типових нормативах харчування у центрі соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями"* (затверджено Наказом Мінсім'ямолодьспорту України від 19.08.2009 № 2948).

Центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді – спеціалізований заклад, що проводить роботу із соціальної адаптації ВІЛ-інфікованих дітей та молоді. Центр працює в режимі денного стаціонару. Строк перебування особи в центрі не повинен перевищувати шість годин на добу. За потреби та наявності можливості центр може приймати ВІЛ-інфікованих дітей та молоді і надавати їм необхідну допомогу цілодобово.

У *"Типовому положенні про центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді"* (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 741) *основним завданням* центру визначено: надання послуги соціальної адаптації ВІЛ-інфікованим дітям та молоді, які в ньому перебувають. відповідно Центр:

- 1) забезпечує особам, які перебувають у центрі, допомогу в формуванні, розвитку та підтримці соціальних навичок, умінь і соціальної компетенції;
- 2) надає особам, які перебувають у центрі, психологічну допомогу, допомогу в аналізі життєвих ситуацій, визначенні основних проблем і шляхів їх розв'язання, залученні осіб до вирішення складних життєвих ситуацій, що склалися у їх житті, у зміцненні (відновленні) родинних і суспільно корисних зв'язків, оформленні документів, організації денної зайнятості, дозвілля,

клубів за інтересами, проведенні конкурсів, а також інформацію з питань соціального захисту населення;

3) організовує роботу груп взаємодопомоги для осіб, які перебувають у центрі, та їх батьків або осіб, які їх замінюють;

4) залучає батьків або осіб, які їх замінюють, до здійснення заходів соціальної адаптації, дає їм методичні поради;

5) у разі потреби організовує надання особам, які перебувають у центрі, екстреної медичної допомоги;

6) у разі потреби забезпечує харчуванням осіб, які перебувають у центрі, відповідно до нормативів;

7) співпрацює із закладами охорони здоров'я, закладами освіти та іншими організаціями, які надають допомогу ВІЛ-інфікованим дітям та молоді;

8) направляє у разі потреби осіб, які перебувають у центрі, до закладів та установ, що можуть забезпечити задоволення їх потреб.

"Типові структура та штатні нормативи працівників центру для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді" (затверджено наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 08.09.2006 № 3075) передбачають у цьому закладі такі посади: директор, бухгалтер, практичний психолог, соціальний педагог, фахівець із соціальної роботи, сестра медична, черговий адміністратор та інші посади за потреби. Кількість посад у закладі залежить від кількості офіційно зареєстрованих ВІЛ-інфікованих дітей та молоді. Кількість фахівців із соціальної роботи визначається залежно від кількості осіб, зарахованих до центру для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, які потребують соціального супроводу, у розрахунку 1 фахівець на 5-7 дітей чи молодих осіб, але не більше 5 фахівців на центр. Кількість соціальних педагогів визначається в залежності від кількості дітей, зарахованих до центру для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, для проведення групової роботи у розрахунку 1 соціальний педагог на 10 громадян, але не більше 7 фахівців на центр.

Відповідно до своїх посадових обов'язків, фахівці центру надають ВІЛ-інфікованим дітям та молоді різні види соціальних послуг (соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, юридичні та інформаційні); лікувально-оздоровчі заходи, організовують клуби за інтересами, проводять конкурси; залучають батьків або осіб, що їх замінюють, до співпраці, надають їм методичні поради; організовують роботу груп взаємодопомоги; забезпечують харчування дітей та молоді, що в ньому перебувають, відповідно до установлених норм; співпрацюють із закладами охорони здоров'я, навчальними закладами та іншими організаціями, які надають допомогу ВІЛ-інфікованим дітям та молоді;

Вимоги щодо оснащення та забезпечення закладу сформульовані у *"Типових нормативів оснащення центру для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді та харчування осіб, які перебувають у ньому"* (затверджено наказом Мінсім'ямолодьспорту України від 20.12.2006 № 4273).

Центр медико-соціальної реабілітації дітей – лікувально-реабілітаційний заклад для дітей, які вживають алкоголь, наркотичні засоби і психотропні речовини, а також для дітей, які за станом здоров'я не можуть бути

направлені до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації. Центри створюються у державній системі охорони здоров'я при обласних (міських) наркологічних диспансерах з урахуванням потреб кожного регіону.

У "Типовому положенні про центр медико-соціальної реабілітації дітей" (затверджено постановою Кабінету Міністрів України 6 вересня 1996 р. № 1072) основними завданнями центру визначено: створення умов і забезпечення лікування дітей, які вживають алкоголь, наркотичні засоби і психотропні речовини, проведення психологічної корекції та заходів соціальної реабілітації, а також реабілітації дітей з девіантними формами поведінки, що призводить до їх соціальної дезаптації, надання психологічної допомоги їх сім'ям, робота з батьками.

До центру направляються діти віком від 11 років. Направлення дітей до центру здійснюється службою у справах дітей на підставі висновку медико-експертної комісії місцевих закладів охорони здоров'я за місцем проживання про можливість їх утримання у центрі. Діти перебувають у центрі протягом терміну, необхідного для лікування, але не більше двох років. Діти, які перебувають у центрі, навчаються, залучаються до праці, беруть участь у прибиранні приміщень з дотриманням правил техніки безпеки, санітарії та особистої гігієни. Їм надається можливість відвідувати гуртки, секції, дитячі організації, творчо розвиватися.

Порядок утримання осіб, розміщених у центрі, регламентується правилами внутрішнього розпорядку закладу.

Ще у 1997 році наказом МОЗ України від 07.08.97 № 250 були затверджені і є чинними до сьогодні:

1. Тимчасові норми забезпечення харчуванням неповнолітніх у центрах медико-соціальної реабілітації.

2. Тимчасові нормативи забезпечення одягом, взуттям неповнолітніх у центрах медико-соціальної реабілітації.

3. Тимчасові норми забезпечення неповнолітніх у центрах медико-соціальної реабілітації предметами для навчання і дозвілля, комунально-побутовими послугами.

8.4. Нормативне забезпечення закладів та установ для неповнолітніх правопорушників

Проблема дитячої злочинності була і залишається актуальною в наш час, адже від того, як вона вирішується, залежать не лише стан і тенденції злочинності у майбутньому, а й моральний клімат у суспільстві в цілому. Тому викликає занепокоєння зростаюча злочинність неповнолітніх та стійка тенденція до її "омолодження". Найпоширенішими злочинами серед неповнолітніх в Україні залишаються крадіжки, нанесення тілесних ушкоджень, хуліганство.

Тому функціонування мережі закладів та установ для неповнолітніх правопорушників є об'єктивною реальністю в сучасній Україні. Ця мережа перебуває у стані реформування і вдосконалення. Так, ще у 2011 році було прийнято **Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні**, метою якої є побудова в Україні повноцінної системи кри-

мінальної юстиції щодо неповнолітніх, спроможної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом, пов'язаного з її перевихованням та подальшою соціальною підтримкою. Концепцією передбачено:

- удосконалити систему профілактики дитячої злочинності на основі застосування відновних та проактивних методик;
- забезпечити ефективне правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку;
- сприяти розвитку відновного правосуддя;
- створити ефективну систему реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації.

Нині створені **Уповноважені підрозділи органів Національної поліції**, які мають низку повноважень щодо роботи з дітьми:

Уповноважені підрозділи органів Національної поліції зобов'язані:

- проводити роботу щодо запобігання правопорушенням дітей;
- виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, вчинені дітьми, вживати з цією метою оперативно-розшукових і профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством;
- розглядати у межах своєї компетенції заяви і повідомлення про правопорушення, вчинені дітьми;
- виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення;
- брати участь у правовому вихованні дітей;
- розшукувати дітей, що зникли, дітей, які залишили сім'ю, навчально-виховні заклади (бродяжать) та спеціальні установи для дітей;
- виявляти дорослих осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію та жебрацтво;
- виявляти осіб, які займаються виготовленням та розповсюдженням порнографічної продукції, видань, що пропагують насильство, жорстокість, сексуальну розпусту;
- виявляти батьків або осіб, що їх замінюють, які ухиляються від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо створення належних умов для життя, навчання та виховання дітей;
- вести облік правопорушників, що не досягли 18 років, у тому числі звільнених з спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформувати відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей;
- повертати до місця постійного проживання, навчання або направляти до спеціальних установ для дітей у термін не більше восьми годин з моменту виявлення дітей, яких було підкинуто, або які заблукали, або залишили сім'ю чи навчально-виховні заклади;
- викликати дітей, їх батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), а також інших осіб у справах та інших матеріалах про правопорушення і у разі ухилення без поважних причин від явки за викликом - піддавати їх приводе;
- відвідувати правопорушників, що не досягли 18 років, за місцем їх проживання, навчання, роботи, проводити бесіди з ними, їх батьками (усиновителями) або опікунами (піклувальниками);
- отримувати від підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності відомості, необхідні у зв'язку з матеріалами про правопорушення, що перебувають у її провадженні;
- затримувати і тримати у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей, які залишилися без опіки та піклування, – на період до передачі їх законним представникам або до влаштування в установленому порядку, але не більше восьми годин;
- затримувати і тримати у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей віком від 11 років, які підозрюються у вчиненні суспільно небезпечних діянь, за які Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі до п'яти років або більш м'яке покарання, і які не досягли віку, з якого за такі діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, – до передачі їх під нагляд батьків, осіб, які їх замінюють, або адміністрації навчального чи іншого дитячого закладу, в якому постійно проживає ця дитина, але не більше восьми годин;
- затримувати і тримати у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей віком від 11 років, які підозрюються у вчиненні суспільно небезпечних діянь, що підпадають під ознаки діянь, за які Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі понад п'ять років, і які не досягли віку, з

якого за такі діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, – до доставлення їх до суду для вирішення питання про поміщення їх у приймальники-розподільники для дітей, але не більше дванадцяти годин з моменту їх затримання;

- здійснювати згідно з чинним законодавством гласні та негласні оперативно-розшукові заходи з метою розкриття кримінальних правопорушень, вчинених дітьми або за їх участю; виявляти, вести облік осіб, які втягують дітей в антигромадську діяльність;
- проводити обшуки, вилучення та інші слідчі дії відповідно до кримінального процесуального законодавства;
- проводити за наявності законних підстав огляд дітей, речей, які є при них, транспортних засобів;
- вилучати документи і предмети, що можуть бути речовими доказами правопорушення або використані на шкоду здоров'ю дітей;
- складати протоколи про адміністративні правопорушення дітей, а також їх батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), які не виконують обов'язків щодо виховання і навчання дітей, інформувати відповідні служби у справах дітей;
- вносити підприємствам, установам та організаціям незалежно від форм власності обов'язкові для розгляду подання про необхідність усунення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми;
- доставляти в органи Національної поліції на строк до 8 годин дітей, які вчинили адміністративне правопорушення, але не досягли віку, з якого настає адміністративна відповідальність, для встановлення особи, обставин вчинення правопорушення та передачі їх батькам чи особам, які їх замінюють, або у притулки для дітей служб у справах дітей;
- після встановлення особи дитини невідкладно сповіщати батьків або осіб, які їх замінюють, про адміністративне затримання дитини, а в разі вчинення кримінального правопорушення також інформувати органи прокуратури;
- повідомляти органи опіки та піклування за місцем перебування дитини про відомий факт залишення його без опіки (піклування) батьків;
- інформувати відповідні служби у справах дітей про дітей, які затримані чи яким повідомлено про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень;
- здійснювати відповідно до законодавства заходи соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк;
- вести облік правопорушників, що не досягли 18 років, які потребують медичної допомоги, у тому числі звільнених із спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформувати відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей.

У системі **судочинства** розглядаються справи:

- щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення;
- щодо неповнолітніх, які вчинили адміністративні правопорушення у віці від 16 до 18 років;
- про поміщення дітей віком від 11 років у приймальники-розподільники для дітей;
- про адміністративну відповідальність батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників) неповнолітніх за невиконання ними своїх обов'язків щодо виховання і навчання дітей;
- про обмеження батьків у дієздатності, відібрання дітей та позбавлення батьківських прав, виселення осіб, позбавлених батьківських прав, якщо їх спільне проживання з дітьми, щодо яких вони позбавлені батьківських прав, неможливе;
- про поновлення батьківських прав і розв'язання спорів між батьками щодо місця проживання дітей;
- щодо інших питань, пов'язаних з особистими, житловими і майновими правами неповнолітніх.

Діяльність закладів та установ для неповнолітніх правопорушників в Україні регулюється законодавством про соціальний захист дітей, кримінальне та адміністративне право, систему пробації, а також спеціальні акти щодо виконання покарань і реабілітації неповнолітніх. Нормативна база

спрямована на забезпечення прав, охорони здоров'я, освіти, виховання та соціальної реабілітації неповнолітніх, що скоїли правопорушення.

Приймальники-розподільники для дітей. Приймальники-розподільники для дітей – це спеціальні установи органів Національної поліції, призначені для тимчасового тримання дітей, які:

1) досягли 11-річного віку та щодо яких є достатньо підстав вважати, що вони вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад 5 років, і які не досягли віку, з якого за таке діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, – *на строк, визначений слідчим суддею, судом у постановленій у кримінальному провадженні ухвалі про поміщення особи у ПРД;*

2) підлягають направленню за рішенням суду, що набрало законної сили, до спеціальних навчальних закладів для дітей, які потребують особливих умов виховання, і є достатньо підстав вважати, що такі діти займатимуться протиправною діяльністю, – *на строк, необхідний для доставлення їх до спеціальних навчально-виховних закладів, але не більше 30 діб;*

3) самовільно залишили спеціальні навчально-виховні заклади, у яких вони перебували, – *на строк, необхідний для доставлення їх до спеціальних навчально-виховних закладів, але не більше 30 діб;*

4) перебувають у розшуку як такі, що зникли, залишили сім'ї або навчально-виховні заклади (бродяжать), – *на строк, необхідний для передавання їх уповноваженому підрозділу органів Національної поліції, який ініціював розшук, але не більше 36 годин;*

5) залишили держави постійного проживання і відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, підлягають поверненню до держав свого постійного проживання, - *на строк, необхідний для передавання їх батькам, іншим законним представникам або працівникам спеціалізованих установ держав постійного проживання.*

Нормативні засади діяльності цих установ визначені *Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.07.2017 № 560 "Про організацію діяльності приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України"*, яким були затверджені:

1) Положення про приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції України;

2) Правила внутрішнього розпорядку приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України;

3) Перелік норм належності матеріально-технічного забезпечення приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України.

Приймальники-розподільники виконують ключову функцію первинного реагування на кризові ситуації, пов'язані з дітьми, які залишилися без належного піклування. Вони створюють тимчасове безпечне середовище, забезпечують первинну медико-соціальну та психологічну підтримку, і слугують переходною ланкою до сімейних, соціальних або освітніх закладів. Їхня діяльність ґрунтується на законодавчих гарантіях захисту прав дітей і

стандартах соціальних послуг, що регламентують умови перебування, персонал, матеріально-технічне забезпечення та процедури взаємодії з органами соціального захисту.

Школи та професійні училища соціальної реабілітації. Спеціальними навчальними закладами для дітей, які потребують особливих умов виховання, та підпорядковуються спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади у галузі освіти і науки є *школи та професійні училища соціальної реабілітації* (Закон України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей"). До цих закладів можуть направлятися особи, які вчинили злочин у віці до 18 років або правопорушення до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Основними завданнями загальноосвітніх шкіл і професійних училищ соціальної реабілітації є: створення належних умов для життя, навчання і виховання учнів, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня, професійної підготовки, розвитку індивідуальних здібностей і нахилів, забезпечення необхідної медичної допомоги; забезпечення соціальної реабілітації учнів, їх правового виховання та соціального захисту в умовах постійного педагогічного режиму. Дітей тримають у зазначених школах і професійних училищах соціальної реабілітації у межах встановленого судом терміну, але не більше трьох років. Школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації створюються відповідно до законодавства. Зокрема, *Постановою Кабінету Міністрів України "Про організацію діяльності загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації"* від 13.10.1993 № 859 було затверджено:

- мережу шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації;
- наповнюваність вихованцями закладів (не повинна перевищувати 180 чоловік для шкіл та 200 – для училищ);
- норми харчування учнів зазначених навчально-виховних закладів;
- Положення про школу соціальної реабілітації;
- Положення про професійне училище соціальної реабілітації.

У *"Положенні про школу соціальної реабілітації"* вказано, що цей заклад є державним закладом освіти з особливим педагогічним режимом, умовами виховання та утримання дітей: спеціальний режим дня та система навчальної і виховної роботи; постійний нагляд і педагогічний контроль за учнями; виключення можливості вільного виходу учнів за межі території школи соціальної реабілітації без дозволу адміністрації. До школи соціальної реабілітації направляються неповнолітні правопорушники віком від 11 до 14 років на підставі рішення суду. Школи соціальної реабілітації створюються окремо для хлопців і дівчат.

На основі цього Положення кожна школа соціальної реабілітації розробляє власний *статут*, що конкретизує особливості її діяльності та самоврядування.

Навчально-виховна робота у школі соціальної реабілітації організовується на основі поєднання навчання із різнопрофільною продуктивною

працею, створення умов для участі учнів у позакласній роботі за інтересами. Трудове навчання і виховання у школі соціальної реабілітації є одним з основних засобів перевиховання дітей та підлітків. Воно здійснюється у навчально-виробничих майстернях, навчально-дослідному сільському або садовому господарстві школи соціальної реабілітації з урахуванням віку й фізичного розвитку учнів під постійним медичним наглядом із суворим дотриманням техніки безпеки. За наявності умов для здобуття певної професії під час навчання у школі соціальної реабілітації учням, які склали кваліфікаційні іспити або пройшли кваліфікаційну перевірку, видається свідоцтво (посвідчення) встановленого зразка про присвоєння кваліфікації, що є підставою для зарахування на роботу за даною професією. Під час літніх канікул школа соціальної реабілітації може організовувати табори праці й відпочинку із залученням учнів до роботи у навчально-виробничих майстернях, навчально-дослідному сільському або садовому господарстві школи соціальної реабілітації, у сільськогосподарських державних підприємствах.

У *"Положенні про професійне училище соціальної реабілітації"* також вказується на особливий педагогічний режим, умови виховання та утримання підлітків. Головним завданням училища є забезпечення захисту прав дітей, які потребують особливих умов виховання, на професійно-технічну освіту, оволодіння робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до їх інтересів, здібностей, стану здоров'я.

Особливості педагогічного режиму, умов виховання та утримання учнів (вихованців) в училищі визначаються спеціальним режимом дня та системою навчальної і виховної роботи, постійним наглядом і педагогічним контролем за ними, виключенням можливості їх вільного виходу за межі території училища без дозволу адміністрації та супроводу спеціально уповноважених осіб в установленому порядку. Особливою умовою організації навчально-виробничого процесу в училищі є комплектування навчальних груп під час проведення загально-професійної підготовки чисельністю не більш як 10 осіб, а загальноосвітньої підготовки – не більш як 20 осіб.

Випускнику училища, який здобув повну загальну середню освіту, видається відповідний документ про освіту встановленого зразка. Учні (вихованцеві), який закінчив повний курс навчання та успішно пройшов кваліфікаційну атестацію, присвоюється кваліфікація з набутої професії відповідного розряду (категорії) – "кваліфікований робітник" та видається документ про освіту встановленого зразка.

В обох Положеннях чітко визначені права та обов'язки вихованців, види заохочень та стягнень, режим та правила перебування у школі та професійному училищі соціальної реабілітації.

У *додатках* поданий перелік предметів, виробів і речей заборонених для учнів: усі види вогнепальної і холодної зброї; прикраси, цінні папери; оптичні прилади (крім окулярів); усі види алкогольних напоїв, духи, одеколони, інші вироби на спиртовій основі; наркотичні і лікарські речовини, предмети медичного призначення; тютюнові вироби, сірники, запальнички; будь-яка радіоапаратура, друкарські машинки, розмножувальні апарати; ножі, бритви, голки та

інші гостроріжучі і колючі предмети; сокири, молотки, щипці, інші інструменти; гральні карти; фарби, туш, копіювальний папір; музичні інструменти.

Спеціальні виховні установи (виховні колонії). Спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України – це установи, в яких відбувають покарання неповнолітні віком від 14 років, засуджені до позбавлення волі.

Організація та діяльність спеціальних виховних установ регламентується кримінально-виконавчим законодавством:

- Кримінально-виконавчий кодекс України (2004);
- Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (Наказ Міністерства юстиції України 28 серпня 2018 року № 2823/5);
- Про затвердження Положення про педагогічну раду виховної колонії та Типового положення про батьківський комітет при виховній колонії (Наказ Міністерства юстиції України 09.01.2013 № 65/5).
- Про затвердження Положення про професійно-технічне училище при спеціальній виховній установі (Наказ МОН України від 12.06.2018 № 631/1824/5 2018) та ін.

У цілому нормативно-правова база закладів для неповнолітніх правопорушників забезпечує комплексний підхід до навчання, виховання, реабілітації та соціальної інтеграції. Вона поєднує принципи правової відповідальності та реабілітаційного підходу, гарантує дотримання прав дітей, створює умови для психологічної підтримки, освіти, медичного обслуговування та соціальної адаптації. Головною тенденцією сучасної політики є перехід від каральної моделі до моделі реабілітаційно-виховної, що відповідає міжнародним стандартам прав дитини.

Питання для самоперевірки та самоконтролю

1. Які є типи інтернатних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування?
2. Який граничний строк перебування особи у соціальному гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування?
3. Які вимоги до матеріально-технічної бази інтернатного закладу?
4. Які є види спеціальних шкіл?
5. Який максимальний термін перебування дітей у школах та професійних училищах соціальної реабілітації?
6. Яка максимальна кількість учнів школи соціальної реабілітації?

ЧАСТИНА III

НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ



Соціальне забезпечення в Україні у нормативному вимірі

9.1. Соціальне забезпечення як інструмент реалізації соціальної політики

Соціальне забезпечення є одним із ключових механізмів реалізації соціальної політики держави, спрямованої на підтримку громадян у випадках, коли вони з об'єктивних причин не можуть самостійно забезпечити гідний рівень життя. Його сутність полягає в гарантуванні матеріальної підтримки окремих категорій населення через систему соціальних виплат, піл'г, послуг і гарантій, визначених законодавством.

Соціальна політика держави визначає стратегічні пріоритети у сфері добробуту населення, а соціальне забезпечення – це інструмент практичного втілення цих пріоритетів. Саме через систему соціального забезпечення держава:

- реалізує конституційні гарантії права громадян на достатній життєвий рівень;
- забезпечує соціальну підтримку вразливих категорій населення (осіб з інвалідністю, пенсіонерів, сімей з дітьми, безробітних тощо);
- попереджає соціальну напругу в суспільстві, сприяючи соціальній згуртованості;
- стимулює розвиток людського потенціалу, створюючи умови для соціальної інтеграції та активної участі громадян у суспільному житті.

Таким чином, соціальне забезпечення виступає не лише як практичний інструмент реалізації соціальної політики, а й як система правовідносин, що потребує чіткої правової регламентації. З розвитком соціальної держави виникла необхідність унормування механізмів соціального захисту на рівні права, що зумовило формування та становлення самостійної галузі – **права соціального забезпечення**. Саме воно забезпечує юридичне закріплення соціальних гарантій, визначає порядок їх надання, умови реалізації та відповідальність держави за виконання соціальних зобов'язань перед громадянами.

Основна мета цієї галузі в тому, щоб обслуговувати *непрацездатних або обмежених у життєдіяльності громадян*. Матеріальної допомоги потребують і студенти, слухачі навчальних закладів, інші особи, які опинилися в складних життєвих ситуаціях, але у цьому випадку йдеться про працездатних, фізично здорових людей. Надання їм допомоги не регулюється правом

соціального забезпечення. Таким чином, основним правовим індикатором, навколо якого об'єднуються всі правовідносини з права соціального забезпечення, є *втрата працездатності особи і неможливість вийти самотійно із скрутного становища*.

При визначенні мети цієї галузі слід виходити також з того, що право людини на соціальний захист є одним із найважливіших конституційних прав громадян. Це право засноване на ст. 46 Конституції України, яка передбачає **право громадян на соціальний захист**, що включає право на забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується за рахунок внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Вперше про самотійність цієї галузі було проголошено на міжнародному симпозиумі з соціального забезпечення в Празі в 1966 р., на якому вчені проаналізували специфіку відносин щодо соціального забезпечення, особливості прийомів їх регулювання й дійшли висновку про самотійність цієї галузі права.

Деякі фахівці цю галузь називають "**правом соціального захисту**" (Н. Болотіна). Багато інших (С. Прилипко, О. Ярошенко, Т. Гарасимів, В. Жернаков, Н. Хуторян, М. Шумило та інші фахівці Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України) – **правом соціального забезпечення**. Теоретично можна виявити низку відмінностей між цими назвами, а фактично їх суть одна – надати соціальну допомогу непрацездатній особі. Навести суттєві відмінності в змісті цих правових категорій ще нікому не вдалося. І **соціальне забезпечення**, і **соціальний захист** спрямовані на матеріальне забезпечення непрацездатних громадян у разі втрати ними заробітку з різних причин та в інших випадках, передбачених законодавством України про соціальне забезпечення. Виходячи із ст. 46 Конституції України їх слід вважати **синонімами**. Конституція України під соціальним захистом розуміє забезпечення.

Об'єктивними факторами, що спонукають державу соціально забезпечувати таких громадян, виступають **соціальні ризики**, за яких людина втрачає здатність до самообслуговування і не може самотійно вийти зі скрутного становища.

Поняття соціального ризику вживається у широкому та вузькому розумінні. Під соціальним ризиком у широкому розумінні мається на увазі вірогідність настання різних втрат. У вузькому трактуванні під соціальними ризиками розуміють втрату працездатності в зв'язку з роботою у небезпечних та несприятливих умовах, настанням похилого віку, інвалідністю тощо.

Соціальні ризики, за яких особа втрачає засоби для існування, виступають об'єктивною підставою для виникнення соціально-забезпечувальних відносин і відмежування їх від інших суспільних відносин.

Таким чином, право соціального забезпечення – сукупність правових норм, спрямованих на урегулювання соціально-забезпечувальних відносин у певних організаційно-правових формах, визначених законодавчо стосовно певних категорій громадян.

Право соціального забезпечення має свої **методи правового регулювання**. Загальновідомі два методи правового регулювання: централізоване

(імперативне) і децентралізоване (диспозитивне) регулювання. У праві соціального забезпечення перевагу має імперативний метод, тобто державного регулювання. Держава зобов'язує відповідні органи за наявності юридичних фактів (досягнення певного віку, наявність страхового стажу певної тривалості, заяви зацікавленої особи, інші юридичні факти) призначити особі пенсію або надавати інші соціальні послуги. Ці органи не можуть посилаючись на недостатність коштів, відсутність фінансування. Диспозитивний метод застосовується в недержавному соціальному пенсійному страхуванні. Але і недержавне пенсійне забезпечення здійснюється за принципом законодавчого визначення його умов. Провідну роль у матеріальному забезпеченні працівників відіграють поки що державні пенсії.

Джерела права соціального забезпечення досить різноманітні.

Насамперед, це міжнародні договори та угоди, у яких закріплено і визнано світовим співтовариством право на соціальний захист та соціальне забезпечення: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Конвенції Міжнародної організації праці (48, 102, 157), Європейська соціальна хартія, Європейський кодекс соціального забезпечення та ін.

В Україні основоположним та фундаментальним законом у сфері соціального забезпечення є *Конституція України*, якій у цьому аспекті притаманні наступні ознаки: 1) вона визначає засади соціальної політики та соціального розвитку суспільства і держави; 2) визначає соціальні гарантії розвитку суспільства та держави; 3) є політико-правовою базою соціальних реформ, реформування соціального захисту, імплементації міжнародних, європейських соціальних стандартів; 4) має найвищу юридичну силу щодо інших актів законодавства у сфері соціального забезпечення; 5) визначає право на соціальний захист (соціальне забезпечення) та інші пов'язані із ним соціальні права; 6) визначає основоположні соціальні та правові гарантії реалізації та захисту соціальних прав; 7) визначає засади та принципи розвитку системи джерел права соціального забезпечення; 8) є базою кодифікації законодавства про соціальне забезпечення.

Зазначимо, що відповідно до ст. 92 Конституції виключно законами України визначаються основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення, засади регулювання праці й зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства, виховання, освіти, культури та охорони здоров'я, екологічної безпеки. Так, важливим джерелом права соціального забезпечення є *Закони України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" (2003 р.)*, *"Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи" (2011 р.)*, *"Про недержавне пенсійне забезпечення" (2003 р.)*, *"Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб" (1992 р.)* та інші закони, за якими признаються спеціальні пенсії окремим категоріям громадян.

Інші види соціальної допомоги врегульовані законами: *"Про соціальні послуги"*, *"Про державну допомогу сім'ям з дітьми"*, *"Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю"* та

нормативно-правовими актами, що встановлюють виплати у зв'язку із втратою працездатності.

Під **принципами права соціального забезпечення** слід розуміти керівні засади, ідеї, які визначають зміст та спрямованість правового регулювання цієї галузі. Принципи права закріплені в Конституції України, міжнародних правових актах щодо соціального забезпечення, законах України й інших нормативно-правових актах, впливають зі змісту норм із соціального забезпечення. До загальних принципів права соціального забезпечення належать:

- загальність соціального захисту;
- всебічність (універсальність) соціального захисту;
- диференціація умов та рівня соціального забезпечення;
- опосередкований зв'язок розмірів деяких соціальних виплат з розміром отримуваної зарплати;
- принцип незменшуваності змісту та обсягу соціальних виплат і послуг при прийнятті нових законів.

Право соціального забезпечення регулює значне коло відносин із соціального забезпечення. Між вченими і сьогодні не досягнуто одностайності щодо кола юридичних норм, які упорядковували б, власне, галузь права соціального забезпечення. Комплекс відносин не є однорідним. Традиційно вважають, що ця галузь регулює **чотири групи правовідносин**:

1 – **пенсійні правовідносини**, які складають основну групу цієї галузі права. Правовідносини у пенсійному забезпеченні об'єднують такі види відносин:

- пенсійно-страхові, йдеться про загальнообов'язкове державне та добровільне недержавне страхування;

- пенсійно-забезпечувальні, тобто безпосереднє отримання пенсійної виплати, власне пенсійні правовідносини.

2 – **відносини з надання соціальних допомог**: допомоги по тимчасовій непрацездатності; допомоги по вагітності та пологам; допомоги в зв'язку з народженням дитини, догляду за непрацездатними членами сім'ї.

3 – **відносини з надання соціальних послуг**. Послуга – також допомога, але у вигляді дії: направлення для обслуговування до будинку інвалідів, осіб похилого віку, геріатричні будинки, видача карток для придбання продуктів харчування, допомога соціальних працівників тощо. Надання цих послуг регулюється Законом України "Про соціальні послуги"

4 – **процедурні і процесуальні відносини**. *Процедурні відносини* виникають з приводу встановлення певних юридичних фактів між особою та певними суб'єктами: органами РАЦСу з приводу підтвердження віку, перебування у шлюбі, родинних зв'язків, встановлення факту інвалідності, її причини, документів для призначення пенсії, оформлення документів, що підтверджують факти нещасних випадків або професійних захворювань та інших юридичних фактів, внаслідок яких виникає право на отримання соціальних допомог. *Процесуальні відносини* виникають з приводу розгляду спорів у сфері соціального захисту. Такі спори можуть вирішуватися і органами соціального

захисту, і судами. У судах розглядається багато спорів, пов'язаних із скаргами осіб, які незадоволені розміром пенсій, надбавок до пенсій дітям війни.

Таким чином, соціальне забезпечення є ключовим інструментом реалізації соціальної політики держави, спрямованим на підтримку громадян у разі настання соціальних ризиків. Воно забезпечує практичне втілення принципів соціальної справедливості, рівності та солідарності, сприяє стабільності суспільства і зміцненню соціальної безпеки. Через систему соціального забезпечення держава гарантує реалізацію конституційних соціальних прав громадян і формує умови для підвищення їхнього добробуту.

9.2. Організаційно-правові форми й види соціального забезпечення

Здійснення конституційного права на соціальний захист може бути організоване в державних і недержавних формах, які розмежовуються за такими ознаками, як суб'єкти забезпечення, джерела і способи формування фондів для фінансування відповідних заходів, види забезпечення, умови та розміри забезпечення, органи, які надають забезпечення. Соціальне забезпечення виступає в декількох **організаційно-правових формах і видах**, що пов'язано зі специфікою забезпечення окремих категорій громадян.

1. Однією з форм соціального забезпечення, що витримала випробування часом, є **страхування**: обов'язкове державне пенсійне страхування, обов'язкове державне соціальне страхування в разі тимчасової непрацездатності, страхування на випадок безробіття та в разі нещасного випадку чи професійного захворювання. Обов'язкове державне соціальне страхування поширюється на осіб, які працюють за наймом, та інших осіб, які визначені законом. Для фінансування державного соціального страхування створені відповідні **фонди**, що функціонують як позабюджетні самоврядні фінансові системи.

2. Соціальне забезпечення за рахунок прямих **асигнувань із державного бюджету**. Ця система охоплює певну групу суб'єктів. За рахунок коштів з Державного бюджету здійснюється пенсійне забезпечення військовослужбовців, надаються численні види допомоги сім'ям з дітьми, а також видатки на професійне навчання й працевлаштування інвалідів, забезпечення засобами пересування та ін.

3. Забезпечення за рахунок **коштів соціальних фондів підприємств, благодійних організацій і приватних добровільних внесків** громадян. Найбільшими суспільними об'єднаннями і фондами є "Союз Чорнобиль України" і Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю. Чорнобильська організація надає допомогу особам, потерпілим унаслідок аварії на ЧАЕС. Допомога надається вибірково, враховується діагноз і матеріальний стан потерпілих. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю є державною організацією. Його кошти використовуються на фінансування державних програм зі соціальної захищеності людей з інвалідністю, професійної реабілітації, витрат на створення робочих місць для осіб з інвалідністю та інші види соціальної допомоги особам з інвалідністю. Значну роль у соціальному забезпеченні окремих категорій громадян відіграють благодійні фонди, які доповнюють діяльність органів державної влади, зосереджуючи свої зусилля на підтримці

найбільш уразливих категорій населення – осіб з інвалідністю, дітей-сиріт, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, малозабезпечених сімей тощо.

4. Утримання непрацездатних громадян у **державних, комунальних та інших установах** соціального призначення. Таке утримання є самостійною формою соціального забезпечення, яке відбувається за рахунок прямих асигнувань із бюджету, та належить до сфери послуг для людей похилого віку (перебування в будинках-інтернатах та надомне обслуговування непрацездатних).

5. Адресна соціальна допомога. Суб'єктами соціальної допомоги слід визнавати лише осіб, які потребують такої допомоги, виходячи зі стану їх нужденності (рівень доходів не досягає прожиткового мінімуму). Право на соціальну допомогу не обумовлюється трудовою діяльністю або сплатою страхових внесків. Тому фінансування цієї форми можливе тільки за рахунок бюджетів різних рівнів. Це відносно нова форма допомоги конкретним непрацездатним чи малозабезпеченим залежно від рівня їхньої забезпеченості і можливостей держави.

6. Недержавне пенсійне забезпечення громадян. Недержавна пенсія відрізняється від державної тим, що її розмір можна встановити за власним бажанням. Вкладники коштів у недержавні фонди не позбавляються державних пенсій, а лише одержують до них додатки.

Названі організаційно-правові форми соціального забезпечення доповнюють одна одну і складають єдину, цілісну систему соціального захисту населення. Узгоджене функціонування цих форм забезпечує комплексність соціальної підтримки, підвищує її ефективність і сприяє реалізації принципів соціальної справедливості, адресності та доступності соціальних гарантій для всіх категорій населення.

Соціальне забезпечення виражається у певних грошових сумах або у формі матеріальних і побутово-культурних благ та послуг, що надаються окремим категоріям громадян. Перелік видів забезпечення визначений Конституцією України. Грошові суми виплачуються, як правило, у вигляді пенсій та допомог.

Пенсії – це регулярні грошові виплати, які отримують громадяни від держави та спеціальних фондів після досягнення встановленого віку, у разі інвалідності, втрати годувальника, за вислугу років. Їх характерними ознаками є:

- 1) грошові виплати за віком та у разі непрацездатності, коли особа звільняється від обов'язку працювати або не може працювати за станом здоров'я;
- 2) виплати зі спеціальних фондів;
- 3) розмір залежить в основному від одержуваного заробітку.

Допомоги – це такі грошові виплати (крім пенсій) громадянам у випадках, передбачених законом, що надаються з фондів соціального страхування та за рахунок державного бюджету. Види допомоги відрізняються між собою їх безпосередньою метою та низкою юридичних ознак. Допомоги можна класифікувати за періодичністю виплат (одноразові та регулярні), за їх метою (у разі тимчасової непрацездатності, у зв'язку з народженням дитини та ін.).

Ще одним видом соціального захисту і соціального забезпечення є *соціальні послуги та пільги*.

Соціальні послуги – дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб / сімей, які в них перебувають.

Пільги – це встановлені законодавством або іншими нормативними актами переваги, що надаються особі (або групі осіб) порівняно з іншими громадянами.

9.3. Система соціального забезпечення в Україні

Система соціального забезпечення в Україні є багаторівневою та включає низку взаємопов'язаних складових, спрямованих на реалізацію права громадян на соціальний захист. До її основних елементів належать:

- 1) загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- 2) державна соціальна допомога;
- 3) спеціальний соціальний захист;
- 4) додатковий соціальний захист окремих категорій осіб;
- 5) недержавне соціальне забезпечення.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування є формою соціального забезпечення, що ґрунтується на принципі солідарності та фінансується за рахунок страхових внесків. Забезпечує виплати у разі тимчасової непрацездатності, безробіття, нещасного випадку на виробництві, настання пенсійного віку тощо. У межах загальнообов'язкового державного соціального страхування надаються соціальні виплати і соціальні послуги, порядок здійснення яких регламентується юридичними нормами.

Державна соціальна допомога – система бюджетного фінансування, спрямована на підтримку малозабезпечених осіб і сімей, людей з інвалідністю, дітей-сиріт, осіб, які втратили годувальника, та інших соціально вразливих категорій. Як структурна частина права соціального захисту включає основні правові інститути державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, державної допомоги сім'ям з дітьми, державної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, соціального обслуговування, медичної допомоги, стипендіального забезпечення учнів та студентів, житлових субсидій. Кожен з цих інститутів поділяється на субінститути. Наприклад, інститут державної допомоги сім'ям з дітьми складається із таких субінститутів: допомога у зв'язку із вагітністю та пологами, одноразова допомога при народженні дитини; допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та ін. Умови призначення допомог поза межами соціального страхування суттєво відрізняються, і уся система державної соціальної допомоги будується на інших принципах, ніж соціальне страхування.

Спеціальний соціальний захист – гарантії та пільги для окремих груп громадян, які мають особливий статус, за рахунок прямого фінансування з державного бюджету. Йдеться про спеціальні умови соціального захисту, передусім пенсійного забезпечення, військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ та деяких інших категорій осіб. У цій частині також є генеральний інститут пенсійного забезпечення, котрий

включає інститути пенсії за вислугу років, пенсії по інвалідності, пенсії по втраті годувальника. Крім того, в межах цієї частини передбачається й виплата допомог. Норми щодо надання допомог утворюють правовий інститут допомог, що включає допомогу при звільненні зі служби, допомогу на поховання.

Додатковий соціальний захист окремих категорій осіб – система соціальних гарантій, що надаються з урахуванням особливих життєвих обставин (для внутрішньо переміщених осіб, багатодітних сімей, учасників бойових дій, дітей, позбавлених батьківського піклування тощо). Норми додаткового соціального захисту містяться у законах та інших нормативно-правових актах стосовно окремих категорій населення. Основним правовим інститутом тут є інститут *соціальних пільг*, які встановлюються залежно від професійного чи соціального стану особи. Сюди також належать норми, які регламентують конкретні заходи держави щодо підвищення зайнятості, соціальної підтримки молодих сімей, соціальних інвестицій для підтримки сільського населення, адаптації вивільнюваних категорій (закриття певних виробництв, скорочення чисельності тощо).

Недержавне соціальне забезпечення – діяльність благодійних, громадських, релігійних організацій, фондів, а також недержавних пенсійних фондів, спрямована на додаткову підтримку громадян поза межами державних програм. Правові інститути у сфері *недержавного соціального забезпечення* об'єднують норми, що містяться в законах України "Про недержавне пенсійне забезпечення" (2003 р.) та "Про соціальні послуги" (2019 р.), а також в інших нормативно-правових актах, які передбачають платні соціальні послуги різного виду. Ці правові інститути є комплексними і міжгалузевими – на межі взаємодії права соціального захисту, цивільного права, банківського права.

У своїй сукупності ці складові утворюють єдину систему соціального забезпечення, що поєднує державні та недержавні механізми і забезпечує комплексний соціальний захист населення України.

Питання для самоперевірки та самоконтролю

1. У чому сутність права людини на соціальний захист?
2. Які є джерела права соціального забезпечення?
3. Назвіть основні організаційно-правові форми й види соціального забезпечення.
4. Яку назву мають встановлені законодавством або іншими нормативними актами переваги, що надаються особі (або групі осіб) порівняно з іншими громадянами?



Розділ 10

Соціально-страхові відносини у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування

10.1. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування

Соціальне страхування – фундаментальна основа державної системи соціального захисту населення, що уможливлює матеріальне забезпечення і підтримку непрацездатних громадян за рахунок фондів, сформованих працездатними членами суспільства.

Після прийняття у 1998 р. **"Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування"** та низки законів щодо соціального страхування (зокрема, "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування", 1999 р., "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності", 1999 р.; "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття", 2000 р.; "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", 2003 р.) соціально-страхові відносини стали невід'ємною частиною предмета вітчизняного права соціального забезпечення.

"Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" відповідно до Конституції України визначили принципи та загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Залежно від страхового випадку є такі **види загальнообов'язкового державного соціального страхування**:

- пенсійне страхування;
- страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- медичне страхування;
- страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- страхування на випадок безробіття;
- інші види страхування, передбачені законами України.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є застраховані громадяни, а в окремих випадках – члени їх сімей та інші особи, страхувальники і страховики.

Застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Страхувальниками за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням є роботодавці та застраховані особи.

Страховиками є **цільові страхові фонди** з: пенсійного страхування; соціального страхування, медичного страхування; страхування на випадок безробіття. Страхові фонди беруть на себе зобов'язання щодо надання застрахованим особам матеріального забезпечення і соціальних послуг при настанні страхових випадків.

Страхові фонди є органами, які здійснюють керівництво та управління за визначеними законом видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, провадять акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечують фінансування виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та здійснюють інші функції згідно з затвердженими статутами.

Об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування є **страховий випадок**, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг.

Страховий випадок – подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг, передбачених законами України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Страховий ризик – обставини, внаслідок яких громадяни та / або члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

До страхових випадків належать: тимчасова непрацездатність; вагітність і пологи; інвалідність; хвороба; досягнення пенсійного віку; смерть годувальника; безробіття; соціальні послуги та інші матеріальні витрати, пов'язані з певними обставинами; нещасний випадок на виробництві; професійне захворювання.

Характеристика страхових випадків, умови надання соціальних послуг, їх види та розміри матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням визначаються *законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування*, іншими нормативно-правовими актами, які містять норми щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають:

1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту):

а) на підприємствах, в організаціях, установах незалежно від їх форм власності та господарювання; б) у фізичних осіб;

2) особи, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності.

Особи, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, одержують **свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування**, яке є єдиним для всіх видів страхування та документом суворої звітності.

Основними **джерелами коштів** загальнообов'язкового державного соціального страхування є внески роботодавців і застрахованих осіб. Кошти цільових страхових фондів не включаються до складу Державного бюджету України. Бюджетні та інші джерела коштів, необхідні для здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування, передбачаються відповідними законами з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

За загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням надаються такі **види соціальних послуг та матеріального забезпечення**:

1) пенсійне страхування:

- пенсії за віком, по інвалідності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства);
- пенсії у зв'язку з втратою годувальника;
- медичні профілактично-реабілітаційні заходи;
- допомога на поховання пенсіонерів;
- пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;
- пенсія у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

2) медичне страхування:

- діагностика та амбулаторне лікування;
- стаціонарне лікування;
- надання готових лікарських засобів та виробів медичного призначення;
- профілактичні та освітні заходи;
- забезпечення медичної реабілітації осіб, які перенесли особливо важкі операції або мають хронічні захворювання;

3) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності:

- допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною);
- допомога по вагітності та пологах;

4) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання:

- профілактичні заходи по запобіганню нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням;
- відновлення здоров'я та працездатності потерпілого;
- допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;
- відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним своїх трудових обов'язків;
- допомога на поховання осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

5) страхування від безробіття:

- допомога по безробіттю;
- відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та профорієнтацією;
- дотація роботодавцю для працевлаштування безробітних, в тому числі молоді на перше робоче місце;
- допомога на поховання безробітного;
- профілактичні заходи, спрямовані на запобігання настанню страхових випадків.

Таким чином, види загальнообов'язкового державного соціального страхування охоплюють основні соціальні ризики, які можуть призвести до втрати доходів чи працездатності громадян. У своїй сукупності вони забезпечують реалізацію конституційного права громадян на соціальний захист, гарантують матеріальну підтримку в критичних життєвих ситуаціях і сприяють соціальній стабільності та добробуту населення. Розглянемо їх детальніше.

10.2. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування

Право на пенсійне забезпечення є складовою конституційного права на соціальний захист. Згідно зі ст. 46 Конституції України це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення.

Зміст права громадян на пенсійне забезпечення полягає в їх матеріальному забезпеченні шляхом надання різноманітних пенсій, тобто щомісячних пенсійних виплат відповідного розміру, у разі досягнення особою передбаченого законом віку чи визнання її інвалідом або отримання членами її сім'ї цих виплат у визначених законом випадках.

Пенсія – щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею пенсійного віку чи визнання її особою з інвалідністю або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених законодавством.

Пенсіонер – особа, яка отримує пенсію, довічну пенсію, або члени її сім'ї, які отримують пенсію в разі смерті цієї особи.

(за ст. 1 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування").

Законодавство про пенсійне забезпечення базується на Конституції України, складається з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, законів України "Про пенсійне забезпечення" (1991), "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" (2003), "Про недержавне пенсійне забезпечення" (2003) і тих законів, якими встановлюються умови пенсійного забезпечення, відмінні від загальнообов'язкового державного пенсійного страхування й недержавного пенсійного забезпечення, міжнародних договорів з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, а також інших законів і нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до основних законів про пенсійне забезпечення.

Виключно законами про пенсійне забезпечення визначаються:

- а) види пенсійного забезпечення;
- б) умови участі в пенсійній системі чи її рівнях ;
- в) пенсійний вік для чоловіків і жінок, по досягненні якого особа має право на отримання пенсійних виплат;
- г) джерела формування коштів, що спрямовуються на пенсійне забезпечення;
- г) умови, норми й порядок пенсійного забезпечення;
- д) організація й порядок здійснення управління в системі пенсійного забезпечення.

Згідно зі ст. 2 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" (2003) система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів:

солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів *Пенсійного фонду*;

накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у *Накопичувальному фонді* або у відповідних *недержавних пенсійних фондах* та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат;

система **недержавного пенсійного забезпечення**, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять **систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування**.

Другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять **систему накопичувального пенсійного забезпечення**.

Правове регулювання, принципи, засади і механізми функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунок і виплати пенсій регулюються *Законом України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування"*. Також цим Законом визначаються види пенсійних виплат; порядок визначення їх розмірів; пенсійний вік чоловіків та жінок та ін.

У солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування призначаються наступні **види пенсій**:

- пенсія за віком;
- пенсія по інвалідності;
- пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

У солідарній системі надаються і **соціальні послуги** за рахунок коштів Пенсійного фонду. Зокрема, до соціальних послуг належить *допомога на поховання пенсіонера* (в розмірі двомісячної пенсії, яку отримував пенсіонер на момент смерті).

Основним, що притаманне пенсії як соціальній виплаті, є: гарантованість її державою; обов'язковість, періодичність її виплати; грошові виплати залежно від різновиду пенсії здійснюються за рахунок Державного бюджету, Пенсійного фонду та інших фондів соціального страхування; виплати у разі настання старості, інвалідності, втрати годувальника тощо; умови та порядок виплати пенсій регламентується актами пенсійного законодавства України.

Розглянемо **умови призначення та розміри пенсій**.

Умови призначення пенсії за віком регулюються ст. 26 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування". Особи мають

право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років та наявності визначеного законом страхового стажу (період, протягом якого особа підлягала державному соціальному страхуванню, якою або за яку сплачувався збір на обов'язкове державне пенсійне страхування). До досягнення 60 років право на пенсію за віком мають жінки 1961 р. народження і старші після досягнення ними віку, який визначений вищеназваним Законом.

Розмір пенсії за віком визначається за формулою:

$$П = Зп \times Кс,$$

де: **П** – розмір пенсії у гривнях;

Зп – заробітна плата (дохід) застрахованої особи, з якої обчислюється пенсія, у гривнях;

Кс – коефіцієнт страхового стажу застрахованої особи.

Максимальний розмір пенсії не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом.

За наявності страхового стажу меншої тривалості, ніж передбачено Законом, пенсія за віком встановлюється в розмірі, пропорційному наявному страховому стажу виходячи з мінімального розміру пенсії за віком.

Умови призначення пенсії по інвалідності визначені ст. 30 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування". Пенсія по інвалідності призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності за наявності страхового стажу. Пенсія по інвалідності призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи.

Пенсія по інвалідності залежно від групи інвалідності призначається в таких розмірах: I група – 100 % пенсії за віком; II група – 90 %; III група – 50 % пенсії за віком.

Пенсія по інвалідності призначається на весь строк встановлення інвалідності. Особам з інвалідністю, які досягли пенсійного віку, пенсії по інвалідності призначаються довічно. Повторний перегляд розміру пенсій цих осіб проводиться тільки за їх заявою.

Умови призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника регулюються ст. 36 зазначеного Закону. Пенсія у зв'язку із втратою годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності.

До непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника відносяться:

1) чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є особами з інвалідністю або досягли пенсійного віку, передбаченого статтею 26 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування";

2) діти (у тому числі діти, які народилися протягом 10 місяців з дня смерті годувальника) померлого годувальника, які не досягли 8 років або старші цього віку, якщо вони стали особами з інвалідністю до досягнення 8 років;

3) діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх навчальних закладах системи загальної середньої освіти, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах (у тому числі у період між завершенням навчання в одному із навчальних закладів та вступом до іншого навчального закладу або у період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем та продовженням навчання за іншим за умови, що такий період не перевищує чотирьох місяців), – до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років, та діти-сироти – до досягнення ними 23 років незалежно від того, навчаються вони чи ні.

Дітям пенсія призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні померлого годувальника.

Відповідно до постанови КМУ від 01.04.2022 №377 "Деякі питання виплати пенсії в разі втрати годувальника під час дії воєнного стану" встановлено, що під час дії воєнного стану в Україні та протягом одного місяця після його завершення пенсію на випадок втрати годувальника дітям від 18 до 23 років призначають, а виплату раніше призначеної пенсії продовжують без довідки з навчального закладу. Ці дані Пенсійний фонд України отримує з Єдиної державної електронної бази з питань освіти.

Право на пенсію на рівні з рідними дітьми мають усиновлені діти. Неповнолітні діти, які мають право на отримання пенсії у зв'язку з втратою годувальника, зберігають це право в разі їх усиновлення.

До членів сім'ї, які вважаються такими, що були на утриманні померлого годувальника, відносяться особи, якщо вони:

- були на повному утриманні померлого годувальника;
- одержували від померлого годувальника допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів для існування.

Члени сім'ї померлого годувальника, для яких його допомога була постійним і основним джерелом засобів для існування, але й які самі одержували пенсію, мають право, за бажанням, перейти на пенсію у зв'язку з втратою годувальника.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається з дня, що настає за днем смерті годувальника, якщо звернення про призначення такої пенсії надійшло протягом 12 місяців з дня смерті годувальника. Членам сім'ї, які досягли пенсійного віку та мають наявний страховий стаж, визначений ст. 26 вищезазначеного Закону України, така пенсія призначається довічно.

Пенсію у разі втрати годувальника призначають **у розмірі:**

на одного непрацездатного члена сім'ї – 50 % пенсії за віком померлого годувальника;

на двох і більше непрацездатних членів сім'ї – 100 % пенсії за віком померлого годувальника, що розподіляється між ними рівними частинами.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 26.03.2008 №265 "Деякі питання пенсійного забезпечення" мінімальний розмір пенсії у зв'язку з втратою годувальника з урахуванням щомісячної державної допомоги не може бути нижчим:

на одного непрацездатного члена сім'ї – 100% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

на двох непрацездатних членів сім'ї – 120% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

на трьох і більше непрацездатних членів сім'ї – 150% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Заява про призначення (перерахунок) пенсії та необхідні документи подаються до територіального органу Пенсійного фонду або до уповноваженого ним органу чи уповноваженій особі в порядку, визначеному правлінням Пенсійного фонду за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення особисто або через представника, який діє на підставі виданої йому довіреності, посвідченої нотаріально. Заява про призначення пенсії за віком може бути подана застрахованою особою не раніше ніж за місяць до досягнення пенсійного віку. Пенсія призначається з дня звернення за пенсією, крім таких випадків, коли пенсія призначається з більш раннього строку. Пенсія за віком призначається з дня, що настає за днем досягнення пенсійного віку, якщо звернення за пенсією відбулося не пізніше трьох місяців з дня досягнення особою пенсійного віку.

Пенсія по інвалідності призначається з дня встановлення інвалідності, якщо звернення за пенсією відбулося не пізніше трьох місяців з дня встановлення інвалідності. У такому самому порядку призначається пенсія по інвалідності в розмірі пенсії за віком. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається з дня, що настає за днем смерті годувальника, якщо звернення про призначення такого виду пенсії надійшло протягом 12 місяців з дня смерті годувальника. Пенсія призначається довічно або на період, протягом якого пенсіонер має право на виплату пенсії відповідно до Закону.

Переведення з одного виду пенсії на другий здійснюється з дня подання заяви на підставі документів про страховий стаж, заробітну плату (дохід) та інших документів, що знаходяться на час переведення з одного виду пенсії на інший в пенсійній справі, а також додаткових документів, одержаних органами Пенсійного фонду.

Перерахунок призначеної пенсії проводиться в такі строки: у разі виникнення права на підвищення пенсії – з першого числа місяця, в якому пенсіонер звернувся за перерахунком пенсії, якщо відповідну заяву з усіма необхідними документами подано ним до 15 числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо заяву з усіма необхідними документами подано ним після 15 числа; у разі настання обставин, які тягнуть за собою зменшення пенсії, – з першого числа місяця, в якому настали ці обставини, якщо вони мали місце до 15 числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо вони мали місце після 15 числа. Документи про призначення (перерахунок) пенсії розглядає територіальний орган Пенсійного фонду та не пізніше 10 днів з дня їх надходження приймає рішення про призначення (перерахунок) або про відмову в призначенні (перерахунку) пенсії.

Виплата пенсії. Пенсія виплачується щомісяця, у строк не пізніше 25 числа місяця, за який виплачується пенсія, виключно в грошовій формі за зазначеним у заяві місцем фактичного проживання пенсіонера в межах України

організаціями, що здійснюють виплату і доставку пенсій, або через установи банків у порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України.

Під час перебування пенсіонера на повному державному утриманні у відповідній установі (закладі) йому виплачується 25 відсотків призначеної пенсії. У випадках, якщо розмір його пенсії перевищує вартість утримання, виплачується різниця між пенсією і вартістю утримання, але не менше 25 відсотків призначеної пенсії.

Дітям-сиротам за період перебування на повному державному утриманні пенсія у зв'язку з втратою годувальника виплачується в повному розмірі та перераховується на їхні особисті рахунки у банку.

Іншим дітям, які перебувають на повному державному утриманні, виплачується 50 відсотків призначеної пенсії у зв'язку з втратою годувальника та перераховується на їхні особисті рахунки у банку. При цьому частина пенсії, що залишилася після виплати суми пенсії у зв'язку з втратою годувальника, перераховується на банківський рахунок установи, де ця дитина перебуває на повному державному утриманні, і спрямовується виключно на поліпшення умов проживання дітей у цих установах.

У разі виїзду пенсіонера на постійне місце проживання за кордон пенсія, призначена в Україні, виплачується за шість місяців наперед перед від'їздом, рахуючи з місяця, що настає за місяцем зняття з обліку за місцем постійного проживання. Під час перебування за кордоном пенсія виплачується в тому разі, якщо це передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Сума пенсії, що належала пенсіонерові і залишилася недоотриманою у зв'язку з його смертю, не включається до складу спадщини і виплачується – по місяць смерті включно непрацездатним членам сім'ї, які знаходилися на його утриманні. Батькам, чоловіку (дружині), а також членам сім'ї, які проживали разом із пенсіонером на день його смерті, сума недоотриманої пенсії виплачується незалежно від того, чи належать вони до кола непрацездатних членів сім'ї та від перебування на його утриманні.

У разі звернення кількох членів сім'ї померлого пенсіонера належна їм сума пенсії відповідно до цієї статті ділиться між ними порівну. Зазначена сума пенсії виплачується, якщо звернення за нею надійшло не пізніше 12 місяців після смерті пенсіонера.

Накопичувальна система пенсійного страхування. Застрахована особа, яка відповідно до закону є учасником накопичувальної системи пенсійного страхування, має право на отримання довічної пенсії або одноразової виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування, що обліковуються на її накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді або на індивідуальному пенсійному рахунку у відповідному недержавному пенсійному фонді – суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення, за умови досягнення пенсійного віку.

Страхування і виплата довічної пенсії здійснюється згідно із Законом України "Про страхування" страховою організацією, обраною застрахованою особою. Розмір довічної пенсії розраховується страховою організацією

актуарно, виходячи з суми оплати договору страхування довічної пенсії, з урахуванням майбутнього інвестиційного доходу, забезпечуваного страховою організацією, видатків, пов'язаних з подальшим інвестуванням зазначених сум, та з урахуванням середньої для чоловіків і жінок величини тривалості життя.

У разі якщо сума належних учаснику накопичувальної системи пенсійного страхування на момент набуття права на пенсію пенсійних коштів не досягає мінімальної суми коштів, необхідної для оплати договору страхування довічної пенсії, визначеної національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, то ця особа (а в разі її смерті – члени її сім'ї чи спадкоємці) має право на отримання **одноразової виплати**. На вимогу учасника накопичувальної системи пенсійного страхування одноразова виплата здійснюється в разі виїзду цієї особи за кордон на постійне місце проживання. Одноразова виплата здійснюється протягом десяти робочих днів з дня надходження заяви та зазначених документів.

Види довічних пенсій

Довічна пенсія з установленим періодом – щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, але не менше ніж протягом десяти років із дня її призначення. У разі смерті пенсіонера право на отримання призначеної довічної пенсії протягом установленого періоду мають спадкоємці, зазначені в договорі страхування довічної пенсії або визначені відповідно до Цивільного кодексу України.

Довічна обумовлена пенсія – щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера. У разі якщо загальна сума довічної обумовленої пенсії, виплачена пенсіонеру на момент смерті, є меншою, ніж сума, обумовлена в договорі страхування довічної пенсії, різниця коштів між зазначеними сумами виплачується спадкоємцям, зазначеним у договорі страхування довічної пенсії або визначеним відповідно до Цивільного кодексу України.

Довічна пенсія подружжя – щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, а після його смерті – його чоловіку (дружині), який (яка) досягли пенсійного віку, протягом їхнього життя.

Недержавне пенсійне забезпечення. Основу системи недержавного пенсійного забезпечення становлять недержавні пенсійні фонди, які за типами поділятимуться на відкриті, корпоративні та професійні. В рамках цієї системи працівники матимуть можливість, тільки в разі бажання майбутнього пенсіонера, додатково до заощаджень у загальнообов'язковій системі перераховувати внески до обраного недержавного пенсійного фонду. Система недержавних пенсійних фондів дасть можливість залучати і кошти роботодавців до формування пенсійних заощаджень їхніх працівників. Розмір пенсії у такій системі залежатиме від розміру страхових внесків, терміну, протягом якого ці внески накопичувались, та розміру отриманого на них інвестиційного доходу.

У системі пенсійного забезпечення України, крім страхових пенсій, існує ще один вид пенсійних виплат, які здійснюються щодо окремих категорій громадян. Їх прийнято називати **спеціальними пенсіями**, оскільки право на

них, а також порядок призначення і виплати визначаються спеціальним законодавством, що ухвалене стосовно певних осіб, які виконують державні чи інші суспільно значущі функції. Спеціальному правовому регулюванню підлягає і пенсійне забезпечення осіб, які постраждали внаслідок техногенних та екологічних катастроф. Наявність цього виду пенсій засвідчує ставлення держави до певних видів діяльності, а також про додаткову соціальну підтримку тих осіб, які виконують соціально значущі функції.

Характерною ознакою спеціальних пенсій є те, що вони виплачуються за рахунок коштів різних джерел. Це можуть бути надходження Пенсійного фонду, бюджетні та інші джерела. Пенсії, наприклад, військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу внутрішніх справ та деяким іншим особам виплачуються як безпосередньо з державного бюджету, так і за рахунок коштів, які бюджет спрямовує на утримання відповідних державних органів. В інших випадках застосовується змішаний порядок фінансування виплати цих пенсій. Зокрема, основна частина пенсії, у розмірі, що визначений законодавством про страхові пенсії, виплачується за рахунок коштів Пенсійного фонду України, а решта – за рахунок коштів Державного бюджету України.

Ще однією ознакою спеціальних пенсій є те, що, крім загальних підстав, право на них виникає за наявності спеціального стажу роботи на відповідних посадах. Переважно до стажу, який дає право на таку пенсію зараховуються виконання обов'язків державної служби, а також деякі інші види діяльності.

Вислуга років – це особливий вид спеціального стажу окремих категорій працівників, який передбачає пільгове пенсійне забезпечення у зв'язку з утратою професійної працездатності й виходом на пенсію до настання віку, який дає право на пенсію за віком. Призначення пенсії за вислугу років пов'язується не з досягненням пенсійного віку та наявністю загального трудового стажу, а з *утратою професійних якостей*, коли працівник не може повноцінно працювати за своєю спеціальністю до похилого віку. Пенсія призначається як компенсація втраченої працездатності за професією.

Порядок обчислення спеціального стажу та види діяльності, що зараховуються до цього стажу визначаються законами, які регулюють ці окремі види пенсійного забезпечення. У деяких випадках передбачено взаємне зарахування періодів різних видів діяльності, які дають право на отримання спеціальної пенсії. До стажу державної служби, наприклад, зараховується військова служба, а також служба в органах місцевого самоврядування, та деякі інші види діяльності. У деяких випадках призначення спеціальної пенсії пов'язане з фактом заподіяння шкоди здоров'ю особи внаслідок екологічної катастрофи чи з фактом наявності у неї особливих заслуг перед Україною.

Спеціальні пенсії, як правило, виплачуються у підвищеному розмірі порівняно зі страховими пенсіями, за винятком пенсій, які призначаються військовослужбовцям та прокурорсько-слідчим працівникам. Тому нерідко такі пенсії називають привілейованими або пільговими пенсіями.

Умови призначення спеціальних пенсій, а також їх розміри й категорії осіб, які мають на них право, регулюються спеціальними законами. Єдиного закону про спеціальні пенсії, який би уніфікував пенсійне забезпечення окремих категорій громадян та визначав джерела виплат цих пенсій, в Україні немає.

10.3. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності

Право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності виникає з настанням *страхового випадку* в період роботи (включаючи час випробування та день звільнення), зайняття підприємницькою та іншою діяльністю. Це право мають застраховані особи, та інші особи за умови сплати страхових внесків.

За страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності надаються такі **види матеріального забезпечення та соціальних послуг**:

- 1) допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, догляд за дитиною віком до 14 років або дитиною з інвалідністю віком до 18 років на весь період надання реабілітаційної допомоги, за наявності медичного висновку про необхідність стороннього догляду за дитиною);
- 2) допомога по вагітності та пологах;
- 3) допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві);
- 4) оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм.

Допомога по тимчасовій непрацездатності надається застрахованій особі у формі матеріального забезпечення, яке повністю або частково компенсує втрату заробітної плати (доходу), у разі настання в неї одного з таких *страхових випадків*:

1) тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві (виплачується з 6 дня непрацездатності за весь період до відновлення працездатності або до встановлення інвалідності; оплата перших 5 днів здійснюється за рахунок коштів роботодавця у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України – *"Порядок оплати перших п'яти днів тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, за рахунок коштів роботодавця"* (затв. постановою Кабінету Міністрів України від 26 червня 2015 р. № 440);

2) необхідності догляду за хворою дитиною (виплачується по догляду за хворою дитиною віком до 14 років з першого дня за період, протягом якого дитина за висновком лікаря потребує догляду, але не більш як за 14 календарних днів);

3) необхідності догляду за хворим членом сім'ї (надається з першого дня, але не більш як за три календарні дні, а у виняткових випадках, з урахуванням тяжкості хвороби члена сім'ї та побутових обставин, – не більш як за сім календарних днів);

4) догляду за дитиною віком до трьох років або дитиною з інвалідністю віком до 18 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною;

5) догляду за дитиною віком до 14 років або за дитиною з інвалідністю віком до 18 років на весь період надання реабілітаційної допомоги, за наявності медичного висновку про необхідність стороннього догляду за дитиною;

6) у разі обмежувальних протиепідемічних заходів, встановлених місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування (надається за весь час відсутності на роботі з цієї причини);

7) перебування в самоізоляції, обсервації, тимчасових закладах охорони здоров'я (спеціалізованих шпиталях), закладах охорони здоров'я у зв'язку з проведенням заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб, а також на локалізацію та ліквідацію їх епідемій та спалахів на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України (виплачується як і в п.1.);

8) тимчасового переведення застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу, нижчеоплачувану роботу (надається з першого дня за час такої роботи, але не більш як за два місяці в розмірі, який разом із заробітком за тимчасово виконувану роботу не може перевищувати суми повного заробітку до часу переведення);

9) надання реабілітаційної допомоги з протезування та ортезування у стаціонарних умовах у реабілітаційних закладах, реабілітаційних відділеннях, підрозділах закладів охорони здоров'я (надається за весь період перебування у стаціонарі з урахуванням часу на проїзд до реабілітаційного закладу, відділення, підрозділу і у зворотному напрямку).

Допомога по вагітності та пологах надається застрахованій особі у формі матеріального забезпечення, яке компенсує втрату заробітної плати (доходу) за період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. Допомога по вагітності та пологах застрахованій особі виплачується за весь період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, тривалість якої становить 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі ускладнених пологів або народження двох чи більше дітей – 70) календарних днів після пологів. За бажанням жінки та у разі відсутності медичних протипоказань частина відпустки тривалістю 70 календарних днів, передбачена до пологів, може бути перенесена та використана жінкою частково або повністю після пологів, починаючи з дня пологів. При цьому загальна тривалість відпустки не може перевищувати сумарно 126 календарних днів (140 календарних днів – у разі народження двох і більше дітей та у разі ускладнених пологів). Жінкам, віднесеним до 1–3 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, допомога по вагітності та пологах виплачується за 180 календарних днів зазначеної відпустки (90 – до пологів та 90 – після пологів). Розмір зазначеної допомоги обчислюється сумарно та надається застрахованій особі в повному обсязі незалежно від кількості днів відпустки, фактично використаних до пологів.

Допомога по вагітності та пологах виплачується і застрахованій особі, яка усиновила дитину протягом двох місяців з дня її народження, зазначеного у свідоцтві про народження, за період з дня усиновлення і до закінчення 56 календарних днів (70 календарних днів у разі одночасного усиновлення двох і більше дітей, 90 календарних днів - для жінок, віднесених до 1–3 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи).

Допомога на поховання надається у разі смерті застрахованої особи, а також членів сім'ї, які перебували на її утриманні. Не вважаються такими, що перебували на утриманні застрахованої особи, члени сім'ї, які мали

самостійні джерела засобів до існування (одержували заробітну плату, пенсію тощо). Допомога надається застрахованій особі, члену її сім'ї або іншим юридичним чи фізичним особам, які здійснили поховання. Допомога надається в розмірі, що встановлюється правлінням Пенсійного фонду України, але не менше розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортних закладів. Для забезпечення відновлення здоров'я застрахована особа має право на лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортних закладів після перенесених захворювань і травм за рахунок коштів Фонду.

10.4. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків

Страхування від нещасних випадків є самостійним видом загальнообов'язкового державного соціального страхування, за допомогою якого здійснюється соціальний захист, охорона життя та здоров'я громадян у процесі їх трудової діяльності. Держава гарантує всім застрахованим громадянам забезпечення прав у страхуванні від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

Відповідно *страховими випадками* є:

нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання (у тому числі встановлене чи виявлене в період, коли потерпілий не перебував у трудових відносинах з підприємством, на якому він захворів), що спричинили застрахованому професійно зумовлену фізичну чи психічну травму;

нещасний випадок або професійне захворювання, яке сталося внаслідок порушення застрахованим нормативних актів про охорону праці.

Страхуванню від нещасного випадку підлягають:

1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту) (крім домашніх працівників, які не беруть добровільної участі у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування), гіг-контракту, іншого цивільно-правового договору, на інших підставах, передбачених законом, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності та господарювання, зокрема які є резидентами Дія Сіті, у тому числі в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів або у фізичних осіб, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах, фізичні особи – підприємці, особи, які провадять незалежну професійну діяльність, члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню від нещасного випадку на інших підставах;

2) здобувачі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої, післядипломної освіти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять, під час занять, коли вони набувають професійних навичок, у період проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах.

До нещасного випадку, який трапився із застрахованим прирівнюється і заподіяння шкоди зародку внаслідок травмування на виробництві або

професійного захворювання жінки під час її вагітності, у зв'язку з чим дитина народилася з інвалідністю. Така дитина відповідно до медичного висновку вважається застрахованою і до 18 років або до закінчення навчання, але не більш як до досягнення нею 23 років, їй надається допомога за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та від нещасного випадку.

Факт нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання розслідується в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України ("Порядок розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві" від 17 квітня 2019 р. № 337) та відповідно до Закону України "Про охорону праці".

Підставою для оплати потерпілому витрат на проведення професійної реабілітації, оплати соціальних послуг, а також для здійснення страхових виплат є *акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання (отруєння)* за встановленими формами.

Кабінетом Міністрів України визначені *Перелік обставин, за яких настає страховий випадок* (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1112), та *Перелік професійних захворювань* (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 р. № 1662).

Страхові виплати складаються із:

- 1) щомісячної страхової виплати втраченої заробітної плати (або відповідної її частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності;
- 2) страхової виплати у встановлених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого);
- 3) страхової виплати дитині, яка народилася з інвалідністю внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;
- 4) страхових витрат на професійну реабілітацію та соціальну допомогу;
- 5) допомоги по тимчасовій непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.

Відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їхніх сімей не є страховою виплатою та здійснюється незалежно від часу настання страхового випадку відповідно до положень *Цивільного кодексу України та Кодексу законів про працю України*.

У разі смерті потерпілого право на одержання щомісячних страхових виплат мають непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина померлого, яка народилася протягом не більш як десяти-місячного строку після його смерті.

Максимальний розмір щомісячної страхової виплати не повинен перевищувати 10 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб.

Мінімальний розмір призначеної щомісячної страхової виплати потерпілому у перерахунку на 100 відсотків втрати професійної працездатності не може бути меншим за прожитковий мінімум, встановлений для працездатних осіб.

У разі стійкої втрати професійної працездатності, встановленої відповідно до законодавства, уповноважений орган управління здійснює потерпілому одноразову страхову виплату, розмір якої визначається відповідно до ступеня втрати професійної працездатності, виходячи з розрахунку семи мінімальних заробітних плат, встановлених законом на день настання права потерпілого на страхову виплату.

Потерпілі мають право на лікування та реабілітацію у сфері охорони здоров'я в закладах охорони здоров'я, що проводяться відповідно до вимог законів України "Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення" та "Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я". Заходи з реабілітації у сфері охорони здоров'я передбачають медикаментозне лікування в рамках компетенцій лікаря фізичної та реабілітаційної медицини, фізичну терапію, ерготерапію, терапію мови та мовлення, забезпечення протезуванням, ортезуванням, іншими допоміжними засобами реабілітації, що надаються відповідно до загальної мети та завдань реабілітації, зазначених в індивідуальному реабілітаційному плані.

Надання інших видів послуг та їх фінансування здійснюються за результатами оцінювання повсякденного функціонування особи та визначення потреб особи у соціальних послугах відповідно до законодавства.

У разі смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку на виробництві його сім'ї виплачуються:

1) одноразова допомога його сім'ї у сумі, що дорівнює сорока розмірам мінімальної заробітної плати, встановленої законом на день настання права на страхову виплату;

2) одноразова страхова виплата кожній особі, яка мала право на одержання утримання від потерпілого, а також його дитині, яка народилася протягом не більш як десятимісячного строку після смерті потерпілого, у сумі, що дорівнює восьми розмірам мінімальної заробітної плати, встановленої законом на день настання права на страхову виплату.

10.5. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття – система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Правове регулювання надання матеріального забезпечення та соціальних послуг передбачено Законом України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" (2000 р.) та Законом України "Про зайнятість населення" (2013 р.).

Право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги має застрахована особа, тобто фізична особа, яка відповідно до законодавства підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню і сплачує (сплачувала) та / або за яку сплачується чи сплачувався у встановленому законом порядку єдиний внесок.

Право на забезпечення та соціальні послуги **мають:**

застраховані особи;

молодь, яка закінчила або припинила навчання у закладах загальної середньої, професійної, фахової передвищої та вищої освіти, звільнилася із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби і яка потребує сприяння у працевлаштуванні на перше робоче місце у разі реєстрації в установленому порядку відповідних осіб як безробітних;

одинокі мати (батько), яка (який) здійснює догляд за дитиною з інвалідністю, та один з батьків, прийомних батьків, батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу, усиновитель, опікун, піклувальник дитини з інвалідністю підгрупи А, які відповідно до Закону України "Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю" мають право на призначення надбавки на догляд за дитиною у разі реєстрації в установленому порядку відповідних осіб як безробітних;

члени особистого селянського та фермерського господарства, якщо вони не є найманими працівниками, громадяни України, які працюють за межами України та не застраховані в системі соціального страхування на випадок безробіття країни, в якій вони перебувають, мають право на забезпечення за умови сплати страхових внесків, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України;

працюючі пенсіонери у разі звернення до територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, за сприянням у працевлаштуванні мають право на соціальні послуги щодо пошуку підходящої роботи, а також на інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням, профілактичні заходи.

Видами забезпечення за Законом "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" є:

- допомога по безробіттю;
- допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

Видами соціальних послуг є:

- професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації у закладах професійної, фахової передвищої та вищої освіти, на підприємствах, в установах, організаціях;
- профорієнтація;
- індивідуальне планування працевлаштування;

- пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом організації громадських робіт та інших робіт тимчасового характеру для безробітних;
- надання роботодавцям, які працевлаштовують громадян, зокрема таких, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, компенсацій;
- сприяння зайнятості зареєстрованих безробітних;
- надання компенсації роботодавцям - суб'єктам малого підприємництва, які працевлаштовують безробітних;
- надання одноразової фінансової допомоги для організації підприємницької діяльності;
- надання ваучера для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян шляхом: перепідготовки за робітничою професією; підготовки за спеціальністю для здобуття ступеня магістра на основі ступеня бакалавра або магістра, здобутих за іншою спеціальністю; підготовки на наступному рівні освіти (крім третього (освітньо-наукового/освітньо-творчого) рівня вищої освіти); спеціалізації та підвищення кваліфікації за професіями і спеціальностями;
- здійснення заходів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб;
- надання допомоги по частковому безробіттю;
- інші програми сприяння зайнятості населення, які запроваджуються окремими рішеннями Кабінету Міністрів України;
- інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

У разі необхідності для проходження професійної підготовки або перепідготовки, підвищення кваліфікації особа:

- направляється до закладів охорони здоров'я для проходження попереднього медичного, наркологічного та психіатричного оглядів;
- забезпечується місцем проживання на період проходження професійної підготовки або перепідготовки, підвищення кваліфікації та їй компенсуються витрати на проїзд до місця проходження навчання та у зворотному напрямку.

Допомога по безробіттю виплачується з 8 дня після реєстрації застрахованої особи в установленому порядку в територіальному органі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції. Загальна тривалість виплати допомоги по безробіттю не може перевищувати 360 календарних днів протягом двох років. Проте для осіб передпенсійного віку (за 2 роки до настання права на пенсію) тривалість виплати допомоги по безробіттю не може перевищувати 720 календарних днів.

Застрахованим особам *розмір допомоги* по безробіттю визначається у відсотках до їх середньої заробітної плати (доходу), визначеної відповідно до "Порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу) для розрахунку виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням" (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 26 червня 2015 р.

№ 439), залежно від страхового стажу, але не менше ніж мінімальний розмір допомоги по безробіттю, встановлений правлінням Фонду для цієї категорії осіб: до 3 років – 50 відсотків; від 3 до 6 років – 55 відсотків; від 6 до 12 років – 60 відсотків; від 12 до 18 років - 65 відсотків; від 18 до 24 років - 70 відсотків; від 24 до 30 років - 75 відсотків; понад 30 років - 80 відсотків.

Допомога по безробіттю виплачується залежно від тривалості безробіття у відсотках до визначеного розміру: перша половина строку тривалості виплати допомоги по безробіттю - 100 відсотків; у подальшому - 50 відсотків.

Допомога по безробіттю іншим категоріям осіб виплачується у мініальному розмірі, який встановлюється правлінням Фонду.

Допомога по безробіттю не може перевищувати півтора розміру мінімальної заробітної плати, установленної законом.

Процедура та умови надання допомоги по безробіттю, механізм обчислення страхового стажу визначені в окремому документі – *"Порядку надання допомоги по безробіттю"* (затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 735).

Соціально-страхові відносини є важливою складовою системи соціального захисту населення, адже саме через механізми загальнообов'язкового державного соціального страхування реалізується принцип солідарності та відповідальності держави перед громадянами. Ці відносини забезпечують матеріальну підтримку осіб у разі настання соціальних ризиків – старості, хвороби, інвалідності, безробіття, нещасного випадку чи втрати працездатності.

Система загальнообов'язкового державного соціального страхування ґрунтується на правових засадах, що гарантують участь усіх економічно активних громадян у формуванні страхових фондів та отриманні належних виплат. Вона поєднує державні гарантії, роботодавців і застрахованих осіб у єдину взаємозалежну структуру, що сприяє соціальній стабільності та економічній безпеці суспільства.

Отже, соціально-страхові відносини виконують не лише компенсаційну, а й профілактичну, стабілізуючу та регулюючу функції, формуючи правові та економічні умови для реалізації права громадян на гідний рівень життя й соціальну захищеність.

Питання для самоперевірки та самоконтролю

1. Чим солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування відрізняється від накопичувальної?
2. Чи відноситься досягнення пенсійного віку до страхових випадків?
3. Що таке вислуга років?
4. Які є види матеріального забезпечення та соціальних послуг у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності?
5. Чи мають право на державне соціальне страхування на випадок безробіття працюючі пенсіонери?



Розділ 11

Організаційно-правові основи державної соціальної допомоги

11.1. Поняття державної соціальної допомоги

У сучасних умовах реформування соціальної політики державна соціальна допомога набуває дедалі більшого значення як інструмент подолання бідності, соціальної нерівності та підтримки вразливих категорій населення. Її ефективна організація та правове забезпечення є важливою передумовою зміцнення соціальної стабільності та підвищення рівня життя громадян України.

Організаційно-правові основи державної соціальної допомоги охоплюють сукупність нормативно-правових актів, принципів, механізмів і процедур, що регламентують порядок надання допомоги, визначають суб'єктів і умови її призначення, а також гарантують адресність і справедливість соціальної підтримки.

Державна соціальна допомога є одним із ключових елементів системи соціального забезпечення, спрямованим на підтримку осіб, які з об'єктивних причин не можуть самостійно забезпечити належний рівень життя. Вона відіграє важливу роль у реалізації конституційного права громадян на соціальний захист за рахунок *бюджетних коштів*, визначеного ст. 46 Конституції України.

Відповідно до чинного законодавства України, державна соціальна допомога – це безповоротна, цільова, переважно грошова виплата, яка надається за встановленими критеріями потреби, віку, стану здоров'я чи соціального статусу особи.

Сутність державної соціальної допомоги полягає у компенсації недостатніх доходів громадян, які через об'єктивні причини (інвалідність, втрата годувальника, безробіття, народження дитини, малозабезпеченість тощо) потребують державної підтримки.

Суб'єктами соціальної допомоги слід визнавати тільки нужденних громадян та членів їх сім'ї, а підставою для надання – стан нужденності (бідності), тобто такий рівень доходу, який не досягає прожиткового мінімуму, визначеного законом. Право на соціальну допомогу не повинне обумовлюватися трудовою діяльністю або сплатою страхових внесків. Тому фінансування можливе тільки за рахунок бюджетів різних рівнів. Грошові виплати можуть встановлюватися як в твердих розмірах, так і в розмірах, які доповнюють доходи до прожиткового рівня, а послуги надаються безоплатно або з частковим відшкодуванням їх вартості.

В Україні створено **систему соціальної допомоги**, яка складається з допомог: сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, особам, які не мають права на пенсію, особам з інвалідністю, на догляд за окремими категоріями осіб.

Допомогами із соціального забезпечення називаються всі, крім пенсій, державні виплати із відповідних фондів, які надаються громадянам у

передбачених законом випадках. Державна соціальна допомога надається за рахунок коштів Державного бюджету особам, які не застраховані у системі загальнообов'язкового соціального страхування.

На відміну від пенсій – основного та постійного джерела засобів для існування – допомоги, як правило, тимчасово замінюють заробітну плату або є додатком до основного джерела засобів для існування, або виступають як допомога за відсутності основних джерел засобів для існування.

Виходячи із підстав призначення можна виділити *три групи допомог*.

Перша група – це допомоги, які виплачуються замість втраченого з поважної причини заробітку. Такі допомоги надаються протягом нетривалого часу в розмірі, який близький до середньомісячного заробітку або співвіднесений із розміром прожиткового мінімуму. Характер призначення допомог цього виду виключає можливість їх отримання одночасно із заробітною платою, хоча і допускає виплату одночасно з пенсією. До цієї групи належить допомога у зв'язку з вагітністю та пологами.

Друга група – це допомоги, які надаються як додаткова допомога до заробітку або до допомог першого виду. Ці допомоги вже не є заміною основного джерела засобів для існування, а покривають додаткові витрати. Залежно від того чи йдеться про покриття разових додаткових витрат, чи систематичних, встановлюються щомісячні та одноразові допомоги. До таких допомог належать: допомога при народженні дитини, допомога малозабезпеченим сім'ям.

Третя група – це допомоги, які надаються тим, у кого відсутні або можуть бути відсутні зарплата, пенсія та інші доходи. Прикладом такої допомоги є допомога особам з інвалідністю.

Таким чином, державна соціальна допомога є важливим інструментом реалізації соціальної політики, спрямованої на зменшення соціальної нерівності, запобігання бідності та забезпечення гідного рівня життя населення.

Ефективність державної соціальної допомоги залежить від чіткої організації, правового регулювання, адресності та справедливого розподілу ресурсів. У поєднанні з іншими елементами системи соціального захисту вона формує основу соціальної стабільності та підвищує рівень довіри громадян до державної соціальної політики.

11.2. Державна допомога сім'ям з дітьми

У загальній системі соціального захисту населення в Україні однією з пріоритетних є державна допомога сім'ям з дітьми. Держава гарантує матеріальну підтримку сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей.

Сім'єю з дітьми при цьому вважається поєднане родинними зв'язками та зобов'язаннями щодо утримання коло осіб, у якому виховуються рідні, усиновлені діти, а також діти, над якими встановлено опіку чи піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу.

Це визначення подане у ст. 2 Закону України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" (1992 р.), який і визначає право сімей з дітьми на державну допомогу, види державної допомоги сім'ям з дітьми, розміри та умови їх призначення. Так, станом на 2019 рік призначаються такі **види державної допомоги сім'ям з дітьми**:

- у зв'язку з вагітністю та пологами;
- при народженні дитини;
- одноразова натуральна допомога "пакунок малюка" (з 2020 р.);
- при усиновленні дитини (з 2008 р.)
- на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- на дітей одиноким матерям;
- на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність (з 2019 р.).

Важливо, що Законом передбачено, що місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та об'єднання громадян за рахунок власних коштів можуть запроваджувати *додаткові види допомоги* та встановлювати доплати до державної допомоги сім'ям з дітьми.

Всі види державної допомоги сім'ям з дітьми, призначають і виплачують *органи соціального захисту населення* за місцем проживання батьків (усиновлювачів, опікуна, піклувальника).

Виключенням є категорія жінок з числа військовослужбовців Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, військ цивільної оборони, інших військових формувань, а також Державної спеціальної служби транспорту та з числа поліцейських, осіб начальницького і рядового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації та Державної кримінально-виконавчої служби України, яким допомога у зв'язку з вагітністю та пологами признається і виплачується за місцем основної роботи (служби).

Документи, що необхідні для призначення державної допомоги сім'ям з дітьми, подаються особою, яка претендує на призначення допомоги, самостійно. За наявності письмової заяви особи, яка претендує на призначення допомоги, але за станом здоров'я або з інших поважних причин не може самостійно зібрати необхідні документи, збір зазначених документів покладається на органи, що призначають допомогу. Документи розглядаються органом, що призначає та здійснює виплату державної допомоги, протягом 10 днів із дня звернення.

Документи, необхідні для надання одноразової натуральної допомоги "пакунок малюка", готує адміністрація закладу охорони здоров'я відповідно до потреби (у разі народження дитини поза межами закладів охорони здоров'я потрібно звернутися за до органів соціального захисту населення за місцем проживання або перебування протягом року з дня народження дитини).

Про призначення державної допомоги чи про відмову в її наданні із зазначенням причини відмови та порядку оскарження цього рішення орган, що призначає і здійснює виплату державної допомоги сім'ям з дітьми, видає чи надсилає заявникові письмове повідомлення невідкладно, а за наявності обґрунтованих причин – не більш як через три робочі дні з дня прийняття відповідного рішення.

Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми та перелік документів, необхідних для її призначення встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Так, у 2001 р. Постановою Кабінету Міністрів України затверджено "*Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми*" (від 27 грудня 2001 р. № 1751). Коротко розглянемо особливості призначення зазначених видів допомог.

Право на державну **допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами** мають всі жінки (у тому числі неповнолітні), які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування (військовослужбовці; поліцейські; звільнені з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи та організації не раніше ніж за шість місяців до набуття права на одержання допомоги; безробітні; аспірантки, докторантки, клінічні ординатори, студентки закладів професійної (професійно-технічної) та вищої освіти; непрацюючі; зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності).

Підставою для призначення жінкам цієї допомоги є інформація про номер запису в Реєстрі медичних висновків в електронній системі охорони здоров'я про сформований *медичний висновок* про тимчасову непрацездатність категорії "Вагітність та пологи", *заява* за формою, затвердженою Мінсоцполітики, а також *довідка* з основного місця служби, навчання про те, що жінка служить, навчається; ліквідаційної комісії про те, що жінка звільнена з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи та організації; центру зайнятості про те, що жінка зареєстрована як безробітна.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами призначається за умови, що звернення за нею надійшло не пізніше шести місяців з дня закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, і виплачується жінкам за весь період відпустки.

Зазначена допомога обчислюється сумарно і призначається жінкам у повному обсязі незалежно від кількості днів відпустки, фактично використаних до пологів.

У разі народження мертвої дитини допомога у зв'язку з вагітністю та пологами виплачується на загальних підставах, а у разі викидня – не виплачується;

Допомога надається у розмірі 100 % середньомісячного доходу (стипендії, грошового забезпечення, допомоги по безробіттю тощо) жінки, але не менше 25 % від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць.

Допомога при народженні дитини надається одному з батьків дитини, опікуну, які постійно проживають разом з дитиною, з метою створення належних умов для її повноцінного утримання та виховання.

Зазначена допомога призначається на підставі заяви за формою, затвердженою Мінсоцполітики, свідоцтва про народження дитини, а опікунам на підставі рішення про встановлення опіки. У разі народження двох і більше дітей допомога надається на кожну дитину. Допомога при народженні дитини призначається за умови, що звернення за її призначенням надійшло не

пізніше 12 місяців з дня народження дитини. У разі народження мертвої дитини допомога не призначається.

Допомога при народженні дитини надається у розмірі, встановленому на дату народження дитини.

Виплата допомоги припиняється у разі: 1) позбавлення отримувача батьківських прав; 2) відібрання дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав; 3) тимчасового влаштування дитини на повне державне утримання; 4) припинення опіки або

Допомога при народженні дитини з 2014 по 2025 рік, надавалася у розмірі 41280 гривень. Виплата допомоги здійснювалася одноразово у сумі 10320 гривень, решта суми допомоги виплачувалася протягом наступних 36 місяців рівними частинами.

звільнення опікуна від його повноважень щодо конкретної дитини; 5) нецільового використання коштів і незабезпечення отримувачем допомоги належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини.

Надання при народженні дитини одноразової натуральної допомоги "паунок малюка". Одноразова натуральна допомога "паунок малюка" є безповоротною адресною соціальною допомогою сім'ям, в яких народилася живонароджена дитина, а в разі відсутності обох батьків – родичам, які у встановленому законом порядку забирають дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я, усиновлювачам, патронатним вихователям, прийомним батькам, батькам-вихователям, опікунам новонародженої дитини. Ця допомога надається у строк, що не перевищує 30 календарних днів з дня народження дитини у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (*"Порядок надання при народженні дитини одноразової натуральної допомоги "паунок малюка"* від 25 листопада 2020 р. № 1180).

Комплектування одноразової натуральної допомоги "паунок малюка" здійснюється згідно з переліком дитячих товарів, затвердженим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту.

Так наказом Міністерства соціальної політики України від 02 січня 2024 року № 1-Н затверджено *"Перелік дитячих товарів для комплектування одноразової натуральної допомоги "паунок малюка" при народженні дитини"*, який містить 35 найменувань товарів (одяг, засоби гігієни, пелюшки, ковдри, іграшки, інформаційні матеріали для батьків). Вартість одноразової натуральної допомоги "паунок малюка" становить три розміри прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років.

Отримувач може відмовитися від "паунка малюка" в закладі охорони здоров'я та скористатися правом на отримання **грошової компенсації** вартості одноразової натуральної допомоги "паунок малюка" відповідно до *Порядку призначення та виплати грошової компенсації вартості одноразової натуральної допомоги "паунок малюка"*, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 4 лютого 2025 р. № 114 "Деякі питання призначення та виплати грошової компенсації вартості одноразової натуральної допомоги "паунок малюка".

Проте, грошова компенсація не виплачується в разі:

- відмови від новонародженої дитини;

- відбування матір'ю покарання у місцях позбавлення волі та подальшого перебування новонародженої дитини в будинку дитини при виправній колонії;
- смерті новонародженої дитини до дати звернення за призначенням грошової компенсації;
- отримання одноразової натуральної допомоги "пакунок малюка".

Допомога при усиновленні дитини призначається усиновлювачу, який є громадянином України, постійно проживає на її території та усиновив дитину з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування (п. 39 Порядку № 1751).

Допомога при усиновленні дитини надається в тих же розмірах, що і допомога при народженні дитини. При цьому має виконуватися умова: звернення за нею надійшло не пізніше 12 календарних місяців з дня набрання законної сили рішенням про усиновлення дитини.

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається особам, визначеним в установленому порядку опікунами чи піклувальниками дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення їх батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування та відповідно до законодавства набули статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування.

Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначається в розмірі, що становить два прожиткових мінімуми для дитини відповідного віку.

Допомога призначається на кожні 12 місяців. Після закінчення 12-місячного періоду отримувач допомоги повинен звернутися до органу соціального захисту для підтвердження свого права на призначення допомоги на наступний період (п. 28 Порядку № 1751). Зауважимо, що допомога виплачується щомісяця (у межах 12-місячного строку) до моменту досягнення дитиною 18-річного віку включно (п. 29 Порядку № 1751).

Підставами для припинення виплати допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, є:

- звільнення від виконання обов'язків опікуна чи піклувальника;
- працевлаштування або взяття шлюбу дитиною до досягнення нею 18-річного віку;
- усиновлення дитини, передача дитини батькам;
- досягнення дитиною 18-річного віку;
- надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, якщо вона записана матір'ю або батьком дитини.

Право на **допомогу на дітей одиницями матерям** мають одиниці матері (які не перебувають у шлюбі), одиниці усиновлювачі, якщо у свідоцтві про народження дитини або документі про народження дитини, виданому компетентними органами іноземної держави, за умови його легалізації в установленому законодавством порядку (рішенні про усиновлення дитини) відсутній запис про батька (матір) або запис про батька (матір) проведено в установленому порядку органом державної реєстрації актів цивільного стану за вказівкою матері (батька, усиновлювача) дитини.

Разом із цим необхідно враховувати таке:

- якщо вищезазначена особа уклала шлюб, за нею зберігається право на отримання допомоги на дітей, які народилися чи були усиновлені до шлюбу, якщо такі діти не були усиновлені чоловіком (дружиною);
- допомога не призначається жінці, яка має дітей від особи, з якою вона не перебувала і не перебуває в зареєстрованому шлюбі, але з якою вона веде спільне господарство, разом проживає і виховує дітей;
- допомога не призначається на час перебування дитини на повному державному утриманні.

Допомога на дітей одиницям матерям призначається з місяця, в якому було подано заяву з усіма необхідними документами, та виплачується щомісяця по місяць досягнення дитиною 18-річного віку (якщо діти навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, – до закінчення такими дітьми закладів освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років) включно.

Допомога на дітей одиницям матерям призначається на кожні 6 місяців. Після закінчення 6-місячного періоду отримувач допомоги повинен підтвердити своє право на призначення допомоги на наступний період.

Розмір допомоги на дітей одиницям матерям визначається як різниця між 100 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за 6 місяців, що передують місяцю звернення. Зауважимо, що для дітей віком від 18 до 23 років застосовується прожитковий мінімум для працездатних осіб.

Умови надання допомоги одиницям матерям визначені у розд. V-A Закону № 2811 та пп. 33-38 Порядку № 1751. Важливо наголосити, що виплата допомоги на дітей припиняється в разі:

- позбавлення отримувача допомоги батьківських прав;
- позбавлення волі отримувача допомоги за вироком суду;
- скасування рішення про усиновлення дитини або визнання його недійсним;
- реєстрації дитиною шлюбу до досягнення нею 18-річного віку;
- надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності у випадках, передбачених законом;
- смерті дитини;
- смерті отримувача допомоги;
- тимчасового працевлаштування дитини.

З 2019 року встановлено вид **допомоги на дітей, хворих** на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність, мають один із

батьків, усиновлювачів, опікун, піклувальник, один із прийомних батьків, батьків-вихователів, який постійно проживає та здійснює догляд за дитиною, хворою на один або декілька видів таких захворювань, станів. Кабінетом Міністрів України затверджено відповідно до цього виду державної допомоги *"Перелік тяжких захворювань, розладів, травм, станів, що дають право на одержання державної допомоги на дитину, якій не встановлено інвалідності"* (постанова від 27 грудня 2018 р. № 1161).

Ця допомога призначається незалежно від одержання інших видів державної допомоги сім'ям з дітьми і надається щомісячно в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Виплата такої допомоги за рішенням органу соціального захисту населення, який призначив допомогу, припиняється у разі:

- 1) якщо допомога призначена на підставі документів, що містять недостовірні відомості;
- 2) встановлення такій дитині інвалідності;
- 3) позбавлення отримувача допомоги батьківських прав;
- 4) позбавлення отримувача допомоги волі за вироком суду;
- 5) скасування рішення про усиновлення дитини або визнання його недійсним;
- 6) звільнення опікуна чи піклувальника дитини від виконання їхніх обов'язків;
- 7) смерті дитини;
- 8) смерті отримувача допомоги.

Виплата такої допомоги призупиняється у разі:

- 1) тимчасового влаштування хворої дитини на повне державне утримання за заявою отримувача такої допомоги;
- 2) влаштування дитини на повне державне утримання у разі відібрання хворої дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав.

Тимчасова державна допомога дітям. Конституція України встановлює, що батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Держава несе субсидіарний (додатковий) обов'язок щодо надання дитині матеріального забезпечення, який може виконуватися різними способами. Одним із них є призначення тимчасової державної матеріальної допомоги дитині у випадках, коли місце проживання її батьків невідоме, або вони ухиляються від сплати аліментів, або не мають можливості утримувати дитину. Виплата здійснюється за рахунок коштів державного бюджету України.

Постанова Кабінету міністрів України від 22 лютого 2006 р. № 189 затвердила *"Порядок призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме"*.

Відповідно до положень цього порядку тимчасова допомога призначається, коли:

- 1) відомості про одного з батьків (платника аліментів), які внесено до Єдиного реєстру боржників у зв'язку з несплатою ним аліментів;

2) стосовно одного з батьків здійснюється кримінальне провадження або він перебуває на примусовому лікуванні, у місцях позбавлення волі, якого визнано в установленому порядку недієздатним, а також перебуває на строковій військовій службі;

3) місце проживання (перебування) одного з батьків не встановлено.

Слід зазначити, що така допомога призначається дитині віком до 18 років. Проте дітям, які перебувають під опікою чи піклуванням або на повному державному утриманні, тимчасова допомога не призначається. Але якщо дитина, яка перебуває у відповідній установі (закладі) на повному державному утриманні, під час літніх канікул перебуває вдома, зазначена допомога призначається за повні місяці такого перебування на підставі довідки установи (закладу) про те, що дитина в цей час не перебувала на повному державному утриманні.

Тимчасова допомога дитині призначається кожні шість місяців починаючи з місяця, у якому подані всі необхідні документи. Розмір тимчасової допомоги розраховується як різниця між 100 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, але не менше 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Виплата тимчасової допомоги припиняється у разі:

- 1) встановлення місця проживання (перебування) особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду;
- 2) виявлення обставин, що свідчать про можливість одного з батьків утримувати свою дитину;
- 3) досягнення дитиною 18-річного віку;
- 4) виконання в повному обсязі зобов'язань одного з батьків щодо сплати аліментів у разі виїзду на постійне місце проживання за кордон;
- 5) влаштування дитини до відповідної установи (закладу) на повне державне утримання;
- 6) скасування або визнання усиновлення недійсним;
- 7) усиновлення дитини (чоловіком матері або дружиною батька);
- 8) відмови від стягнення аліментів;
- 9) добровільного виконання рішення суду особою, зобов'язаною сплачувати аліменти;
- 10) скасування в установленому законодавством порядку рішення суду щодо стягнення аліментів;
- 11) смерті дитини, якій була призначена тимчасова допомога;
- 12) смерті одного з батьків, зобов'язаного сплачувати аліменти, або визнання його в установленому порядку безвісти відсутнім чи оголошення померлим;
- 13) позбавлення в установленому порядку одного з батьків, який утримує дитину, батьківських прав;
- 14) відібрання дитини від одного з батьків, який утримує дитину, без позбавлення батьківських прав;
- 15) встановлення над дитиною опіки чи піклування;
- 16) сплати аліментів одним з батьків.

11.3. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям

Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям – щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі та в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї. Це здійснюється з метою забезпечення рівня життя для найменш соціально захищених сімей не нижчого від прожиткового мінімуму.

Прожитковий мінімум для сім'ї – визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих та затверджених відповідно до Закону України "Про прожитковий мінімум" для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення.

Середньомісячний сукупний дохід сім'ї – обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень, крім допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, протягом шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги.

До сукупного доходу сім'ї не включається допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях, допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, які беруть безпосередню участь в антитерористичній операції, на час її проведення, безпосередню участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, під час здійснення зазначених заходів, а також інші доходи, визначені Кабінетом Міністрів України.

Правовою основою для даного виду допомоги є, насамперед, *Закон України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" (2000 р.)*. У ньому вказано, що до **малозабезпечених сімей** відносяться сім'ї, які з поважних або незалежних від неї причин мають середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї. Наголошено, що сім'я – це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Права члена сім'ї має одинока особа. Водночас, до складу сім'ї не включаються особи, які перебувають на повному державному утриманні (ст.1).

Право на державну соціальну допомогу мають малозабезпечені сім'ї, які постійно проживають на території України.

Умови призначення і виплати малозабезпеченим сім'ям державної соціальної допомоги, передбаченої Законом України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" унормовані у *"Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям"* (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 250).

Для призначення соціальної допомоги уповноважений представник сім'ї подає такі **документи**: 1) заяву; 2) декларацію про доходи та майновий стан осіб, які звернулися за призначенням усіх видів соціальної допомоги; 3) довідку про доходи за шість місяців перед місяцем звернення (за наявності), у разі коли для обчислення сукупного доходу враховуються шість місяців перед місяцем звернення; 4) посвідчення учасника бойових дій встановленого зразка (за наявності).

Державна соціальна допомога призначається з місяця звернення за умови подання всіх необхідних документів. Рішення про призначення державної соціальної допомоги чи про відмову в її наданні приймається уповноваженим органом протягом десяти календарних днів.

Соціальна допомога не призначається у разі, коли:

- 1) у складі сім'ї є працездатні особи, які досягли 18-річного віку станом на початок періоду, за який враховуються доходи, та не працювали, не проходили військової служби, не провадили підприємницької чи професійної незалежної діяльності, не здобували освіти за денною або дуальною формою здобуття освіти в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти, не зареєстровані у центрі зайнятості як без-робітні або як такі, що шукають роботу, сумарно більше ніж три місяці протягом періоду, за який враховуються доходи.
- 2) особи, які входять до складу малозабезпеченої сім'ї, протягом 12 місяців перед місяцем звернення за призначенням державної соціальної допомоги або під час її отримання здійснили на суму, яка на дату проведення операції перевищує 50 тис. гривень:
 - купівлю земельної ділянки, квартири (будинку) (крім житла, отриманого або придбаного за рахунок державного чи місцевого бюджету), іншого нерухомого майна, транспортного засобу (механізму), цінних паперів та інших фінансових інструментів, віртуальних активів, будівельних матеріалів, інших товарів довгострокового вжитку або оплатили (одноразово) будь-які роботи або послуги (крім медичних, освітніх та житлово-комунальних послуг згідно із соціальною нормою житла та соціальними нормативами житлово-комунального обслуговування);
 - купівлю безготівкової та/або готівкової іноземної валюти (крім валюти, отриманої від благодійних організацій або придбаної для оплати медичних та/або освітніх послуг), а також банківських металів;
 - платіж (платежі), що впливає з правочинів, за якими передбачено набуття майнових прав на нерухоме майно та/або транспортні засоби (механізми) (крім об'єктів спадщини та дарування);
 - внески до статутного (складеного) капіталу товариства, підприємства, організації;
 - благодійну діяльність (виключно у вигляді сплати коштів);
 - надання поворотної/безповоротної фінансової допомоги, позики.
- мають на депозитному банківському рахунку (рахунках) кошти у загальній сумі, що перевищує 100 тис. гривень, або облігації внутрішньої державної позики на загальну суму, що перевищує 100 тис. гривень, про що зазначається в декларації;
- 3) у власності малозабезпеченої сім'ї є друга квартира (будинки), крім житла, яке розташоване в населених пунктах, зазначених у переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих, або житла, знищеного/непридатного для проживання внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, а також житла, отриманого дитиною-сиротою, дитиною, позбавленою батьківського піклування, особою з їх числа за рахунок державного чи місцевого бюджету; житлових приміщень у гуртожитках; житла, яке належить на правах спільної сумісної або часткової власності; житла, на яке оформлено право на спадщину, за умови, що жодне із житлових приміщень, яке перебуває у власності, зокрема на яке оформлено право на спадщину, не здається в оренду, що підтверджується актом обстеження матеріально-побутових умов домогосподарства/фактичного місця проживання особи;
- 4) у власності малозабезпеченої сім'ї є більше ніж один автомобіль, транспортний засіб, що підлягає державній реєстрації, з дати випуску якого минуло менше ніж 15 років (крім мопеда і причепа). При цьому не враховуються транспортні засоби, отримані безоплатно чи придбані на пільгових умовах через органи соціального захисту населення, у тому числі за рахунок грошової допомоги на придбання автомобіля, а також транспортні засоби, придбані батьками – вихователями дитячих будинків сімейного типу.

Державна соціальна допомога може бути призначена на шість місяців із автоматичним продовженням виплати на наступний шестимісячний період з урахуванням відповідності отримувачів державної соціальної допомоги вимогам і критеріям, передбаченим цим Порядком, **без звернення таких отримувачів:**

одиноким особам, визнаним особами з інвалідністю, які не мають інших джерел існування

непрацездатному подружжю – за відсутності осіб, зобов'язаних їх утримувати відповідно до закону.

Одиноким особам, які досягли 65-річного віку і не мають інших джерел існування за тих же умов, державна соціальна допомога може бути призначена довічно.

Розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом. Максимальний розмір державної соціальної допомоги не може перевищувати розміру прожиткового мінімуму для малозабезпеченої сім'ї, крім громадян із статусом особи, яка проживає і працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського (для них прожитковий мінімум збільшується на 20 відсотків).

Середньомісячний сукупний дохід сім'ї за шість місяців (що передують місяцю, який передує місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги) визначається згідно з *"Порядком обчислення середньомісячного сукупного доходу сім'ї (домогосподарства) для усіх видів державної соціальної допомоги"* (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 р. № 632).

Контроль за правильністю призначення і виплати державної соціальної допомоги здійснює Нацсоцслужба та її територіальні органи. Органами Пенсійного фонду України подається Нацсоцслужбі звіт про надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.

11.4. Державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю

Особи з інвалідністю з дитинства і діти з інвалідністю віком до 18 років мають право на державну соціальну допомогу. Це право визначене Законом України *"Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю"* (2000 р.), який гарантує особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України та їх соціальну захищеність шляхом встановлення державної соціальної допомоги на рівні прожиткового мінімуму.

Причина, група інвалідності, строк, на який встановлюється інвалідність особам з інвалідністю з дитинства, визначаються медико-соціальною експертною комісією закладу охорони здоров'я або експертною командою з оцінювання повсякденного функціонування особи.

Перелік медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю віком до 18 років, визначається у порядку встановленому Кабінетом Міністрів України (див. *"Перелік медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів віком до 16 років"* від 08.11.2001 р.).

Особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, які мають одночасно право на державну соціальну допомогу відповідно до цього Закону, на пенсію та на державну соціальну допомогу згідно із Законом України *"Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю"*, призначається за вибором осіб з інвалідністю з дитинства (законних представників осіб з інвалідністю з дитинства, визнаних недієздатними, та дітей з інвалідністю) державна соціальна допомога відповідно до цього Закону або пенсія чи державна соціальна допомога згідно із Законом України *"Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю"*. При цьому якщо особа з інвалідністю з дитинства або дитина з інвалідністю має право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника (державну соціальну допомогу дитині померлого годувальника, передбачену Законом України *"Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю"*) і державну соціальну допомогу відповідно до цього Закону, ці виплати призначаються одночасно.

У *"Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю"* (затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2021 р. № 79) визначено порядок надання і виплати:

- 1) *державної соціальної допомоги* особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю віком до 18 років;
- 2) *надбавок на догляд* за особами з інвалідністю з дитинства та дітьми з інвалідністю віком до 18 років;
- 3) *допомоги на поховання* особи з інвалідністю з дитинства та дитини з інвалідністю віком до 18 років.

Так, державна соціальна допомога призначається у таких розмірах:

- особам з інвалідністю з дитинства I групи – 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- особам з інвалідністю з дитинства II групи – 80 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- особам з інвалідністю з дитинства III групи – 60 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- на дітей з інвалідністю віком до 18 років – 70 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Розмір надбавки на догляд:

- за особою з інвалідністю з дитинства I групи, віднесеним до підгрупи А, – 200 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- за особою з інвалідністю з дитинства I групи, віднесеним до підгрупи Б, – 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

за одинокою особою з інвалідністю з дитинства II або III групи, яка за висновком лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я потребує постійного стороннього догляду, – 75 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

за дитиною з інвалідністю віком до 6 років, віднесеною до підгрупи А, – 200 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років;

за іншою дитиною з інвалідністю віком до 6 років – 50 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років;

за дитиною з інвалідністю віком від 6 до 18 років, віднесеною до підгрупи А, – 200 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років;

за дитиною з інвалідністю віком від 6 до 18 років – 50 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років.

У разі смерті особи з інвалідністю з дитинства або дитини з інвалідністю віком до 18 років члену її сім'ї або особі, яка проводила поховання, виплачується на вибір допомога на поховання в розмірі двомісячної суми призначеної державної соціальної допомоги згідно із Законом України "Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю" або допомога на поховання чи відшкодування витрат на поховання згідно з іншими нормативно-правовими актами.

11.5. Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю

Правові засади надання державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю визначає Закон України *"Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю"* (2004 р.), який набрав чинності з 1 січня 2005 року.

Так, *державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю* – це щомісячна державна допомога, що надається відповідно до норм цього Закону у грошовій формі особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю.

Особа, яка не має права на пенсію – дитина померлого годувальника (у тому числі народжена до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника), який на день смерті не мав страхового стажу, необхідного для призначення пенсії для особи з інвалідністю III групи, особа, яка досягла 65 років та не має права на пенсію відповідно до закону. До досягнення зазначеного віку до осіб, які не мають права на пенсію, належать жінки 1960 року народження і старші після досягнення ними певного віку згідно ст.1 Закону.

Відповідно до цього Закону призначаються такі види державної соціальної допомоги:

- 1) державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю;
- 2) державна соціальна допомога на догляд.

Державна соціальна допомога згідно із цим Законом призначається особі, яка:

1) є дитиною померлого годувальника або досягла віку, встановленого ст.1 цього Закону, та не мають права отримувати у зв'язку з цим пенсію відповідно до закону, або визнана особою з інвалідністю у встановленому порядку;

2) не одержує пенсію або соціальні виплати, що призначаються для відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я на виробництві, передбачені Законом України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування";

3) є малозабезпеченою особою (крім осіб з інвалідністю I групи та дітей померлого годувальника);

4) є особою з інвалідністю I групи.

Призначення і виплата державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю здійснюються в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України – *"Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державної соціальної допомоги на догляд"* (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2005 р. № 261).

Період, на який призначається державна соціальна допомога

- особам, які досягли належного віку, – довічно;
- особам з інвалідністю – на весь час інвалідності;
- дитині померлого годувальника – до досягнення 18 років (або до 23 років дітям-сиротам та тим, що навчаються за денної формою).

Розмір державної соціальної допомоги встановлюється виходячи з розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність:

- особам з інвалідністю I групи, жінкам, яким присвоєно звання "Матері-героїні", на одну дитину померлого годувальника – 100 відсотків, на двох дітей – 120 відсотків, на трьох і більше дітей – 150 відсотків;

- особам з інвалідністю II групи – 80 відсотків;

- особам з інвалідністю III групи – 60 відсотків;

- священнослужителям, церковнослужителям та особам, які протягом не менше десяти років до введення в дію Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" займали виборні або за призначенням посади у релігійних організаціях, офіційно визнаних в Україні та легалізованих згідно з законодавством України, за наявності архівних документів відповідних державних органів та релігійних організацій або показань свідків, які підтверджують факт такої роботи, – 50 відсотків;

- особам, які досягли віку, встановленого ст. 1 Закону України *"Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю"*, – 30 відсотків.

Особам, які перебувають на повному державному утриманні у відповідній установі (закладі), виплачується 20 відсотків призначеного розміру державної соціальної допомоги, інша частина перераховується установі (закладу), де перебуває особа, за її особистою письмовою заявою або заявою її законного представника. Зазначені кошти зараховуються на банківські

рахунки цих установ (закладів) і спрямовуються виключно на поліпшення умов проживання в них зазначених осіб у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю і державна соціальна допомога на догляд призначаються органом, що призначає пенсії і виплачуються щомісячно за поточний місяць.

11.6. Житлова субсидія як державна соціальна допомога

Забезпечення соціального захисту малозабезпечених сімей в Україні в умовах підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги здійснюється шляхом надання таким родинам державної соціальної допомоги у вигляді щомісячної **субсидії**. Житлова субсидія є безповоротною адресною державною соціальною допомогою громадянам – мешканцям домогосподарств, що проживають в житлових приміщеннях (будинках) і не можуть самотужки платити за житлово-комунальні послуги, оплачувати витрати на управління багатоквартирним будинком, витрати на комунальні послуги, витрати на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива в такому будинку.

Субсидія – це адресна безготівкова допомога сім'ї, яка надається на погашення витрат з оплати житлово-комунальних послуг.

Порядок надання населенню субсидій регулюється відповідно до *Положення про порядок призначення житлових субсидій*, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 р. № 848 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 807). Це Положення визначає умови призначення та порядок надання громадянам таких *житлових субсидій*:

- щомісячної житлової субсидії на оплату абонентського обслуговування для споживачів комунальних послуг, що надаються за індивідуальними договорами про надання комунальних послуг або за індивідуальними договорами з обслуговуванням внутрішньобудинкових систем про надання комунальних послуг, а також **житлово-комунальних послуг**, а саме:

- житлової послуги – послуги з управління багатоквартирним будинком;
- комунальних послуг – послуг з постачання та розподілу природного газу, постачання та розподілу електричної енергії, постачання теплової енергії, постачання гарячої води, централізованого водопостачання, централізованого водовідведення, управління побутовими відходами;

- щомісячної житлової субсидії на оплату абонентського обслуговування для споживачів комунальних послуг, що надаються за індивідуальними договорами про надання комунальних послуг або за індивідуальними договорами з обслуговуванням внутрішньобудинкових систем про надання **комунальних послуг**, а також витрат на **управління багатоквартирним будинком**, в якому створено об'єднання співвласників багатоквартирного

будинку, житлово-будівельний (житловий) кооператив, та витрат на комунальні послуги в такому будинку;

- житлової субсидії на **придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива** один раз на рік протягом одного опалювального сезону.

Житлові субсидії *призначаються* за наявності різниці між розміром плати за житлово-комунальні послуги та/або скраплений газ, тверде та рідке пічне побутове паливо, за абонентське обслуговування для споживачів комунальних послуг, що надаються за індивідуальними договорами про надання комунальних послуг або за індивідуальними договорами з обслуговуванням внутрішньобудинкових систем про надання комунальних послуг, внеску/платежу об'єднанню на оплату витрат на управління багатоквартирним будинком у межах *соціальної норми житла, соціальних нормативів* житлово-комунальних послуг, скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, витрат на управління багатоквартирним будинком і розміром обов'язкового відсотка платежу, встановленого відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 27 липня 1998 р. № 1156 "Про новий розмір витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива у разі надання житлової субсидії".

Житлова субсидія призначається одному із членів домогосподарства, які задекларовані/зареєстровані в житловому приміщенні (будинку) або фактично проживають у ньому. Житлова субсидія розраховується на всіх членів домогосподарства. Для розрахунку житлової субсидії враховуються нараховані доходи членів домогосподарства, членів сім'ї особи із складу домогосподарства, які досягли 14-річного віку станом на початок періоду, за який враховуються такі доходи.

При обчисленні житлової субсидії враховуються середньомісячний сукупний дохід домогосподарства. Відповідно до п. 4 Постанови Кабінету Міністрів України від 22.07.2020 № 632 "Деякі питання виплати державної соціальної допомоги", до сукупного доходу включається:

- заробітна плата в розмірі, що залишається після сплати податку на доходи фізичних осіб та військового збору;

- грошове забезпечення військовослужбовців у розмірі, що залишається після сплати військового збору;

- пенсія, щомісячне довічне грошове утримання суддів у відставці;

- стипендія, у тому числі із сумою її індексації, нарахованої відповідно до закону (крім соціальної стипендії, яка надається дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, та особам з їх числа);

- соціальні виплати, які призначаються структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій (військових адміністрацій), виконавчими органами міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад;

- допомога по безробіттю, інші страхові виплати, які призначаються фондами соціального страхування;

- грошові перекази, отримані із-за кордону;

дивіденди від цінних паперів;

інші доходи, відомості про які отримано від ДПС і Пенсійного фонду України, а також задекларовані особою доходи, інформація про які відсутня в ДПС, Пенсійному фонді України, фондах соціального страхування та згідно із законодавством не може бути отримана за відповідним запитом органу соціального захисту населення.

До сукупного доходу домогосподарства *не включаються* такі соціальні виплати:

частина допомоги при народженні дитини, виплата якої проводиться одноразово;

частина допомоги при усиновленні дитини, виплата якої проводиться одноразово;

одноразова винагорода жінкам, яким присвоєно почесне звання України "Мати-героїня";

державна соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях;

допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;

допомога на проживання внутрішньо переміщеним особам (крім окремих випадків);

компенсація витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися у період дії воєнного стану;

компенсація послуги "муніципальна няня", що виплачується отримувачу такої послуги;

державна соціальна допомога, яка виплачується з надбавкою на догляд: за дитиною з інвалідністю підгрупи А; за особою з інвалідністю з дитинства І групи підгрупи А;

пільги на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого палива та скрапленого газу;

тимчасова допомога на дітей, щодо яких встановлено факт відсутності батьківського піклування та які тимчасово влаштовані в сім'ю родичів, знайомих, прийомну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу, "Дитина не одна".

У низці випадків житлова субсидія *не призначається*. Зокрема, якщо:

загальна площа житлового приміщення перевищує встановлені норми (130 кв. метрів для квартир у багатоквартирному будинку, 230 кв. метрів для індивідуальних будинків):

у власності є транспортний засіб, з року випуску якого минуло менше п'яти років чи більше ніж один транспортний засіб до 15 років (крім мопеда і причепа);

протягом 12 місяців перед призначенням житлової субсидії здійснено купівлю на суму більше 100 тис. грн.;

наявність простроченої понад три місяці заборгованості з оплати житлово-комунальних послуг; сплати аліментів;

наявність у власності більше ніж одного житлового приміщення (квартири, будинку)

наявність на депозитному банківському рахунку (рахунках) коштів або облігації внутрішньої державної позики у загальній сумі, що перевищує 100 тис. грн. та ін.

Субсидію призначають на певний період (зазвичай на сезон або рік), після чого здійснюється перегляд стану доходів та умов для продовження або припинення виплат.

Контроль за правильністю призначення і виплати житлових субсидій здійснює Нацсоцслужба та її територіальні органи.

Питання для самоперевірки та самоконтролю

1. Поясніть поняття "державна соціальна допомога".
2. Які є види державної допомоги сім'ям з дітьми?
3. У яких розмірах надається допомога при усиновленні дитини?
4. Що не враховується до середньомісячного сукупного доходу сім'ї?
5. Яка нормативна база надання державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю?
6. Кому може надаватися житлова субсидія?



Соціальні пільги як правовий засіб додаткового соціального захисту

12.1. Поняття та ознаки соціальних пільг

Додатковий соціальний захист – організаційно-правова форма, передбачена законодавством для таких категорій населення, як діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування; ветерани війни; ветерани праці; особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи тощо (Закони України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" від 19 грудня 1991 р., "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" від 22 жовтня 1993 р., "Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні" від 16 грудня 1993 р. та ін.).

Норми *додаткового соціального захисту* містяться у законах та інших нормативно-правових актах стосовно окремих категорій населення. Основним правовим інститутом тут є інститут *соціальних пільг*, які встановлюються залежно від професійного чи соціального стану особи.

Основними ознаками соціальних пільг вважаються такі:

- вони спрямовуються на більш повне задоволення інтересів суб'єктів, полегшення умов їх життєдіяльності. Метою встановлення пільг є соціальний захист, покращення становища окремих категорій громадян;
- є своєрідним відхиленням від єдиних положень нормативного характеру та способом юридичної диференціації прав громадян, елементом їх спеціального правового статусу. Так, для певних категорій громадян встановлені правила, які полегшують вступ до навчальних закладів, гарантують безплатний проїзд у громадському транспорті, зменшують розмір оплати житлово-комунальних послуг тощо;
- є правомірними винятками з правила про необхідність виконання особою обов'язків, передбачених законодавством;
- закріплюються переважно у законах, якими визначаються особливості спеціального правового статусу певних категорій громадян.

Пільги – це встановлені законодавством або іншими нормативними актами переваги, що надаються особі (або групі осіб) порівняно з іншими громадянами.

Соціальними є пільги, що надаються для життєзабезпечення громадян у зв'язку із зниженням рівня їх доходів нижче прожиткового мінімуму або втратою (зниженням) працездатності.

Правовою підставою надання громадянам соціальних пільг є:

- 1) настання соціального ризику за обставин, передбачених у законодавстві;
- 2) наявність у особи особливих заслуг перед державою, що пов'язані із такими публічними подіями державного чи міжнародного значення, як військові дії, техногенні катастрофи, стихійні лиха тощо.

Отже, **соціальна пільга** – це законодавче звільнення (повне чи часткове) особи від виконання нею свого обов'язку або надання їй додаткових прав при настанні соціального ризику чи за наявності в такої особи значних заслуг перед державою, що пов'язані з певними публічними подіями.

Соціальні пільги є додатковим видом соціального забезпечення; вони надаються незалежно від того, отримує особа пенсію, допомоги чи заробітну плату, їх роль полягає у забезпечення додаткової підтримки особам, у яких пенсія та заробітна плата є меншими від прожиткового мінімуму.

На відміну від соціальних, **професійними** вважаються **пільги**, які не залежать від настання соціального ризику і пов'язані з професійною діяльністю їх одержувачів. Вони надаються державою з метою матеріально-побутового забезпечення працівників окремих професій (наприклад, пільги військово-службовцям, суддям, службовим особам органів внутрішніх справ, медичним працівникам тощо) та є додатковим стимулом, заохоченням таких працівників до належного виконання ними своїх трудових обов'язків або компенсацією за відповідні умови праці. Професійні пільги не є видом соціального забезпечення, а отже, не є предметом нашого розгляду. Збереження професійних пільг – це лише право держави, а не її обов'язок.

До **недоліків** сучасної державної системи соціальних пільг можна віднести:

- відсутність системного нормативно-правового акту, яким би комплексно визначались підстави, суб'єкти, види та механізм надання соціальних пільг;
- недосконалість механізму надання пільг, оскільки реально ними можуть скористатися не всі, хто має на них право (наприклад, правом безоплатного проїзду міським транспортом користуються лише пенсіонери, які проживають у місті; натомість сільські жителі таку пільгу практично використати не можуть);
- відсутність спеціальної системи моніторингу доходів сімей, а тому важко визначити тих осіб, яким забезпечення є найбільш необхідним; підприємства та організації, на які покладається обов'язок надання пільг, не мають єдиної методики обчислення фактичної вартості окремих видів пільг та методики обліку наданих пільг.

Відсутня також статистична звітність щодо фактичної вартості пільг та стану їх фінансування.

Тому удосконалення системи пільг – важливий напрям державної соціальної політики, який має базуватися на адресності, ефективності та фінансовій спроможності держави. Адже соціальні пільги як правовий засіб додаткового соціального захисту забезпечують підтримку осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяють соціальній інтеграції, зменшенню нерівності та утвердженню принципів соціальної держави.

12.2. Характеристика соціальних пільг

Усі соціальні пільги, що передбачені чинним законодавством, поділяються на окремі види. Диференціація соціальних пільг у законодавстві здійснюється за *суб'єктами*, яким вони надаються. Передбачено надання пільг: ветеранам війни; ветеранам праці; особам, які мають особливі заслуги перед державою; багатодітним сім'ям; особам, які постраждали від Чорнобильської катастрофи; дітям-сиротам; реабілітованим особам, пенсіонерам, особам з інвалідністю тощо.

За *терміном надання* соціальні пільги можна класифікувати на:

постійні, що надаються впродовж тривалого часу;

тимчасові, які надаються на певний обумовлений період.

Окремо виділяють так звані надзвичайні пільги. Вони надаються у зв'язку з певними обставинами.

За *ступенем персоніфікації* соціальні пільги поділяють на одноособові (наприклад, пільга щодо оплати медикаментів, забезпечення санаторно-курортним лікуванням) та сімейні (пільга на оплату житлово-комунальних послуг).

З огляду на *періодичність виплати*, виділяють одноразові (забезпечення спецавтотранспортом) та щомісячні (оплата житла) пільги.

Пільги за *змістом* (залежно від виду блага чи права) доцільно поділити на такі групи: житлові, житлово-комунальні, медично-реабілітаційні, освітні, трудові, транспортні, фінансово-кредитні, податкові, пенсійні, соціально-побутові, інші (першочерговий прийом керівниками та іншими посадовими особами державних органів влади, органів місцевого самоврядування, поховання з військовими почесностями, безоплатне поховання та спорудження надгробка тощо).

Розглянемо детальніше окремі з указаних груп.

До **житлових пільг** можна віднести наступні:

- забезпечення житловим приміщенням;
- пільгове забезпечення житлом у разі переїзду в іншу місцевість;
- першочергове забезпечення житлом;
- безоплатне отримання у приватну власність займаного житла;
- переважне право на поліпшення умов проживання;
- придбання житла у місцевих рад зі знижкою 50 %;
- обов'язкове відведення місцевими радами земельних ділянок;
- право на отримання пільгової позики для купівлі чи будівництва житла тощо.

Наприклад, підстави для визначення громадян, які потребують поліпшення житлових умов, передбачені у Розділі 3 *Житлового кодексу України*. Понад норму жилої площі окремим категоріям громадян надається додаткова жила площа у вигляді кімнати або в розмірі десяти квадратних метрів. Громадянам, що хворіють на тяжкі форми деяких хронічних захворювань, а також громадянам, яким ця площа необхідна за умовами і характером виконуваної роботи, розмір додаткової жилої площі може бути збільшено.

За чинним законодавством правом для одержання позики на індивідуальне житлове будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків і підвірних будівель, приєднання їх до інженерних мереж, комунікацій, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благоустрій садових ділянок з погашенням її протягом 10 років, починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва, мають ветерани війни, учасники бойових дій та особи, що прирівнюються до них.

Житлово-комунальні послуги – результат господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання та/або перебування осіб у житлових і нежитлових приміщеннях, будинках і спорудах, комплексах будинків і споруд відповідно до нормативів, норм, стандартів, порядків і правил, що здійснюється на підставі відповідних договорів про надання житлово-комунальних послуг (ст. 1 Закону України "Про житлово-комунальні послуги").

До житлово-комунальних пільг відносяться:

- пільги на квартирну плату;
- пільги на оплату житлово-комунальних послуг;
- пільги на оплату за використаний природний газ;
- пільги на використану електроенергію;
- пільги на придбання твердого побутового палива та скрапленого газу

та ін.

Найбільш поширеною пільгою у сфері житлово-комунальних послуг є *звільнення або зменшення плати за житло та (або) комунальні послуги*. Потрібно зазначити, що при наданні пільг щодо оплати за житло враховується не вся площа будинку (квартири), а лише в межах *норми*, яка є однаковою для всіх громадян:

Соціальна норма житла для громадян, які мають право на пільги з оплати житлово-комунальних послуг						
			Норма на сім'ю з однієї особи	Норма на сім'ю з двох осіб	Норма на сім'ю з трьох осіб	Норма на сім'ю з чотирьох осіб
Соціальна норма	31,5 м ²	21,0 м ² особу +10,5 м ² на сім'ю	31,5 м ²	52,5 м ²	73,5 м ²	94,5 м ²

До комунальних послуг належать: послуги з постачання та розподілу природного газу, постачання та розподілу електричної енергії, постачання теплової енергії, постачання гарячої води, централізованого водопостачання, централізованого водовідведення, поводження з побутовими відходами.

Слід вказати, що унормовані і **соціальні нормативи користування житлово-комунальними послугами** відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 409 "Про встановлення державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування".

СПОЖИВАННЯ ПРИРОДНОГО ГАЗУ		
Послуга	Різновид	Норма
на опалення	в опалювальний період для житлових будинків які обладнано будинковими та / або квартирними приладами обліку	0,0383 Гкал на 1 м ²
	для індивідуального опалення	4,0 м ³ на особу
на газову плиту	за наявності газової плити та централізованого гарячого водопостачання	3,3 м ³ на особу
	за наявності газової плити в разі відсутності централізованого гарячого водопостачання та газового водонагрівача	5,4 м ³ на особу
	за наявності газової плити та газового водонагрівача	10,5 м ³ на особу
ВОДОПОСТАЧАННЯ		
постачання холодної води	за наявності централізованого водопостачання гарячої води	2 м ³ на особу
	за відсутності централізованого водопостачання гарячої води	3,6 м ³ на особу
постачання гарячої води		1,6 м ³ на особу
ВОДОВІДВЕДЕННЯ		
водовідведення		3,6 м ³ на особу
СПОЖИВАННЯ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ		
на опалення	в опалювальний період	30 кВт/год на 1 м ² площі * <u>кориг. коеф.</u>
у будинках, обладнаних стаціонарними електроплитами	за наявності централізованого водопостачання гарячої води	110 кВт/год на сім'ю з однієї особи + 30 кВт/год на іншого члена сім'ї
	за відсутності централізованого водопостачання гарячої води	130 кВт/год на сім'ю з однієї особи + 30 кВт/год на іншого члена сім'ї
у будинках, не обладнаних стаціонарними електроплитами	за наявності централізованого водопостачання гарячої води	70 кВт/год на сім'ю з однієї особи + 30 кВт/год на іншого члена сім'ї
	за відсутності централізованого водопостачання гарячої води	100 кВт/год на сім'ю з однієї особи + 30 кВт/год на іншого члена сім'ї

До **медико-реабілітаційних** соціальних пільг слід віднести:

- безоплатне (на пільгових умовах) забезпечення ліками,
- першочергове (безоплатне) медичне обслуговування та госпіталізація чи диспансеризація;
- безоплатне проходження щорічного медичного обстеження та госпіталізація;
- позачергове безоплатне щорічне санітарно-курортне лікування (оздоровлення);
- забезпечення протезами на пільгових умовах тощо.

Так, однією з пільг у сфері медико-реабілітаційного забезпечення є *право на безоплатне або пільгове придбання ліків*. Постанова Кабінету Міністрів України "Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань" (від 17 серпня 1998 р. № 1303) визначає:

"Перелік груп населення, у разі амбулаторного лікування яких лікарські засоби за рецептами лікарів відпускаються безоплатно або на пільгових умовах";

"Перелік категорій захворювань, у разі амбулаторного лікування яких лікарські засоби відпускаються безоплатно".

Багато нормативних документів містять перелік медико-реабілітаційних пільг для тієї чи іншої групи населення. Наприклад, згідно зі ст. 15 Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", сім'ям загиблих (померлих) ветеранів війни, Захисників і Захисниць України надаються такі *пільги з медичного обслуговування*:

1) безплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів, медичних виробів та допоміжних засобів реабілітації;

2) безплатне першочергове зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів);

3) безоплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням або одержання компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування;

4) щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів;

5) першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація.

Порядок пільгового реабілітаційного, санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку в медичних реабілітаційних центрах, санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах та оздоровчих закладах Міністерства внутрішніх справ України поліцейських, деяких інших категорій осіб та членів їх сімей (затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України 14.12.2015 № 1568) визначає процедуру пільгового реабілітаційного, санаторно-курортного лікування, оздоровлення та відпочинку в медичних реабілітаційних центрах, Лікарні відновного лікування, санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах та оздоровчих закладах МВС поліцейських, членів їх сімей та деяких інших категорій осіб, вказаних у положенні, за рахунок бюджетних коштів, визначених на утримання МВС.

Освітні пільги – це встановлені законодавством переваги, гарантії або компенсації, спрямовані на забезпечення рівного доступу громадян до освіти та підтримку окремих категорій осіб, які потребують додаткового соціального захисту. Вони реалізуються у вигляді зниження вартості навчання, надання безоплатних освітніх послуг, першочергового або позаконкурсного зарахування, а також матеріального стимулювання здобувачів освіти.

Основні види освітніх пільг, передбачених законодавством України:

1. Пільги при вступі до закладів освіти:

позаконкурсне зарахування або зарахування за результатами вступних випробувань у межах установлених квот для:

- дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- осіб з інвалідністю;
- учасників бойових дій, їхніх дітей;
- дітей військовослужбовців, загиблих або таких, що зникли безвісти під час виконання обов'язків служби;
- осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- дітей з малозабезпечених або багатодітних сімей.

2. Пільги у процесі навчання:

- безоплатне навчання у державних і комунальних закладах для осіб, зарахованих на місця державного замовлення;
- стипендіальне забезпечення (академічні, соціальні, іменні, президентські стипендії тощо);
- надання гуртожитку на пільгових умовах;
- безоплатне забезпечення підручниками, навчальною літературою, доступом до бібліотечних ресурсів;
- звільнення від плати за навчання окремих категорій осіб (наприклад, дітей військовослужбовців, осіб з інвалідністю I–II групи, сиріт тощо).

3. Соціальні гарантії для учнів і студентів:

- безоплатне або пільгове харчування для учнів початкової школи та дітей пільгових категорій;
- безоплатний або пільговий проїзд учнів і студентів у громадському транспорті (згідно з місцевими програмами або рішеннями органів влади);
- пільги на оплату житлово-комунальних послуг для студентських гуртожитків;
- надання матеріальної допомоги або одноразових виплат студентам з числа малозабезпечених сімей.

4. Пільги для педагогічних працівників та їхніх дітей:

- діти педагогічних і науково-педагогічних працівників мають право на першочергове зарахування до дитячих садків і шкіл, у яких працюють їхні батьки;
- педагогічні працівники користуються правом підвищення кваліфікації за рахунок держави, отримують додаткові відпустки, пільги на житло і комунальні послуги в сільській місцевості.

5. Пільги для осіб з особливими освітніми потребами:

- створення інклюзивного освітнього середовища;
- забезпечення корекційно-розвиткових послуг і психолого-педагогічного супроводу;
- забезпечення спеціальними технічними засобами навчання.

Таким чином, освітні пільги є складовою системи соціальних гарантій держави, спрямованою на реалізацію конституційного права кожного громадянина на освіту (ст. 53 Конституції України) та забезпечення рівних можливостей у доступі до якісного навчання.

Трудові пільги – це встановлені законодавством або колективними договорами переваги й гарантії у сфері праці, що надаються певним категоріям працівників з метою забезпечення додаткового соціального захисту, компенсації важких умов праці чи сприяння поєднанню трудової діяльності з сімейними або іншими обов'язками. Вони є складовою системи соціально-трудова прав громадян і важливим елементом державної політики у сфері праці та зайнятості.

Основні види трудових пільг, передбачені законодавством України:

1. Пільги у працевлаштуванні:

- переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності або штату (для працівників з вищою кваліфікацією, сімейних осіб із двома і більше утриманцями, осіб з інвалідністю, учасників бойових дій тощо);
- гарантії у працевлаштуванні для молоді після закінчення навчання, для осіб передпенсійного віку, учасників бойових дій, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб;
- бронювання робочих місць для окремих категорій громадян (зокрема осіб з інвалідністю, молоді).

2. Пільги у режимі робочого часу:

- скорочена тривалість робочого тижня (для працівників віком до 18 років, педагогічних і медичних працівників, осіб, зайнятих на роботах із шкідливими умовами праці);
- встановлення неповного робочого часу за бажанням працівника, який має дітей або доглядає хворого члена сім'ї;
- додаткові перерви для годування дитини (для матерів, які мають дітей віком до 1,5 року);
- заборона залучення до нічних, надурочних робіт і відряджень окремих категорій працівників (вагітних жінок, осіб до 18 років, одиноких матерів тощо).

3. Пільги у відпустках:

- щорічна основна відпустка тривалістю не менш як 24 календарних дні;
- додаткові відпустки за роботу у шкідливих умовах або особливий характер праці;
- додаткові соціальні відпустки:
- у зв'язку з вагітністю та пологами;
- для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- для працівників, які мають дітей або повнолітню дитину з інвалідністю;
- учасникам бойових дій – додаткова оплачувана відпустка тривалістю 14 календарних днів щороку.

4. Пільги в оплаті праці та матеріальному забезпеченні:

- гарантії збереження середнього заробітку під час виконання державних або громадських обов'язків;
- підвищені тарифні ставки та доплати за роботу в шкідливих або небезпечних умовах праці;
- компенсації за роботу у нічний час, у святкові та вихідні дні;
- надбавки за вислугу років, кваліфікацію, педагогічний або науковий стаж;
- виплата вихідної допомоги при звільненні з незалежних від працівника причин.

5. Пільги для окремих категорій працівників:

- додаткові гарантії для осіб з інвалідністю (спеціальні робочі місця, скорочений робочий день, адаптація умов праці);
- пільги для вагітних жінок і жінок, які мають дітей: переведення на легшу роботу, заборона звільнення, оплачувані відпустки;
- гарантії для військовослужбовців, учасників бойових дій, резервістів – збереження місця роботи і середнього заробітку на час проходження служби;
- пільги для молодих спеціалістів – одноразова допомога, забезпечення житлом, пільгові кредити.

6. Інші гарантії трудового характеру:

- пільгові умови пенсійного забезпечення для працівників зі шкідливими або важкими умовами праці;
- першочергове забезпечення житлом працівників окремих професій (військових, медиків, педагогів);
- пільги у сплаті податків та зборів для окремих категорій працівників.

Отже, трудові пільги виконують важливу соціальну функцію, сприяючи збереженню трудового потенціалу, підвищенню рівня зайнятості та соціальній захищеності населення. Їх реалізація ґрунтується на принципах рівності, адресності та соціальної справедливості, а правове регулювання забезпечується Кодексом законів про працю України та спеціальними законами.

Так, наприклад, враховуючи роль жінки у вихованні дітей, трудовим законодавством передбачено низку *пільг для працюючих жінок*, основні з яких відображені нижче:

Пільги для працюючих жінок

Пільга / гарантія	Підстава
Прийняття на роботу	
Заборонено відмовляти жінкам у прийнятті на роботу і знижувати їм заробітну плату з причин, пов'язаних із вагітністю або наявністю дітей віком до 3 років, а одиноким матерям – з наявністю дитини віком до 14 років або дитини з інвалідністю	Ст. 184 КЗпП
Заборонено встановлювати випробувальний термін при прийнятті на роботу вагітним жінкам, а також одиноким матерям, що мають дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю	Ч. 3 ст. 26 КЗпП
Звільнення	
Заборонено звільняти вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до 3 років (до 6 років, якщо дитина згідно з медичним висновком потребує домашнього догляду), одиноких матерів за наявності дитини віком до 14 років або дитини з інвалідністю за ініціативою роботодавця (окрім випадків повної ліквідації підприємства, коли допускається звільнення з обов'язковим працевлаштуванням)	Ч. 3 ст. 184 КЗпП
У разі звільнення після закінчення строкового трудового договору вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до 3 (6) років, одиноких матерів за наявності дитини віком до 14 років або дитини з інвалідністю, роботодавець зобов'язаний їх працевлаштувати. На період працевлаштування за жінками зберігається середня заробітна плата, але не більше 3 місяців з дня закінчення строкового трудового договору	Ч. 3 ст. 184 КЗпП

Умови праці	
Заборонено застосовувати працю жінок на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, окрім деяких підземних робіт (нефізичних робіт або робіт із санітарного і побутового обслуговування)	Ст. 174 КЗпП, ст. 10 Закону про охорону праці
Заборонено залучати жінок до підймання та переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми	Ст. 174 КЗпП, ст. 10 Закону ПОП
Не допускається залучати жінок до робіт у нічний час, окрім тих галузей народного господарства, де це викликано особливою необхідністю і дозволяється як тимчасовий захід. Указане обмеження не поширюється на підприємства, де зайняті тільки члени однієї сім'ї	Ст. 175 КЗпП
Не допускається залучати до робіт у нічний час, до наднормових робіт і роботи у вихідні дні, а також направляти у відрядження вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до 3 років	Ст. 55, 63 і 176 КЗпП
Залучати до наднормових робіт, а також направляти у відрядження жінок, які мають дітей віком від 3 до 14 років або дітей з інвалідністю, можна тільки з відома таких жінок	Ст. 117, ч. 3 ст. 63 КЗпП
Вагітним жінкам згідно з медичним висновком мають бути понижені норми виробітку, норми обслуговування або ж вони мають бути переведені на легшу роботу, що виключає дію несприятливих виробничих чинників. При цьому зарплату жінки зберігають на рівні не нижче середнього заробітку за попередньою роботою	Ч. 1 ст. 178 КЗпП
Жінкам, що мають дітей віком до півтора року, надають, окрім загальної перерви для відпочинку і харчування, додаткові перерви для годування дитини. Такі перерви потрібно надавати не рідше ніж через 3 години тривалістю не менше 30 хвилин кожна. За наявності двох і більше грудних дітей тривалість перерви встановлюють не менше години	Ст. 183 КЗпП
Відпустки	
За бажанням жінки їй надають відпустку для догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку. Підприємства можуть за рахунок власних коштів надавати жінкам частково оплачувану відпустку і відпустку без збереження заробітної плати для догляду за дитиною більшої тривалості	Ч. 3 і 4 ст. 179 КЗпП, ст. 18 Закону про відпустки
За бажанням жінки в період її перебування у відпустці для догляду за дитиною вона може працювати на умовах неповного робочого часу або вдома	Ч. 8 ст. 179 КЗпП, ч. 4 ст. 18 Закону про відпустки
Жінці, яка працює і має двох або більше дітей віком до 15 років, або дитину з інвалідністю, або яка всиновила дитину, матері особи з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, самотній матері надається щорічно додаткова оплачувана відпустка тривалістю 10 кал. днів без урахування святкових і неробочих днів. За наявності декількох підстав для надання цієї відпустки її загальна тривалість не повинна перевищувати 17 кал. днів	Ст. 182 ¹ КЗпП, ст. 19 Закону про відпустки

Отже, трудові пільги виконують важливу соціальну функцію, сприяючи збереженню трудового потенціалу, підвищенню рівня зайнятості та соціальній захищеності населення. Їх реалізація ґрунтується на принципах рівності,

адресності та соціальної справедливості, а правове регулювання забезпечується Кодексом законів про працю України та спеціальними законами.

Транспортні пільги – це встановлені державою або органами місцевого самоврядування переваги у користуванні транспортними послугами, що надаються окремим категоріям громадян з метою забезпечення їхнього права на мобільність, участь у суспільному житті та компенсації соціально обумовлених витрат на пересування. Вони є складовою системи соціального захисту населення й реалізують принцип рівності можливостей для всіх громадян незалежно від стану здоров'я, віку чи соціального статусу. Пільгові перевезення громадян регламентуються чинним законодавством України, зокрема законами: "Про автомобільний транспорт"; "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту"; "Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні"; "Про жертви нацистських переслідувань"; "Про охорону дитинства"; "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи"; "Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист"; "Про соціальний захист дітей війни"; "Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні"; "Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні".

Право на безоплатний або пільговий проїзд мають різні соціальні категорії громадян:

1. Учасники бойових дій та особи, прирівняні до них – мають право на безоплатний проїзд у всіх видах міського та приміського транспорту.

2. Особи з інвалідністю внаслідок війни – мають право на безоплатний проїзд.

3. Особи, які супроводжують осіб з інвалідністю I групи – можуть їздити безкоштовно разом із пільговиком.

4. Громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (категорії 1 та 2) – мають право на безоплатний проїзд.

5. Діти з інвалідністю, пов'язаною з Чорнобильською катастрофою – їздять безкоштовно.

6. Особи з інвалідністю I та II групи – мають право на безоплатний проїзд у міському транспорті.

7. Діти з інвалідністю будь-якої групи – їздять безкоштовно.

8. Пенсіонери за віком – мають право на безоплатний проїзд у міському транспорті (окрім метро в більшості міст).

9. Батьки військовослужбовців, які загинули або пропали безвісти – мають право на пільговий проїзд.

10. Реабілітовані особи, які отримали інвалідність внаслідок репресій – мають право на безоплатний проїзд.

11. Ветерани військової служби, поліції, пожежної охорони тощо – мають право на пільговий проїзд.

12. Діти з багатодітних сімей – їздять безкоштовно.

13. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування – мають право на безоплатний проїзд.

14. Діти до 6 років – їздять безкоштовно без права зайняття окремого місця.

15. Постраждалі учасники Революції Гідності – мають право на безоплатний проїзд.

16. Поліцейські під час виконання службових обов'язків – їздять безкоштовно.

17. Працівники Служби безпеки України – мають право на безоплатний проїзд.

Окрім державних пільг, органи місцевого самоврядування можуть встановлювати додаткові пільги. Наприклад:

- У Києві пенсіонери мають право на безоплатний проїзд у метро за наявності "Картки киянина";

- У Львові особи з інвалідністю III групи можуть їздити безкоштовно, хоча держава надає пільги лише для I та II груп;

- У Івано-Франківську учні мають право на безоплатний проїзд у міському транспорті з 7:00 до 19:00.

Сучасна система передбачає можливість монетизації транспортних пільг – заміни натуральної пільги грошовою компенсацією, яку отримує особа для самостійної оплати проїзду. Це робиться для підвищення адресності допомоги та зменшення бюджетних витрат. (Регламентовано *"Порядком надання пільг у готівковій формі з оплати проїзду усіма видами транспорту загального користування на міських, приміських та міжміських маршрутах"* затв. Постановою Кабінету Міністрів України № 197 від 14 березня 2018 р. *"Деякі питання надання пільг у готівковій формі з оплати проїзду усіма видами транспорту загального користування на міських, приміських та міжміських маршрутах"*).

Таким чином, транспортні пільги – важливий правовий засіб додаткового соціального захисту, що забезпечує громадянам можливість вільного пересування та доступу до соціальних, освітніх, медичних та культурних послуг. Їх надання ґрунтується на принципах адресності, справедливості та рівності можливостей, а реалізація здійснюється як у натуральній, так і у грошовій (монетизованій) формі.

12.3. Порядок надання пільг окремим категоріям громадян

У *Порядку надання пільг окремим категоріям громадян з урахуванням середньомісячного сукупного доходу сім'ї* (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2015 р. № 389) визначено механізм реалізації права на отримання пільг з оплати послуг за користування житлом (квартирна плата, плата за послуги з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій), управління багатоквартирним будинком, комунальних послуг (централізоване постачання холодної води, централізоване постачання гарячої води, водовідведення, тепло- та електропостачання, природний газ (в тому числі послуги з транспортування, розподілу та постачання, централізоване опалення, вивезення побутових відходів), паливом, скрапленим газом, телефоном, послуг із встановлення квартирних телефонів залежно від середньомісячного

сукупного доходу сім'ї осіб, які мають право на пільги згідно із законодавчими актами, а також підтвердження права на інші види пільг, які надаються з урахуванням доходу (безоплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів, виробів медичного призначення, зубопротезування тощо) відповідно до законодавства.

Дія порядку поширюється на осіб, які мають право на пільги за соціальною ознакою згідно із Законами України:

"Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" (особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, віднесені до категорії 3; дружини (чоловіки) та опікуни (на час опікунства) дітей померлих громадян з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, віднесених до категорії 3, смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою; сім'ї, які мають дитину з інвалідністю, інвалідність якої пов'язана з наслідками Чорнобильської катастрофи; діти, потерпілі від Чорнобильської катастрофи; особи, які працювали з моменту аварії до 1 липня 1986 р. не менше ніж 14 календарних днів або не менше ніж три місяці протягом 1986–1987 років за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, що виконувалися за урядовими завданнями);

"Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" (учасники війни; особи, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною; вдови (вдівці) та батьки померлих осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною);

"Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні" (ветерани праці; особи, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною; вдови (вдівці) та батьки померлих осіб, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною);

"Про освіту" (пенсіонери, які раніше працювали педагогічними працівниками у сільській місцевості та селищах міського типу і проживають у них);

Основами законодавства України про охорону здоров'я (пенсіонери, які раніше працювали медичними і фармацевтичними працівниками у сільській місцевості та селищах міського типу і проживають у таких населених пунктах);

"Про бібліотеки і бібліотечну справу" (пенсіонери, які раніше працювали у бібліотеках у сільській місцевості та селищах міського типу і проживають у них);

"Про захист рослин" (пенсіонери, які працювали у сфері захисту рослин у сільській місцевості і проживають там);

"Про жертви нацистських переслідувань" (колишні в'язні концентраційних таборів, гетто та інших місць примусового тримання в період Другої світової війни; особи, які були насильно вивезені на примусові роботи на територію Німеччини або її союзників, що перебували у стані війни з колишнім Союзом РСР, або на території окупованих Німеччиною інших держав; діти партизанів, підпільників, інших учасників боротьби з націонал-соціалістським режимом у тилу ворога, яких у зв'язку з патріотичною діяльністю їх батьків було піддано репресіям, фізичним розправам, гонінням; дружини

(чоловіки) померлих жертв нацистських переслідувань, визнаних за життя особами з інвалідністю від загального захворювання, трудового каліцтва та з інших причин, які не одружилися вдруге);

"Про охорону дитинства" (багатодітні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї, в яких не менше року проживають троє або більше дітей, сім'ї, в яких не менше року проживають троє і більше дітей, враховуючи тих, над якими встановлено опіку чи піклування);

"Про соціальний захист дітей війни";

"Про культуру" (пенсіонери, які раніше працювали в державних та комунальних закладах культури, закладах освіти сфери культури у сільській місцевості і селищах міського типу і проживають у них);

Кодексом цивільного захисту України (батьки та члени сімей осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, які загинули (померли) або зникли безвісти під час виконання службових обов'язків; особи, звільнені із служби цивільного захисту за віком, через хворобу або за вислугою років та які стали особами з інвалідністю під час виконання службових обов'язків).

Пільги надаються за рахунок субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам за умови, що середньомісячний сукупний дохід сім'ї пільговика в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу.

Пільговик має право на отримання пільг протягом дванадцяти місяців з місяця визначення відповідного права. Після закінчення дванадцяти місяців уповноважений орган визначає право пільговика на отримання пільг на наступний період.

Надання пільг припиняється:

- якщо пільговиком приховано або навмисно подано недостовірні дані про доходи будь-кого із членів сім'ї пільговика, що вплинуло на визначення права на пільги;
- за заявою пільговика.

Порядок надання пільг окремим категоріям громадян забезпечує реалізацію конституційного права громадян на соціальний захист (ст. 46 Конституції України) та сприяє підвищенню рівня соціальної справедливості. В умовах реформування соціальної політики важливим напрямом є удосконалення системи обліку, автоматизація призначення пільг і розвиток монетизації, що дозволяє зробити допомогу більш адресною, прозорою й ефективною.

Питання для самоперевірки та самоконтролю

1. Дайте визначення поняття "соціальні пільги".
2. Які недоліки сучасної системи соціальних пільг? Обґрунтуйте шляхи її реформування.
3. Визначте критерії класифікації соціальних пільг.
4. Які пільги відносяться до житлово-комунальних?
5. До якої групи пільг відноситься надання щорічної додаткової відпустки?



Нормативні засади надання соціальних послуг

13.1. Нормативна база становлення системи соціальних послуг в Україні

Ефективний соціальний захист – це не лише гарантовані державою соціальні виплати, соціальні пільги та субсидії, а й розвинена мережа соціальних послуг, які надаються з урахуванням особливостей і потреб різних категорій клієнтів.

Необхідність нормативного врегулювання проблем, пов'язаних із наданням соціальних послуг (визначення переліку, якості, доступності та ін.) визріла ще у кін. ХХ ст. Початок реформування системи соціальних послуг покладено *"Стратегією подолання бідності"* (Указ Президента України 15 серпня 2001 року), яка передбачала:

- поглиблення адресності державної соціальної допомоги;
- окремі пільги населенню має бути замінено на соціальні послуги;
- перехід від бюджетного фінансування відповідних державних установ до програмного фінансування на конкурсних засадах громадських організацій, які надаватимуть такі послуги;
- здійснити передачу органам місцевого самоврядування повноважень щодо планування, фінансування та організації надання соціальних послуг.

Ці принципи завдання, які повинні забезпечити функціонування системи соціальних послуг, дублювалися в усіх наступних стратегічних документах, які були прийняті в Україні.

У 2003 році Верховна Рада України прийняла *Закон України "Про соціальні послуги"*, який мав стати базовим для розвитку системи надання соціальних послуг, визначивши основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. До кінця 2019 року цей Закон був основним нормативним документом у сфері надання соціальних послуг. Проте, незважаючи на всі зміни та поправки, він містив низку недоліків. Так, Законі не містив чіткого визначення "соціальна послуга", а наявне визначення "соціальні послуги" в множині як "комплекс заходів" давало досить широке тлумачення та унеможливило на практиці зведення соціальної послуги до заходів, для яких можна прорахувати кошторис. Визначений перелік соціальних послуг (ст. 5 – соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, послуги з працевлаштування, юридичні) також досить широко трактував соціальні послуги, які скоріше є сферами діяльності, в яких можливо застосування соціальних послуг.

У 2020 р. вступив в дію новий *Закон України "Про соціальні послуги"* (17 січня 2019 року № 2671-VIII) основною метою якого є: вдосконалення чинного законодавства, зокрема в частині адміністрування соціальних послуг, підвищення статусу соціальних працівників та інших фахівців, що надають соціальні послуги, забезпечення захисту прав осіб, які отримують соціальні послуги, розширення повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань організації надання соціальних послуг за місцем проживання осіб, що отримують такі послуги.

Серед основних нововведень: впроваджується нова класифікація соціальних послуг, нові підходи до їхньої оплати, яка обчислюється, виходячи з доходу особи, а не наявності осіб, які можуть допомогти; розширюється коло надавачів соціальних послуг шляхом залучення недержавних організацій; запроваджується новий підхід до оцінювання потреб особи у соціальних послугах; запроваджується реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг тощо.

Цей закон став основою сучасної моделі надання соціальних послуг і підкріплений низкою підзаконних актів, більшість з яких були прийняті відразу у 2020 році:

- Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 587 "Про організацію надання соціальних послуг" (затв. "Порядок організації надання соціальних послуг")
- Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 427 "Деякі питання здійснення контролю за додержанням вимог Закону України "Про соціальні послуги"
- Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 428 "Про затвердження Порядку регулювання тарифів на соціальні послуги"
- Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 429 "Про затвердження Порядку установа диференційованої плати за надання соціальних послуг"
- Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 449 "Про затвердження Порядку проведення моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг"
- Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 450 "Деякі питання надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення"
- Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 № 177 "Деякі питання діяльності центрів надання соціальних послуг"
- Наказ Міністерства соціальної політики України від 23.06.2020 № 429 "Про затвердження Класифікатора соціальних послуг"
- Наказ Міністерства соціальної політики України від 12.06.2020 № 414 "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо супервізії працівників, які надають соціальні послуги"
- Наказ Міністерства соціальної політики України від 16.11.2020 № 769 "Про затвердження форм документів, необхідних для надання соціальних послуг"
- Наказ Міністерства соціальної політики України від 23.12.2020 № 847 "Про затвердження Типового договору про соціальні послуги"

Ще одним важливим нормативним документом щодо питання соціальних послуг є *"Стратегія реформування системи надання соціальних послуг"*, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 556-р. Відмітимо, що цьому документу передувала *"Концепція реформування системи соціальних послуг"*, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2007 р. № 178 та втратила чинність у 2012 році. У Стратегії зазначено, що концепція № 178 була реалізована не в повному обсязі внаслідок відсутності законодавчого регулювання питань, зокрема: щодо формування соціального замовлення, визначення потреб адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах, їх видах та обсягах, планування та надання соціальних послуг з урахуванням визначених потреб, запровадження стандартизації зазначених послуг.

Метою Стратегії є забезпечення доступності осіб до соціальних послуг, підвищення якості та ефективності їх надання. Важливими завданнями цієї стратегії стали: модернізація наявної інфраструктури соціальних послуг; розширення переліку соціальних послуг та їх стандартизація з метою забезпечення надання гарантованого державою обсягу соціальних послуг.

Виходячи з цього, починаючи з 2013 року, в Україні здійснюється робота та затвердження **стандартів надання соціальних послуг** відповідно до *"Порядку розроблення державного стандарту соціальної послуги"* (затв. наказом Міністерства соціальної політики України 16.05.2012 № 282).

З 2022 р. нормативна база системи соціальних послуг *адаптується до умов воєнного стану*, оскільки в цих умовах дотримання всіх передбачених процедур і формальностей при наданні допомоги стало неможливим. Тому вже у березні 2022 р. Міністерство соціальної політики України розробило рекомендації щодо організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану, в яких йшлося про спрощення та оптимізацію процедур, запровадження механізму екстреного (кризового) надання соціальних послуг. Це дозволяло приймати рішення про надання допомоги протягом доби з моменту звернення особи або повідомлення про потребу. Для реалізації цих змін були ухвалені низка нормативних актів:

- Постановою КМУ від 16.03.2022 № 294 внесено зміни до "Порядку надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади" і "Порядку організації надання соціальних послуг". Це дозволило екстрено надавати такі послуги, як стаціонарний догляд, паліативний догляд, догляд удома, підтримане проживання.

- Постановою КМУ від 07.05.2022 № 560 уточнено, що екстрене (кризове) надання послуг застосовується під час загрози життю чи здоров'ю особи, а також у період дії надзвичайного або воєнного стану, що дало змогу розширити практику екстреного реагування на всі категорії осіб у складних життєвих обставинах.

Також у 2022 р. внесено зміни до ЗУ "Про соціальні послуги", якими спрощено деякі норми для оптимізації надання соціальних послуг. А саме:

- збільшено повноваження місцевих органів влади: надано можливість визначати особливості порядку організації та надання соціальних послуг на

території відповідної громади у разі введення надзвичайного або воєнного стану.

- соціальні послуги надаються екстрено (кризово) у період воєнного стану;

- особам (незалежно від їхнього рівня доходу), яким завдано шкоди пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією всі соціальні послуги надаються безоплатно;

- змінилося визначення сукупного доходу громадян для визначення малозабезпечених осіб (середньомісячний сукупний дохід громадян визначався з урахуванням кварталу, а не шести останніх місяців як це було раніше).

У 2023 р. набув чинності наказ Міністерства соціальної політики *"Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/ територіальної громади у соціальних послугах"*. У ньому викладена організація визначення потреб населення у соціальних послугах під час дії воєнного або надзвичайного стану, а також у перехідний період після його припинення.

Але залишаються проблеми у сфері реалізації законодавства: нерівномірність доступу громадян до соціальних послуг, нестача ресурсів, низька оплата праці, низька залученість недержавного сектору до надання соціальних послуг та ін.

Проте в цілому на сьогодні нормативна база системи соціальних послуг в Україні відповідає європейським стандартам соціальної політики; поєднує державні, комунальні й недержавні ресурси; зорієнтована на людину як головного суб'єкта соціальної роботи.

13.2. Класифікація соціальних послуг

У Законі України "Про соціальні послуги" (2019 р.) соціальні послуги трактуються як *"дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб / сімей, які в них перебувають"*. Водночас соціальні послуги поділяються на послуги, спрямовані на:

- 1) соціальну профілактику – запобігання виникненню складних життєвих обставин та / або потраплянню особи / сім'ї в такі обставини;

- 2) соціальну підтримку – сприяння подоланню особою / сім'єю складних життєвих обставин;

- 3) соціальне обслуговування – мінімізацію для особи / сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду.

У цьому законі подані й інші **класифікації соціальних послуг** за різними критеріями.

Так, *за типами* соціальні послуги поділяються на:

1) прості соціальні послуги, що складаються з одного/декількох заходів, які необхідно здійснити для надання таких послуг, та не передбачають постійної та систематичної взаємодії фахівців з отримувачем соціальних послуг. Прості соціальні послуги можуть бути складовою комплексної (складної) послуги;

2) комплексні (складні) соціальні послуги, що складаються з сукупності заходів, об'єднаних єдиною метою, у межах яких формується індивідуальний набір таких заходів залежно від потреб отримувача соціальної послуги, який передбачає постійну та систематичну взаємодію фахівців з отримувачем соціальних послуг;

3) комплексні спеціалізовані соціальні послуги, що надаються певній категорії отримувачів соціальних послуг (ВІЛ-інфікованим особам, особам із залежністю від психотропних речовин, особам, які постраждали від торгівлі людьми, біженцям, особам із психічними розладами та іншим).

Залежно від місця надання соціальні послуги поділяються на послуги, що надаються:

1) за місцем проживання / перебування отримувача соціальних послуг (вдома);

2) у приміщенні надавача соціальних послуг:

стаціонарно – в умовах цілодобового перебування (проживання) отримувача соціальної послуги із забезпеченням харчуванням та умовами для проживання;

напівстаціонарно – протягом визначеного часу доби з умовами для нічного або денного перебування;

3) за місцем перебування отримувача соціальних послуг поза межами місця проживання та приміщення надавача соціальних послуг, у тому числі на вулиці та дистанційно (онлайн).

Залежно від строку надання соціальні послуги поділяються на послуги, що надаються:

1) екстрено (кризово) – невідкладно (протягом доби) у зв'язку з обставинами, що загрожують життю та / або здоров'ю отримувача соціальних послуг;

2) постійно – не менше одного разу на місяць протягом більше одного року;

3) тимчасово – не менше одного разу на місяць протягом до одного року;

4) одноразово.

Перелік соціальних послуг, що надаються відповідно до цього Закону, визначається *"Класифікатором соціальних послуг" (затверджений Наказом Міністерства соціальної політики України № 429 від 23 червня 2020 р.)*. Класифікатор містить систематизоване зведення назв соціальних послуг, їх короткий опис, строк надання, а також перелік категорій отримувачів цих по-

слуг. Кожній соціальній послугі присвоєно код, який використовується в Інформаційно-аналітичній системі управління соціальною підтримкою населення України (E-SOCIAL) для кожного ділового процесу і в Реєстрі надавачів та отримувачів соціальних послуг. Станом на кінець 2025 року в класифікаторі представлено 39 соціальних послуг, опис яких має структурований характер. Нижче представлено приклад опису соціальної послуги догляд вдома:

№ з/п	Код	Назва соціальної послуги	Короткий опис соціальної послуги	Отримувачі соціальної послуги	Місце надання соціальної послуги	Строк надання
24.	015.0	Догляд				
25.	015.1	Догляд вдома	допомога в самообслуговуванні (дотримання особистої гігієни, рухового режиму, годування), пересуванні в побутових умовах, веденні домашнього господарства (закупівля і доставка продуктів харчування, ліків та інших товарів, приготування їжі, косметичне прибирання житла, оплата комунальних платежів, прання білизни, дрібний ремонт одягу), в організації взаємодії з іншими фахівцями та службами (виклик лікаря, працівників комунальних служб, транспортних служб тощо); навчання навичкам самообслуговування; допомога в забезпеченні технічними засобами реабілітації, навчання навичкам користування ними; психологічна підтримка; інформування та представництво інтересів	особи похилого віку; діти з інвалідністю; особи з інвалідністю; особи з тяжкими формами захворювання (у тому числі до встановлення інвалідності); особи з психічними та поведінковими порушеннями (комбіновані порушення)	за місцем проживання постійно/отримувача соціальної тимчасової послуги; за місцем перебування отримувача соціальної послуги (вдома)	

Характеристика соціальної послуги догляду вдома за Класифікатором соціальних послуг

Класифікатор є ключовим управлінським і методичним інструментом у системі соціальної роботи, оскільки:

- забезпечує єдність обліку наданих послуг у державній статистиці;
- є підставою для формування тарифів на соціальні послуги;
- дозволяє стандартизувати діяльність надавачів і контролювати якість допомоги;
- використовується для навчання фахівців соціальної сфери та розроблення державних стандартів послуг.

У Законі України "Про соціальні послуги" міститься поняття **"базові соціальні послуги"** – соціальні послуги, надання яких отримувачам соціальних послуг відповідно до цього Закону забезпечується Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями, районними у містах Києві та Севастополі державними адміністраціями, а також виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад.

Відповідальність за планування, фінансування та організацію надання базових соціальних послуг покладена на органи місцевої влади та місцевого самоврядування.

Перелік та порядок надання соціальних послуг за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування регулюються законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

А надання соціальної послуги з медіації регулюється Законом України "Про медіацію" (2021 р.).

У 2025 році нормативно затверджено групу соціальних послуг загальнонаціонального значення:

Базові соціальні послуги:

- 1) догляд вдома, денний догляд;
- 2) підтримане проживання;
- 3) соціальна адаптація;
- 4) соціальна інтеграція та реінтеграція;
- 5) надання притулку;
- 6) екстрене (кризове) втручання;
- 7) консультування;
- 8) соціальний супровід;
- 9) представництво інтересів;
- 10) посередництво;
- 11) соціальна профілактика;
- 12) натуральна допомога;
- 13) фізичний супровід осіб, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, з інтелектуальними, сенсорними, фізичними, моторними, психічними та поведінковими порушеннями;
- 14) переклад жестовою мовою;
- 15) догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних;
- 16) супровід під час інклюзивного навчання;
- 17) медіація.

соціальні послуги загальнонаціонального значення – унікальні комплексні та доступні соціальні послуги високої якості, які надаються із специфічною метою на всій території України за результатами проведення експериментальних проектів та спрямовані на задоволення загальнодержавного суспільного інтересу, що полягає у підтримці окремих категорій громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах, та подоланні наслідків таких обставин.

Серед таких послуг можна виділити комплексну соціальну послугу з формування життєстійкості, соціальну послугу із соціального супроводу військовослужбовців та членів їх сімей у військових частинах (підрозділах), послугу із оздоровлення і відпочинку дітей, які потребують особливої спеціальної уваги та підтримки, послугу з догляду за дитиною до трьох років "муніципальна няня" та ін.

Перелік соціальних послуг загальнонаціонального значення затверджується Кабінетом Міністрів України.

13.3. Стандартизація соціальних послуг

Розвиток мережі надавачів соціальних послуг актуалізує потребу в застосуванні уніфікованого інструменту для встановлення єдиних вимог до соціальних послуг та забезпечення неупередженого контролю за їх наданням. І таким інструментом є державні стандарти соціальних послуг, що закріплено ст.17 Закону України Про соціальні послуги (2019 р.):

Ст. 17. Соціальні послуги надаються надавачами соціальних послуг державної, комунальної та приватної власності відповідно до державних стандартів соціальних послуг.

У державному стандарті соціальних послуг:

- 1) встановлюються вимоги щодо забезпечення необхідного рівня доступності соціальних послуг, зокрема на кожному етапі їх надання;
- 2) визначаються зміст та обсяг, норми і нормативи, умови та порядок надання соціальних послуг, показники їх якості.

Державні стандарти соціальних послуг та порядок їх розроблення затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення.

Державний стандарт соціальної послуги – це визначені нормативно-правовим актом центрального органу виконавчої влади у сфері соціальної політики зміст та обсяг, норми і нормативи, умови та порядок надання соціальної послуги, показники її якості.

Саме впровадження у повсякденну практику діяльності всіх соціальних служб підходу, відповідно до якого соціальні послуги надаються згідно з державними стандартами, дозволяє врегулювати питання встановлення однакових "правил гри" для всіх учасників ринку надавачів соціальних послуг. Адже за своєю суттю стандарти є:

уніфікаційні – встановлюють єдині, гарантовані державою, рівні вимоги до змісту, обсягу, якості умов та порядку надання соціальної послуги для суб'єктів різної форми власності й господарювання, які надають соціальні послуги;

універсальні – обов'язкові для дотримання всіма суб'єктами різної форми власності й господарювання, які надають соціальні послуги;

реалістичні – встановлені з використанням практичного досвіду, із залученням отримувачів та надавачів соціальних послуг до їх розробки, апробовані в закладах різних форм власності;

орієнтовані на результат – забезпечення якісного надання соціальних послуг отримувачу, відповідно до встановлених потреб.

Застосування державних стандартів дозволяє забезпечити:

- доступність соціальної послуги: географічну, процедурну, архітектурну;
- врахування індивідуальних потреб та інтересів отримувачів соціальних послуг, захист і дотримання їхніх прав;
- участь отримувачів соціальних послуг в оцінюванні якості надання соціальних послуг;
- ефективність і результат соціальної послуги для отримувача: своєчасність, повнота послуги, ступінь розв'язання проблеми при застосованих ресурсах.

Для отримувачів стандарти соціальних послуг є гарантійним документом, що забезпечує надання однаково доступних, кваліфікованих і якісних послуг з боку надавачів різних форм власності й господарювання. Для працівників соціальних служб вони є контекстом, у рамках якого можливе проведення стратегічного та щоденного планування і координації професійної діяльності.

Для профільних міністерств та місцевих органів виконавчої влади стандарти виступають інструментом, з допомогою якого здійснюватиметься контроль надання соціальних послуг.

Як вже зазначалось, з 2013 року в Україні здійснюється розробка та затвердження стандартів надання соціальних послуг відповідно до "Порядку розроблення державного стандарту соціальної послуги" (затв. наказом Міністерства соціальної політики України 16.05.2012 № 282). Цей документ визначає загальні засади розроблення та затвердження державного стандарту соціальної послуги для всіх соціальних послуг, визначених класифікатором соціальних послуг, що надаються особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, та/або вразливим групам населення для забезпечення гарантованого державою обсягу соціальної послуги, оцінки її якості та ефективності.

Кожен державний стандарт соціальної послуги розробляється згідно зі встановленою структурою.

Структура державного стандарту соціальної послуги:

1. Загальні положення.
2. Вимоги до організації та надання соціальної послуги:
 - Загальні підходи щодо організації та надання соціальної послуги.
 - Вимоги до роботи з отримувачем соціальної послуги.
 - Вимоги до використання ресурсів.
 - Вимоги до документації.
3. Показники якості соціальної послуги.
4. Механізми моніторингу й контролю дотримання стандарту соціальної послуги.
5. Фінансово-економічне обґрунтування вартості соціальної послуги.

У державному стандарті тієї чи іншої соціальної послуги чітко прописано низку вимог, згідно з якими потрібно організовувати діяльність соціальної служби та процес надання соціальної послуги.

За своєю суттю Державні стандарти соціальних послуг є *інструментом управління системою надання соціальних послуг*, адже:

- застосовуються у регуляторному механізмі;
- є інструкцією надавачам для планування організації діяльності з надання соціальних послуг (зокрема й для формування соціального замовлення);
- є інструментом для проведення моніторингу й контролю ;
- слугують базою для планування фінансування;
- є підґрунтям для забезпечення прав отримувачів соціальних послуг;
- є відправною точкою та стимулом для розвитку й покращення якості соціальних послуг.

Українські науковці (Т. Семигіна, Г. Слозанська, О.Столярик) наголошують, що у сфері соціальних послуг, стандарт виступає важливим інструментом, який виконує кілька функцій:

1) модель для вимірювання та порівняння: стандарт встановлює чіткі критерії, на основі яких можна оцінювати якість надання послуг. Він дає змогу проводити порівняння між різними практиками чи організаціями, забезпечуючи об'єктивне оцінювання та моніторинг ефективності;

2) механізм забезпечення прав клієнтів: стандарти виступають гарантією того, що клієнти отримуватимуть соціальні послуги на належному рівні. Вони окреслюють, які послуги мають надаватися, у який спосіб, у які терміни і з якими результатами. Це сприяє захисту прав клієнтів, допомагаючи уникнути недбалства, порушень або недостатньої якості в наданні допомоги.

Водночас, соціальним послугам притаманна певна специфіка, яка ускладнює їхню стандартизацію та оцінку якості. Це такі характеристики як:

1) нематеріальність: соціальні послуги, на відміну від товарів, не мають матеріальної форми. Їх неможливо оцінити за допомогою відчуттів, продемонструвати чи зберігати для подальшого використання. Це створює труднощі для потенційних отримувачів у процесі попередньої оцінки їхньої якості й ефективності, що, своєю чергою, ускладнює стандартизацію та контроль;

2) одночасність процесу надання та споживання: соціальні послуги надають і споживають водночас, що обмежує час їхньої доступності для отримувачів і створює перешкоди для розширення обсягу послуг;

3) нерівномірність послуг: через те, що кінцева якість соціальної послуги залежить не лише від персоналу, але й від самого отримувача/-ки та інших учасників процесу, важко запропонувати уніфіковані послуги. Це впливає на формування вартості та створює труднощі з установленням раціональної цінової політики для кожної окремої послуги;

4) нестабільність послуг: соціальні послуги неможливо зберігати "про запас", їхнє споживання обмежене поточними можливостями персоналу та матеріальними ресурсами, які залучені до надання. Це ускладнює довгострокове планування та резервування потужностей для надання таких послуг;

5) відсутність можливості придбати власні послуги: соціальні послуги не можуть бути предметом вторинного продажу або перепродажу, оскільки їх надають для задоволення конкретних потреб одержувача, а не для подальшої комерціалізації. Ця особливість також впливає на ринкові механізми у сфері соціальних послуг.

Саме тому у практиці європейських країн сформувалися різні підходи до стандартів соціальних послуг. В одних країнах наявні мінімальні стандарти якості, в інших – стандарти мають процесуальний характер та описують послідовні процедури певної послуги. Стандарти до кожної послуги наявні не в усіх країнах.

В Україні застосування державних стандартів соціальних послуг у процесі управління системою надання соціальних послуг в останні роки є однією із основних інновацій, що спричиняє потребу у докорінній трансформації підходів щодо організації процесу надання соціальних послуг та потребуватиме проведення заходів реорганізаційного характеру в діяльності чинних соціальних служб.

Станом на 2025 рік розроблено і затверджено більше 30 державних стандартів соціальних послуг (Додаток 3).

У разі відсутності державного стандарту соціальної послуги надання такої послуги здійснюється відповідно до *специфікації соціальної послуги*, яка визначає зміст та обсяг соціальної послуги і затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення, або встановлюється уповноваженими органами системи надання соціальних послуг за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення.

Серед проблем, пов'язаних з державними стандартами соціальних послуг можна виділити:

- не всі послуги за Класифікатором соціальних послуг мають державні стандарти;
- частина державних стандартів потребує суттєвого оновлення, оскільки затверджувалися згідно норм Закону України "Про соціальні послуги" 2003 р. (зокрема, таким чином у 2024 році було оновлено Державний стандарт паліативного догляду 2016 р.);
- недостатня увага до формалізації у стандартах сучасних дистанційних форм надання соціальних послуг;
- невідповідність положень стандартів можливостям надавачів та ін.

Проте, стандартизація соціальних послуг є необхідною умовою забезпечення їх якості, ефективності та відповідності сучасним викликам. Вона гарантує отримувачам соціальних послуг дотримання їхніх прав, а надавачам – чіткі орієнтири у професійній діяльності. Подальший розвиток стандартизації передбачає розширення переліку державних стандартів, удосконалення механізмів контролю за якістю послуг, а також активне залучення недержавного сектору до їх реалізації.

13.4. Порядок надання соціальних послуг

Упровадження системи стандартизації соціальних послуг в Україні робить нагальною і потребу в урегулюванні практичних механізмів їх надання. *Постанова Кабінету Міністрів України № 587 від 1 червня 2020 р. "Про організацію надання соціальних послуг"* визначила єдиний порядок організації роботи надавачів і отримувачів соціальних послуг, забезпечивши їх адресність, доступність і прозорість. "Порядок організації надання соціальних послуг" деталізує процедуру виявлення потреб, прийняття рішень, укладання договорів і контролю за якістю надання допомоги. Ці норми стали основою для формування сучасної системи соціального обслуговування, орієнтованої на людину та відповідної до європейських підходів у сфері соціальної політики. Вони є ключовими у практичній реалізації Закону України "Про соціальні послуги", оскільки деталізують порядок, взаємодію суб'єктів, процедури та організаційні аспекти.

Порядок містить такі важливі аспекти:

- чітке визначення *суб'єктів* надання соціальних послуг (державні, комунальні, недержавні, фізичні особи), які можуть виступати як надавачі соціальних послуг;

- встановлення *керівництва (координації)* надання соціальних послуг на місцевому рівні та ролі соціального менеджера/фахівця із соціальної роботи;
- регламентація *взаємодії* між суб'єктами соціальної роботи (наприклад, центри соціальних служб, установи соціального захисту, органи місцевого самоврядування, недержавні організації тощо) з метою ефективної організації послуг;
- встановлення *етапів надання соціальних послуг*, від звернення до завершення послуги (у тому числі контроль, моніторинг, завершення).

Зокрема, типовий алгоритм надання соціальних послуг, закріплений у Порядку представлений нижче:

Етап	Дії (основні)	Відповідальні	Примітки
Звернення / ініціювання	Особа чи представник подає заяву або звернення про потребу соціальної послуги; іноді – звернення за ініціативою служби	Органи соціального захисту, соціальні служби, органи опіки та піклування та ін.	Може бути усне або письмове звернення, в.ч. електронне
Оцінювання потреб в соціальних послугах	Здійснюється оцінка потреб особи чи сім'ї, аналіз СЖО, визначаються ресурси, ризики	Соціальний менеджер-/фахівець із соціальної роботи та інші фахівці у разі необхідності	На підставі методик, стандартів, інструментів оцінки
Формування індивідуального плану послуг, договору	Складання індивідуального плану надання соціальних послуг, узгодження з отримувачем та укладання з ним договору про надання соціальних послуг	Надавач соціальних послуг, отримувач соціальних послуг	Включає перелік заходів, строки, відповідальні, очікуваний результат
Надання соціальної послуги	Реалізація програм, заходів, дій згідно з планом або стандартом	Надавач соціальних послуг	Підтримка, супровід, догляд, консультування тощо
Моніторинг та контроль якості	Періодичне оцінювання результатів, зворотний зв'язок з отримувачем, коригування плану	Органи контролю, соціального захисту	Використовуються показники ефективності
Припинення або завершення послуги	Закриття справи, передача особи/ сім'ї на інший тип послуги чи супровід	Надавач соціальних послуг	З оформленням документів і звітності

Надання соціальних послуг здійснюється шляхом **ведення випадку**, що передбачає такий порядок дій:

- 1) аналіз заяви / звернення про надання соціальних послуг, повідомлення про осіб / сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах або в ситуаціях, що загрожують життю чи здоров'ю особи;
- 2) оцінювання потреб особи / сім'ї у соціальних послугах;
- 3) прийняття рішення про надання соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб особи / сім'ї;
- 4) розроблення індивідуального плану надання соціальних послуг;
- 5) укладення договору про надання соціальних послуг;
- 6) виконання договору про надання соціальних послуг та індивідуального плану надання соціальних послуг;
- 7) здійснення моніторингу надання соціальних послуг та оцінки їх якості.

Ведення випадку не застосовується у разі надання соціальних послуг одноразово, екстрено (кризово).

Ведення випадку забезпечує соціальний менеджер. За відсутності соціального менеджера визначається уповноважена особа для забезпечення ведення випадку. Порядок ведення випадку та визначення чисельності

соціальних менеджерів, відповідальних за забезпечення та ведення випадку, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Підставою для відмови у наданні соціальних послуг є:

- 1) відсутність потреби у соціальних послугах за результатами оцінювання потреб особи / сім'ї;
- 2) ненадання надавачем соціальних послуг тих соціальних послуг, яких потребує особа.

Підставою для припинення надання соціальних послуг є:

- 1) відсутність потреби у соціальних послугах за результатами оцінювання потреб особи / сім'ї;
- 2) закінчення строку дії договору про надання соціальних послуг;
- 3) зміна місця проживання/перебування отримувача соціальних послуг, що унеможлиблює надання соціальних послуг;
- 4) невиконання без поважних причин отримувачем соціальних послуг вимог, визначених договором про надання соціальних послуг;
- 5) виявлення/встановлення недостовірності поданих отримувачем соціальних послуг інформації/документів при зверненні за їх наданням, що унеможлиблює подальше надання таких соціальних послуг;
- 6) смерть отримувача соціальних послуг;
- 7) дострокове розірвання договору про надання соціальних послуг за ініціативи отримувача соціальних послуг;
- 8) ліквідація (припинення діяльності) надавача соціальних послуг або припинення надання ним відповідних соціальних послуг.

Важливою складовою управління якістю та ефективністю системи надання соціальних послуг є її моніторинг. Метою моніторингу є забезпечення постійного спостереження за станом надання послуг, оцінка їх відповідності державним стандартам і своєчасне виявлення проблемних аспектів.

В Україні моніторинг здійснюється на національному, регіональному та місцевому рівнях відповідно до положень Закону України "Про соціальні послуги" та підзаконних актів. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України № 449 від 1 червня 2020 р. затверджено *"Порядок проведення моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг"*, яким визначено процедуру проведення моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг, запроваджено єдиний підхід до збору, оброблення, узагальнення інформації про проведення зазначених моніторингу та оцінки в системі надання соціальних послуг. Цей процес охоплює аналіз і оцінку як внутрішньої, так і зовнішньої діяльності надавачів послуг для підвищення їх ефективності. Документ визначає завдання моніторингу, зокрема:

- визначення кількості осіб у громаді, які потребують соціальних послуг;
- визначення кількості надавачів соціальних послуг;
- забезпечення якісними послугами, які відповідають потребам населення;
- підготовлення звітів про надання послуг;
- аналіз дотримання державних стандартів;
- планування роботи з розвитку системи надання соціальних послуг.

Для проведення оцінки якості соціальних послуг визначені показники якості послуг:

- адресність та індивідуальний підхід;
- результативність;
- своєчасність;
- доступність і відкритість;
- зручність;
- повага до отримувача/-ки соціальної послуги;
- професійність.

У кожному державному стандарті соціальних послуг зазначені кількісні та якісні показники оцінки якості соціальних послуг.

Оцінка якості соціальних послуг може бути внутрішньою або зовнішньою. Внутрішню оцінку проводять безпосередньо надавачі послуг щороку до кінця липня для вдосконалення своєї діяльності, підвищення професійної компетентності персоналу й усунення виявлених недоліків. Результати цієї оцінки публікують на офіційних вебсайтах надавачів послуг.

Для оцінки якості використовують різні методи, зокрема опитування отримувачів послуг, спостереження за їхнім наданням, бесіди з персоналом, який надає послуги, а також вивчення документації. Опитування отримувачів можуть проводити як під час особистих зустрічей, так і за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, що полегшує процес збору інформації.

У Порядку наведена стандартизована *форма анкети для опитування* отримувачів соціальних послуг. Проте, вона здебільшого містить питання без варіантів відповідей, які б дали змогу операціоналізувати оцінку та статистично коректно підрахувати коефіцієнти задоволення послугами.

Зовнішню оцінку проводять щороку до кінця червня. Її можуть замовити місцеві органи влади, об'єднання надавачів послуг або інші відповідальні структури. Після проведення зовнішньої оцінки складають звіт, який в електронному вигляді подають замовнику оцінки.

Моніторинг та аналіз результатів оцінок здійснює *Національна соціальна сервісна служба України*, а також регіональні й місцеві органи соціального захисту. Результати можуть бути оскаржені надавачами або отримувачами послуг протягом 30 днів після їхньої публікації.

Національна соціальна сервісна служба України подає узагальнені звіти в електронному вигляді Міністерству соціальної політики. Вони містять аналітичні записки, зведені таблиці та графіки, які ілюструють результати моніторингу. містять пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері соціальних послуг і покращення показників моніторингу.

Питання для самоперевірки та самоконтролю

1. Які етапи становлення системи соціальних послуг в Україні?
2. Поясніть поняття "базові соціальні послуги".
3. Які є підстави для припинення надання соціальних послуг?
4. Що таке державний стандарт соціальної послуги?
5. Яка структура державного стандарту соціальної послуги?
6. У чому сутність реформування системи соціальних послуг на сучасному етапі?

Бібліографічний список

1. Абрамов Л. К., Азарова Т. В. Цільові програми та механізми по забезпеченню прозорості у процесі їх реалізації. Кіровоград: ІСКМ, 2010. 100 с.
2. Баранник Л. Б. Соціальний захист громадян: навч. посіб. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Дніпро: Ун-т митної справи та фінансів, 2017. 246 с.
3. Боднарук М. І., Орловський О. Я., Бурка А. В. Право соціального захисту: навч.-метод. посіб. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 184 с.
4. Бойко О. М. Глобальне визначення соціальної роботи та український контекст. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2017. Т. 199. С. 85–90.
5. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальний захист в Україні. Київ: Знання, 2010. 107 с.
6. Головатий М. Ф., Панасюк М. Б. Соціальна політика і соціальна робота: термінологічно-понятійний словник. Київ: МАУП, 2005. 560 с.
7. Гриненко А. М. Соціальна політика: навч.-метод. посіб. Київ: КНЕУ, 2003. 309 с.
8. Деріга В. В. Соціальна і гуманітарна політика: навч. посіб. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. 151 с.
9. Державні стандарти соціальних послуг: зб. документів / упор. І. Б. Іванова / За заг.ред. І. В. Маслянікової [Електронний ресурс]. Київ: Університет "Україна", 2023. 475 с.
10. Довідник нормативно-правових документів психологічної служби та психолого-медико-педагогічних консультацій системи освіти України. Упоряд.: Ю. А. Луценко, А. Г. Обухівська, І. В. Луценко, Н. В. Сосновенко. К.: Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014. 475 с.
11. Жеребньова Л. В., Войцях Т. В. Робоча книга методиста з психологічної служби системи освіти: інформ.-метод. зб. Черкаси: ОІПОПП, 2011. 108 с.
12. Ільчук Л. І. Державне управління соціальною сферою: навч. посіб. Київ: Національна академія державного управління при Президентові України, 2008. 125 с.
13. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ: Самміт-Книга, 2009. 272 с.
14. Лісовець О. В. Нормативне забезпечення діяльності закладів соціальної сфери: навч. посіб. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 144 с.
15. Лісовець О. В. Правові основи соціальної роботи: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 193 с.
16. Лопушняк Г. С. Державні соціальні стандарти, гарантії та нормативи: сутнісно-проблемні аспекти. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2014. № 2. С. 491–499.
17. Мельник О. Я. Конституція України та її роль в удосконаленні джерел права соціального забезпечення: сутність, новації, тенденції. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). С. 68–72.
18. Міжнародні соціальні стандарти: навч. посіб. / авт.: А. М. Юшко, Н. М. Швець; за заг. ред. В. В. Жернакова. Харків: Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2013. 121 с.

19. Мокрицька Н. П. Право соціального забезпечення: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 536 с.
20. Настільна книга соціального педагога (нормативно-правове забезпечення діяльності) / упоряд. Ю. А. Луценко, В. Г. Панок Київ: Білоцерківдрук, 2011. 308 с.
21. Оцінка потреб дитини та її сім'ї / за заг. ред. І. Д. Зверевої. Авт.: І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський, Ж. В. Петрочко, І. Саммон. Київ: Держсоцслужба, 2007. 144 с.
22. Пенсійне забезпечення : навч. посіб. / І. А. Ветухова, Г. О. Яковлева, О. М. Ярошенко, за заг. ред. В. В. Жернакова. Харків: Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2013. 230 с.
23. Петрочко Ж. В. Основи соціально-правового захисту особистості: навч. посіб. Київ: Київський університет імені Б. Грінченка, 2009. 320 с.
24. Право соціального забезпечення: навч. посіб. / Г. І. Чанишева, І. В. Лагутіна, К. В. Бориченко, В. С. Тарасенко, Є. В. Краснов, О. С. Щукін, А. О. Гудзь, О. В. Корнілова; за заг. ред. Г. І. Чанишевої. Одеса, 2022. 266 с.
25. Право соціального забезпечення: навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Жернакова. Харків: Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2013. 126 с.
26. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / О. М. Ярошенко, Г. О. Барабаш, Н. М. Вапнярчук та ін.; за ред. О. М. Ярошенка. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 458 с.
27. Право соціального захисту : навч. посіб. / Г. І. Чанишева, І. В. Лагутіна, К. В. Бориченко та ін.; за заг. ред. Г. І. Чанишевої; НУ "Одес. юрид. академія". Одеса : Фенікс, 2024. 202 с.
28. Романова Н. Ф. Психологічні служби системи освіти в Україні: перспектива та особливості розвитку. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2008. № 3. С. 94–102.
29. Розказов А. Г. Особливості використання поняття "соціальний заклад": публічно-управлінський аспект. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 5.
30. Семигіна Т. Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи. *Вісник АПСВТ*. 2019. № 1.
31. Семигіна Т., Слосанська Г., Столярик О. Класифікація та стандартизація соціальних послуг: міжнародний та український досвід. Аналітичний матеріал. Київ: ПРООН, 2024. 274 с.
32. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. Київ: Центр громадської експертизи, 2009. 104 с.
33. Скрипник О. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 599 с.
34. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навч. посіб. Чернігів : ПАТ "ПВК "Десна", 2016. 692 с.
35. Трудове право України: підручник / за ред. проф. О. М. Ярошенко. Харків: Вид-во 2022. 376 с.

36. Управління діяльністю соціальних служб: метод. посіб. / упоряд. О. Іванова, Н. Гусак; ПРООН в Україні, Проект "Підтримка реформи соціального сектору в Україні". Київ: К.І.С., 2013. 178 с.

37. Утвенко В. В. Система соціального забезпечення та соціальної підтримки: навч. посіб. Київ : ДП "Вид. дім "Персонал", 2018. 248 с.

38. Фурсова Л. Соціальні послуги в Україні: наявне правове регулювання і його недоліки. ГО "Fight For Right", 2022. 49 с.

39. Шинкарук В.Д., Пеша І.В., Сопівник І.В., Галайдюк В.В., Кошук О.Б. Моніторинг і оцінка у соціальній роботі: навч. посіб. Київ: "Компринт", 2022. 360 с.

40. Ярошенко І. С. Право соціального забезпечення: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2005. 232 с.

Основні нормативні документи:

1. Декларація соціального прогресу і розвитку (1969 р.).
2. Державний класифікатор соціальних стандартів та нормативів (2002 р.).
3. Державні стандарти соціальних послуг (2012–2025 рр.).
4. Деякі питання діяльності центрів соціальних служб: Постанова Кабінету Міністрів України (2020 р.).
5. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Вип. 80. Соціальні послуги (2017 р.).
6. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України (2005 р.).
7. Європейська соціальна хартія (переглянута).
8. Європейський кодекс соціального забезпечення.
9. Європейський Стовп соціальних прав.
10. Класифікатор соціальних послуг (2020 р.).
11. Конвенції Міжнародної організації праці, що стосуються соціальних норм.
12. Конвенція про права дитини (1989 р.).
13. Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006 р.).
14. Конвенція щодо ліквідації всіх форм дискримінації жінок (1979 р.).
15. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України (1998 р.).
16. Положення про Державну соціальну службу України (2019 р.).
17. Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (2012 р.).
18. Положення про інклюзивно-ресурсний центр (2017 р.).
19. Положення про навчально-реабілітаційний центр (2019 р.).
20. Положення про порядок призначення житлових субсидій (1995, 2018 р.).
21. Положення про приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції України (2017 р.).
22. Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти (2001 р.).
23. Положення про психологічну службу у системі освіти України (2018 р.).
24. Положення про спеціальну школу (2019 р.).

25. Порядок ведення банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів (2015 р.).

26. Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження (2020 р.).

27. Порядок надання при народженні дитини одноразової натуральної допомоги "пакунок малюка" (2020 р.).

28. Порядок надання пільг окремим категоріям громадян з урахуванням середньомісячного сукупного доходу сім'ї (2015 р.).

29. Порядок організації надання соціальних послуг (2020 р.).

30. Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю (2021 р.).

31. Порядок призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме (2006 р.).

32. Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя (2021 р.).

33. Порядок формування, ведення та доступу до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг (2021 р.).

34. Примірне положення про центр соціальної підтримки дітей та сімей (2016 р.).

35. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України (2000 р.).

36. Про державні цільові програми: Закон України (2004 р.).

37. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України (1992 р.).

38. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України (2000 р.).

39. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України (2001 р.).

40. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України (2004 р.).

41. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України (2005 р.).

42. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України (2003 р.).

43. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України (2000 р.).

44. Про зайнятість населення: Закон України (2013 р.).

45. Про затвердження Методичних рекомендацій з розроблення положень про структурні підрозділи з питань соціального захисту населення місцевих адміністрацій та державних організації діяльності територіальної громади у сферах соціального захисту населення та захисту прав дітей (2023 р.).

46. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення (2016 р.).
47. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України (2003 р.).
48. Про оздоровлення та відпочинок дітей: Закон України (2008 р.).
49. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України (1995 р.).
50. Про організацію діяльності шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації: Постанова Кабінету Міністрів України (1993 р.).
51. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України (1991 р.).
52. Про основні засади молодіжної політики: Закон України (2021 р.).
53. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку: Закон України (1993 р.).
54. Про охорону дитинства: Закон України (2001 р.).
55. Про прожитковий мінімум: Закон України (1999 р.).
56. Про соціальні послуги: Закон України (2003 р., 2019 р.).
57. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України (1992 р.).
58. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України (2001 р.).
59. Про статус і соціальний захист громадян, що постраждали в результаті Чорнобильської катастрофи: Закон України (1991 р.).
60. Стратегія реформування системи надання соціальних послуг (2012 р.).
61. Типове положення про будинок нічного перебування (2006 р.).
62. Типове положення про бюджетний (комунальний) заклад "Центр надання соціальних послуг" (2020 р.).
63. Типове положення про денний центр соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі" (2019 р.);
64. Типове положення про дитячий будинок-інтернат (2016 р.).
65. Типове положення про дитячий заклад оздоровлення та відпочинку (2009 р.).
66. Типове положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та / або насильства за ознакою статі (2018 р.);
67. Типове положення про молодіжне відділення дитячого будинку-інтернату (2008 р.).
68. Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей (1997 р.).
69. Типове положення про психоневрологічний інтернат (2016 р.).
70. Типове положення про соціальний готель (2006 р.).
71. Типове положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (2017 р.).
72. Типове положення про соціальний центр матері та дитини (2017 р.).

73. Типове положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко) (2005 р.).

74. Типове положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) (2009 р.).

75. Типове положення про центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді (2017 р.).

76. Типове положення про центр медико-соціальної реабілітації дітей (1996 р.).

77. Типове положення про центр реінтеграції бездомних осіб (2006 р.).

78. Типове положення про центр соціальної адаптації звільнених осіб (2006 р.).

79. Типове положення про центр соціально-психологічної допомоги (2017 р.).

80. Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації (2017 р.).

81. Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями (2005 р.).

82. Типові положення про службу у справах дітей (2007 р., 2021 р.).

ДОДАТКИ

Додаток 1

"Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Вип. 80. Соціальні послуги" (затверджено наказом Міністерства соціальної політики України від 29 березня 2017 року № 518)

(витяг)

Керівники:

Директор закладу (установи) надання соціальних послуг

Завдання та обов'язки. Керує згідно з чинним законодавством діяльністю закладу (установи), що надає соціальні послуги (далі – Заклад (установа)). Забезпечує відповідно до Положення про Заклад (установу) роботу структурних підрозділів, несе повну відповідальність за стан та результати їхньої роботи. Укладає угоди, діє від імені Закладу (установи) і представляє його інтереси. Несе персональну відповідальність за виконання покладених на Заклад (установу) завдань. Видає накази з питань діяльності Закладу (установи), в тому числі щодо здійснення (припинення) обслуговування отримувачів соціальних послуг, організовує і контролює їх виконання. Організовує роботу Закладу (установи) з виявлення осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують соціальних послуг. Організовує роботу та ефективну взаємодію всіх структурних підрозділів, сприяє розвитку та вдосконаленню методів і форм їхньої роботи. Забезпечує співпрацю Закладу (установи) з іншими установами, організаціями, закладами, зокрема, із закладами охорони здоров'я, освіти та науки, поліції, громадськими організаціями. Забезпечує здійснення моніторингу надання соціальних послуг, реабілітаційних заходів, забезпечує дотримання прав людини, прав осіб з інвалідністю, супервізію. Забезпечує дотримання працівниками Закладу (установи) державних стандартів соціальних послуг. Укладає угоди з отримувачами соціальних послуг. Контролює формування електронної бази даних отримувачів соціальних послуг, складання та впровадження індивідуального плану надання соціальної послуги, визначення (оцінювання) індивідуальних потреб отримувачів соціальних послуг у наданні таких послуг. Організовує представництво або представляє за необхідності інтереси отримувача соціальної послуги в різних державних і недержавних організаціях, закладах, перед фізичними особами. Інформує відповідні органи про випадки насильства, зокрема домашнього, щодо отримувачів соціальних послуг і про невиконання обов'язків щодо їхнього догляду. Встановлює зв'язок із підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності, фізичними особами (родичами та близькими отримувачів соціальних послуг), з метою сприяння в наданні їм соціальних послуг. Інформує управління соціального захисту населення про стан надання соціальних послуг отримувачам, контролює ведення обліку, складання і подання звітності за встановленою формою. Організовує проведення внутрішньої та зовнішньої оцінки якості надання соціальних послуг. Бере участь у семінарах, науково-практичних конференціях, засіданнях "круглих столів" тощо з усіх аспектів соціальної політики. Вживає заходів щодо забезпечення Закладу (установи) кваліфікованими кадрами. Проводить добір та розстановку кадрів, затверджує посадові та робочі інструкції працівників. Організовує атестацію, навчання персоналу на робочому місці, підвищення кваліфікації, переміщення персоналу Закладу (установи), створює сприятливий психологічний клімат у колективі. Розподіляє посадові обов'язки між працівниками Закладу (установи) з урахуванням їхньої взаємозамінності. Забезпечує додержання персоналом правил внутрішнього трудового розпорядку. Контролює забезпечення протипожежної безпеки, охорони праці.

Повинен знати: Конституцію України, Кодекс законів України про працю; Сімейний кодекс України; закони України, акти Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, накази Міністерства соціальної політики України, акти інших центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань соціального захисту населення; Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод; Конвенцію про права осіб з інвалідністю; Конвенцію про права дитини; законодавство

у сфері надання соціальних послуг, зокрема, державні стандарти соціальних послуг; рішення та інші нормативно-правові акти органів державної влади і місцевого самоврядування, які регулюють порядок діяльності Закладу (установи); розпорядчі, інструктивні та методичні документи, що регламентують діяльність Закладу (установи); практику застосування законодавства з питань, що належать до компетенції Закладу (установи); основи державного управління економікою та управління персоналом, методологію організації фінансово-господарської діяльності Закладу (установи); принципи та методи соціальної роботи; правила ділового етикету; правила та норми охорони праці, виробничої санітарії; засоби протипожежного захисту; державну мову (відповідні регіональні мови або мови національних меншин), основні принципи роботи з комп'ютером та відповідні програмні засоби.

Кваліфікаційні вимоги. Вища освіта другого рівня за ступенем магістра та спеціальністю відповідної галузі знань; стаж роботи у відповідній сфері діяльності на керівних посадах нижчого рівня – не менше ніж 5 років.

ПРОФЕСІОНАЛИ

24. ПЕДАГОГ СОЦІАЛЬНИЙ

Завдання та обов'язки. Вивчає, узагальнює та впроваджує в роботу нові методи навчання та виховання; веде документацію щодо дітей, які потребують соціальної реабілітації: особові справи, листування з органами виконавчої влади, суб'єктами профілактично-виховної та лікувальної реабілітації, батьками (та особами, які їх замінюють). Складає плани виховної та реабілітаційної роботи; здійснює посередництво між навчальними закладами, соціальними установами, сім'єю, трудовими колективами, громадськістю, органами опіки та піклування, організовує їх взаємодію; об'єднує зусилля з метою створення в соціальному середовищі умов для всебічного розвитку дітей та підлітків; проводить соціальну роботу щодо організації спілкування дітей, молоді, дорослих у громаді за місцем їхнього проживання. Сприяє участі дітей та молоді у науковій, технічній, спортивній, художній творчості, суспільно корисній діяльності; впливає на подолання міжособистісних, внутрішньосімейних конфліктів; надає необхідну консультативну психолого-педагогічну допомогу дитячим, молодіжним, громадським об'єднанням, групам соціального ризику, дітям і підліткам, які потребують допомоги; стверджує настановами та особистим прикладом повагу до принципів загальнолюдської моралі: справедливості, гуманізму, доброти, працелюбства, інших доброчинностей. Виховує повагу до батьків, жінки, культурно-національних, духовних, історичних цінностей України, дбайливого ставлення до навколишнього середовища; готує дітей та підлітків до життя в суспільстві на принципах взаєморозуміння, миру, злагоди, поваги; дотримується педагогічної етики, підвищує свій фаховий рівень, педагогічну майстерність та кваліфікацію.

Повинен знати: Конституцію України; закони України; акти Президента України, акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України щодо освітньої діяльності; акти Міністерства освіти і науки України та Міністерства соціальної політики України; Декларацію прав і свобод людини; Конвенцію про права дитини; нормативно-правові акти з питань навчання та виховання дітей, які мають порушення фізичного та (або) розумового розвитку; трудове законодавство; навчальні програми в обсязі вищої освіти за спрямуваннями соціальної педагогіки та соціальної роботи; основні закономірності становлення особистості, педагогіку, теорію та методики виховання, вікову, педагогічну, сімейну, соціальну психологію, етику, естетику, основи права, екології, культурно-освітні дисципліни; цілі, принципи, зміст, форми, методи, засоби освітньо-виховної роботи в соціальному середовищі, школі, сім'ї; сучасний стан і тенденції розвитку дитячих, підліткових спілок, рухів, організацій, їхній вплив на особистість дитини, підлітка; функції та права державних інститутів, установ, громадських, релігійних організацій у галузі освіти, навчання та виховання підростаючого покоління; культурні, економічні, демографічні, екологічні особливості соціального середовища, в якому організовується робота; правила і норми охорони та безпеки праці, правила виробничої санітарії; засоби протипожежного захисту; державну мову (відповідні регіональні мови або мови національних меншин).

Кваліфікаційні вимоги

Педагог соціальний вищої категорії: вища освіта другого рівня за ступенем магістра та спеціальністю відповідної галузі знань; підвищення кваліфікації; стаж роботи на посаді педагога соціального I категорії – не менше ніж 8 років.

Педагог соціальний I категорії: вища освіта другого рівня за ступенем магістра та спеціальністю відповідної галузі знань; підвищення кваліфікації; стаж роботи на посаді педагога соціального II категорії – не менше ніж 5 років.

Педагог соціальний II категорії: вища освіта другого рівня за ступенем магістра та спеціальністю відповідної галузі знань; підвищення кваліфікації; стаж роботи на посаді педагога соціального – не менше ніж 3 роки.

Педагог соціальний: вища освіта другого рівня за ступенем магістра та спеціальністю відповідної галузі знань без вимог до стажу роботи.

27. ПРАКТИЧНИЙ ПСИХОЛОГ

Завдання та обов'язки. Проводить професійну діяльність, спрямовану на забезпечення здорового та безпечного психологічного, соматичного та соціального стану дітей, підлітків, молоді у процесі виховання та навчання. Сприяє охороні прав особистості відповідно до Конвенції з охорони прав дитини, проводить превентивні заходи щодо профілактики виникнення соціальної дезадаптації. Визначає фактори, які перешкоджають розвитку особистості вихованців (учнів), вживає заходів щодо надання різного виду психологічної допомоги (психокоректувальна, реабілітаційна, консультативна). Надає допомогу учням (вихованцям), батькам (особам, які їх замінюють), колективу закладу / установи у розв'язанні конкретних проблем. Проводить психологічну діагностику різних профілів і призначення. Складає психолого-педагогічні висновки за матеріалами досліджень з метою спрямування роботи педагогічного колективу, а також батьків (осіб, які їх замінюють) з проблем особистісного та соціального розвитку вихованців (учнів). Зберігає професійну таємницю, не розповсюджує відомості, отримані в результаті діагностичної та консультативної роботи. Використовує нові розробки та методики діагностики, психокорекційної та психолого-профілактичної роботи. Веде документацію за встановленою формою і використовує її за призначенням. Бере участь у плануванні та розробленні розвивальних і корекційних програм освітньої, виховної діяльності з урахуванням індивідуальних, статевих і вікових особистісних особливостей вихованців (учнів), сприяє розвитку в них готовності до орієнтації в різних ситуаціях життєвого та професійного самовизначення. Здійснює психологічну підтримку творчо обдарованих вихованців (учнів), сприяє їхньому творчому визначенню та розвитку. Проводить психолого-педагогічну корекцію порушень соціалізації особистості вихованців (учнів). Формує психологічну культуру вихованців (учнів), працівників закладу / установи та батьків (осіб, які їх замінюють), у тому числі культуру статевого виховання. Консультує працівників освітнього, соціального закладу з питань практичного застосування психології, орієнтованої на підвищення соціально-психологічної компетентності вихованців (учнів), працівників закладу / установи, батьків (осіб, які їх замінюють). Бере участь в роботі педагогічної ради, методичної ради, підготовці та проведенні атестації педагогічних працівників, семінарів і засідань методичних об'єднань, у розробленні навчальних планів, програм, посібників, методичних рекомендацій. Підвищує свій фаховий і кваліфікаційний рівень.

Повинен знати: Конституцію України; Закон України "Про освіту" та інші закони України; акти Президента України, акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України щодо освітньої діяльності; акти Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства соціальної політики України; Декларацію прав і свобод людини; Конвенцію про права дитини; нормативні документи, що регулюють питання охорони здоров'я, профорієнтації, зайнятості вихованців (учнів) та їх соціального захисту; загальну психологію, педагогічну психологію, загальну педагогіку, психологію особистості, диференціальну психологію, дитячу і вікову психологію, соціальну психологію, медичну психологію, дитячу нейропсихологію, патопсихологію, психосоматику; основи дефектології, психотерапії, реабілітології, сексології, психо-гігієни, професіознавства, психології праці, психодіагностики, психологічного консультування, психопрофілактики; методи активного навчання, соціально-

психологічного спілкування, сучасні методи індивідуального та групового профконсультування, діагностики і корекції нормального та аномального розвитку дитини; правила та норми охорони праці, пожежного захисту; державну мову (відповідні регіональні мови або мови національних меншин).

Кваліфікаційні вимоги

Практичний психолог вищої категорії: вища освіта другого рівня за ступенем магістра та спеціальністю відповідної галузі знань; підвищення кваліфікації; стаж педагогічної роботи – не менше ніж 8 років, у тому числі на посаді практичного психолога – не менше ніж 5 років.

Практичний психолог I категорії: вища освіта другого рівня за ступенем магістра та спеціальністю відповідної галузі знань; підвищення кваліфікації; стаж педагогічної роботи – не менше ніж 5 років, у тому числі на посаді практичного психолога – не менше ніж 3 роки.

Практичний психолог II категорії: вища освіта другого рівня за ступенем магістра та спеціальністю відповідної галузі знань; підвищення кваліфікації; стаж педагогічної роботи – не менше ніж 3 роки, у тому числі на посаді практичного психолога – не менше ніж 1 рік.

Практичний психолог: вища освіта другого рівня за ступенем магістра та спеціальністю відповідної галузі знань без вимог до стажу роботи.

31. СОЦІАЛЬНИЙ ПРАЦІВНИК

Завдання та обов'язки. Організовує процес виявлення осіб, сімей, які потрапили у складні життєві обставини та потребують соціальної допомоги чи послуг. Розробляє та контролює заходи із захисту та безпеки отримувачів соціальних послуг. Бере участь у розробленні профілактичних програм для вирішення актуальних соціальних проблем у межах адміністративно-територіальної одиниці. Координує та організовує роботу мультидисциплінарної команди при реалізації індивідуального плану надання соціальних послуг. Працює з особами та сім'ями (отримувачами соціальних послуг), які потребують соціальних послуг. Проводить комплексне визначення стану та оцінює індивідуальні потреби отримувачів соціальних послуг, які потрапили у складні життєві обставини. Разом з отримувачем соціальних послуг, або особою, що представляє його інтереси, розробляє, переглядає, за необхідності коригує та координує виконання індивідуального плану надання соціальних послуг. Виявляє та залучає ресурси, наявні в адміністративно-територіальній одиниці, для реалізації індивідуального плану надання соціальних послуг. Готує для укладання із отримувачем соціальних послуг договір про надання соціальних послуг. Оформляє необхідні документи для отримання соціальних послуг. Представляє, за необхідності, інтереси отримувача соціальних послуг з метою захисту його прав та вирішення проблем в установах, організаціях, закладах та на підприємствах, а також перед фізичними особами, та надає допомогу щодо оформлення скарг, документів (заяв, довідок тощо) необхідних для отримання пільг, матеріальної та інших видів допомоги. Співпрацює та підтримує зв'язки з іншими організаціями, підприємствами, установами та закладами, а також фахівцями для реалізації індивідуального плану надання соціальних послуг, сприяє, за необхідності, перенаправленню до інших суб'єктів надання послуг. Надає послуги з: соціального супроводу / патронажу; соціальної адаптації, соціальної інтеграції / реінтеграції; соціальної та психологічної реабілітації; представництва інтересів, посередництва з метою вирішення конфліктних ситуацій, консультування, соціальної профілактики та інші. Здійснює організаційні заходи з влаштування потенційних отримувачів соціальних послуг, які потребують сторонньої допомоги, у спеціалізованих закладах (лікувальні, освітні, соціальні, реабілітаційні, кризові тощо). Контролює процес та якість надання послуг соціальними працівниками-фахівцями, соціальними робітниками та проводить моніторинг якості та оцінку послуг при реалізації індивідуальної програми надання соціальних послуг. Бере участь у плануванні діяльності установи (закладу), організації. Здійснює заходи з керівництва діяльністю соціальних робітників і соціальних працівників-фахівців установи (закладу), організації. Навчає соціальних робітників на робочому місці та координує процес їхнього стажування. Бере участь у розв'язанні конфліктів, які виникають у процесі надання соціальних послуг, між отримувачем і надавачем соціальних послуг. Забезпечує професійний рівень роботи персоналу установи (закладу),

організації та організовує підвищення їхньої кваліфікації. Бере участь у міжвідомчих зустрічах, нарадах, засіданнях, зборах. Надає інформацію про діяльність установи (закладу), організації, зацікавленим сторонам, засобам масової інформації відповідно до вимог чинного законодавства України. Підвищує свій професійний рівень та кваліфікацію.

Повинен знати: Конституцію України, акти Міністерства соціальної політики України; Конвенцію про права людини, Конвенцію про права осіб з інвалідністю, Конвенцію про права дитини, законодавство України у сфері соціального захисту, надання соціальних послуг та соціальної роботи; основи сімейного, житлового, трудового, цивільного законодавства України; державні стандарти соціальних послуг; види та перелік соціальних послуг, а також установи та організації, що їх надають; принципи, умови та порядок надання соціальних послуг; підходи та критерії визначення складних життєвих обставин; теорії та методи соціальної роботи; етичні цінності та принципи соціальної роботи; основи психології, педагогіки, психіатрії, організації соціальної реабілітації, порядок та методи проведення комплексного визначення стану та індивідуальних потреб отримувачів соціальних послуг; основи догляду за хворими; надання першої медичної допомоги; вимоги до складання індивідуального плану надання соціальних послуг; техніки інтерв'ювання та консультування отримувачів соціальних послуг. Принципи міжвідомчої співпраці та роботи мультидисциплінарної команди; вимоги до ведення професійних записів, принципи, процедури та правила проведення супервізії, як індивідуальної, так і групової; процедури проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг; правила та норми охорони праці, виробничої санітарії; засоби протипожежного захисту; державну мову (відповідні регіональні мови або мови національних меншин), основні принципи роботи з комп'ютером та відповідні програмні засоби.

Кваліфікаційні вимоги

Провідний соціальний працівник: вища освіта першого або другого рівня за ступенем бакалавра або магістра та спеціальністю відповідної галузі знань; підвищення кваліфікації; стаж роботи на посаді соціального працівника I категорії – не менше ніж 2 роки.

Соціальний працівник I категорії: вища освіта першого або другого рівня за ступенем бакалавра або магістра та спеціальністю відповідної галузі знань; підвищення кваліфікації; стаж роботи на посаді соціального працівника II категорії – не менше ніж 2 роки.

Соціальний працівник II категорії: вища освіта першого або другого рівня за ступенем бакалавра або магістра та спеціальністю відповідної галузі знань; підвищення кваліфікації; для бакалавра стаж роботи на посаді соціального працівника – не менше ніж 1 рік, для магістра - без вимог до стажу роботи.

Соціальний працівник: вища освіта першого рівня за ступенем бакалавра та спеціальністю відповідної галузі знань без вимог до стажу роботи.

41. ФАХІВЕЦЬ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Завдання та обов'язки. Організовує виявлення в зоні соціального обслуговування (громаді, організації, на підприємстві тощо) та веде облік осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують соціальної підтримки (отримувачів соціальних послуг). Бере участь у встановленні причин негативних соціальних явищ і розробці комплексу заходів щодо їх усунення. Оцінює потреби отримувачів соціальних послуг. Визначає перелік необхідних соціальних послуг, форми та методи соціальної роботи. Готує та подає пропозиції керівнику установи (закладу), місцевим органам виконавчої влади, місцевого самоврядування щодо необхідності надання соціальних послуг для прийняття відповідного рішення. Надає в зоні соціального обслуговування базовий комплекс соціальних послуг (консультування, представництва інтересів, посередництво та інші). Забезпечує соціальний супровід отримувачів соціальних послуг, у тому числі прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу. Надає отримувачам соціальних послуг допомогу в оформленні запитів до відповідних інстанцій, заяв, документів для отримання всіх видів допомоги, приймає такі документи та забезпечує їх подання у відповідний підрозділ соціального захисту населення. Залучає до надання соціальних послуг заклади освіти, охорони здоров'я, соціального обслуговування, громадські організації, фонди тощо. Сприяє формуванню в зоні соціального

обслуговування сімейних, національно-патріотичних цінностей, засад відповідального батьківства. Виявляє вразливі сім'ї з ознаками неналежного виконання батьками обов'язків щодо виховання та розвитку дитини. Організовує залучення наявних фінансових, матеріальних та інших можливостей громади для підтримки осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. Веде встановлену документацію з призначення видів соціальної допомоги, компенсацій, субсидій, пільг, надання соціальних послуг. Проводить навчання соціальних працівників (допоміжний персонал) і соціальних робітників. Підвищує свій професійний рівень і загальнокультурну компетентність.

Повинен знати: Конституцію України, Кодекс законів про працю України, законодавство України з питань соціального захисту, соціальної роботи, охорони дитинства, запобігання та протидії домашньому насильству, протидії торгівлі людьми, соціальних і реабілітаційних послуг, соціальної допомоги; основи сімейного, трудового, житлового законодавства України; акти Президента України, Верховної Ради України, акти Кабінету Міністрів України, Міністерства соціальної політики України; Конвенцію про права людини; Конвенцію про права осіб з інвалідністю; Конвенцію про права дитини; державні стандарти соціальних послуг; основи кримінального та цивільного права; нормативні, методичні та інші розпорядчі документи й матеріали, які регламентують організацію надання соціальних послуг; нормативно-правові акти, що регулюють охорону материнства та дитинства, права дітей, громадян похилого віку, осіб з інвалідністю, ветеранів, пенсіонерів та інших вразливих верств населення; основи психології; форми та методи виховання дітей і підлітків, сімейного виховання та культури людських відносин; норми, порядок та організацію юридичної допомоги, піклування, опіки, позбавлення або поновлення батьківських прав; новітні підходи до соціальної роботи, надання соціальних і реабілітаційних послуг; систему державних закладів (освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення), громадських організацій з надання допомоги сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах; діловодство; правила та норми охорони праці, виробничої санітарії; засоби протипожежного захисту; державну мову (відповідні регіональні мови або мови національних меншин), основні принципи роботи з комп'ютером та відповідні програмні засоби.

Кваліфікаційні вимоги

Провідний фахівець із соціальної роботи: вища освіта першого або другого рівня за ступенем бакалавра або магістра та спеціальністю відповідної галузі знань; підвищення кваліфікації; стаж роботи на посаді фахівця із соціальної роботи I категорії – не менше ніж 2 роки.

Фахівець із соціальної роботи I категорії: вища освіта першого або другого рівня за ступенем бакалавра або магістра та спеціальністю відповідної галузі знань; підвищення кваліфікації; стаж роботи на посаді фахівця із соціальної роботи II категорії – не менше ніж 2 роки.

Фахівець із соціальної роботи II категорії: вища освіта першого або другого рівня за ступенем бакалавра або магістра та спеціальністю відповідної галузі знань; підвищення кваліфікації; для магістра – без вимог до стажу роботи, для бакалавра стаж роботи на посаді фахівця із соціальної роботи – не менше ніж 1 рік.

Фахівець із соціальної роботи: вища освіта першого рівня за ступенем бакалавра та спеціальністю відповідної галузі знань без вимог до стажу роботи.

ФАХІВЦІ

СОЦІАЛЬНИЙ ПРАЦІВНИК (ДОПОМІЖНИЙ ПЕРСОНАЛ)

Завдання та обов'язки. Застосовує на практиці нормативно-правові акти з питань надання соціальних послуг особам, що потрапили в складні життєві обставини (інвалідність, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла, роботи, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, стихійне лихо тощо). Реєструє та веде облік осіб, які мешкають у зоні соціального обслуговування. Організовує та контролює надання соціальних послуг, необхідних окремим особам для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності. Використовує наявні фінансові, матеріальні та інші можливості для задоволення потреб осіб та розв'язання їх проблем. Організовує заходи щодо реабілітації, реінтеграції, соціальної адаптації осіб, улаштування

їх на перебування в будинок-інтернат, санаторій, будинок відпочинку тощо. Представляє та захищає їх інтереси на підприємствах, в установах і організаціях, що можуть допомогти у вирішенні проблем. Надає консультації, методичну допомогу з питань організації та надання соціальних послуг за запитами та зверненнями громадян і посадових осіб підприємств, установ та організацій. Розглядає листи, заяви, скарги та у встановленому порядку надає відповіді. Веде первинну документацію з організації соціального обслуговування та допомоги, обліку та звітності. Вирішує поточні питання із соціальними робітниками.

Повинен знати: законодавство у сфері надання соціальних послуг; основи етики та професійного спілкування; зміст, форми та порядок надання послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах; методи і форми соціальної роботи зі спеціальними групами клієнтів; основи психології; основи медичних та гігієнічних знань; основи економіки, права та трудового законодавства, норми охорони праці та виробничої санітарії; діловодство.

Кваліфікаційні вимоги

Соціальний працівник (допоміжний персонал) I категорії: вища освіта початкового або першого рівня за ступенем молодшого бакалавра або бакалавра та спеціальністю відповідної галузі знань; стаж роботи на посаді соціального працівника (допоміжний персонал) II категорії – не менше ніж 1 рік.

Соціальний працівник (допоміжний персонал) II категорії: вища освіта початкового або першого рівня за ступенем молодшого бакалавра або бакалавра та спеціальністю відповідної галузі знань; для бакалавра – без вимог до стажу роботи, для молодшого бакалавра – стаж роботи на посаді соціального працівника (допоміжний персонал) – не менше ніж 2 роки.

Соціальний працівник (допоміжний персонал): вища освіта початкового рівня за ступенем молодшого бакалавра та спеціальністю відповідної галузі знань без вимог до стажу роботи.

РОБІТНИКИ

53. СОЦІАЛЬНИЙ РОБІТНИК

Завдання та обов'язки. Виконує під керівництвом соціального працівника, фахівця із соціальної роботи або фахівця із соціальної допомоги вдома комплекс заходів щодо надання соціальних послуг отримувачам соціальних послуг з урахуванням їхніх індивідуальних потреб та відповідно до державних стандартів соціальних послуг. Надає допомогу у веденні домашнього господарства, самообслуговуванні, пересуванні по квартирі, оформленні документів, здійсненні комунальних платежів та інших послуг, написанні та відправленні поштової кореспонденції, оброблюванні присадибних ділянок (для сільської місцевості), забезпеченні технічними засобами реабілітації та навчанні навичкам користування ними, організації взаємодії з іншими фахівцями та службами. Надає інформацію з питань соціального захисту населення.

Повинен знати: Конституцію України, закони України, акти Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України; акти Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки України та Міністерства охорони здоров'я України; Декларацію прав і свобод людини; Конвенцію про права осіб з інвалідністю; Конвенцію про права дитини; державні стандарти соціальних послуг, основи соціальної роботи, надання першої медичної допомоги; основи ведення домашнього господарства; організацію надання комунальних, побутових та інших індивідуальних послуг; основи догляду за громадянами похилого віку та особами з інвалідністю, ліжково-хворими; правила використання побутового обладнання, приладів, інструментів; основи дієтології і приготування страв; основи надання долікарської допомоги, санітарії, гігієни; правила етики та поведінки з громадянами похилого віку й особами з інвалідністю; правила охорони праці та безпечного ведення робіт у домашньому господарстві; виробничої санітарії; засоби протипожежного захисту; державну мову (відповідні регіональні мови або мови національних меншин), основні принципи роботи з комп'ютером та відповідні програмні засоби.

Кваліфікаційні вимоги. Повна загальна середня освіта та професійно-технічна освіта або повна загальна середня освіта та професійна підготовка на виробництві.

Посадова інструкція соціального педагога

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Дана посадова інструкція розроблена на основі тарифно-кваліфікаційної характеристики соціального педагога.

1.2. Соціальний педагог призначається і звільняється з посади директором школи.

1.3. Соціальний педагог має вищу або середню освіту і спеціалізацію "Соціальна педагогіка", "Соціальна робота", як виняток, іншу вищу педагогічну освіту, дотримується вимог етичного кодексу, професійної компетенції, забезпечує нормативні вимоги до рівня навчально-виховної роботи у соціальному середовищі, відповідає загальним етичним та культурним вимогам до педагогічних працівників.

1.4. Соціальний педагог підпорядковується безпосередньо директору школи.

1.5. В своїй діяльності соціальний педагог керується Конституцією і законами України, указами президента України, рішеннями Кабінету Міністрів України і органів управління освітою всіх рівнів з питань навчання і виховання учнів; правилами і нормами з охорони праці, техніки безпеки і протипожежного захисту, а також Статутом і локальними правовими актами школи (в тому числі Правилами внутрішнього трудового розпорядку, наказами і розпорядженнями директора школи, даною посадовою Інструкцією), трудовим договором, Законом України "Про освіту", Декларацією прав людини, Конвенцією про права дитини, державною мовою відповідно до чинного законодавства про мови в Україні.

II. ФУНКЦІЇ

Основними напрямками діяльності соціального педагога є:

2.1. Соціальний педагог є захисником інтересів дітей в усіх сферах життєдіяльності, забезпечуючи соціально-педагогічний патронаж дітей та молоді, як головного пріоритету і цінності в суспільстві.

2.2. Гармонізує стосунки в соціумі, стверджуючи в кожній дитині особистість, підтримуючи самоповагу дитини, турбуючись про адаптацію в середовищі та олюднення знань навколо кожної дитини.

2.3. Здійснює посередництво між освітніми установами, сім'єю, трудовими колективами, центрами соціальних служб для молоді, кримінальної міліції, органів місцевого самоврядування та громадських організацій з метою адаптації дитини до вимог соціального середовища і створення умов для її благополучного розвитку.

2.4. Соціальний педагог виконує такі функції:

Інформаційно-діагностичну:

- встановлює соціально-педагогічний діагноз про особливості всебічного розвитку дитини, вибір інформації іншим спеціалістом для надання їй необхідної допомоги.

Організаційна:

- організовує соціально-корисну діяльність дітей і підлітків, формує демократичну систему взаємостосунків в підлітковому середовищі, а також серед дітей і дорослих.

Прогностична:

- спрямовує на пошук ефективних шляхів допомоги дитині через прогнозування і планування перспектив розвитку мікрорайону і конкретного мікросоціуму;

- визначає шляхи особистого контакту з іншими організаціями і спеціалістами для з'ясування проблеми вихованця.

Превентивно-профілактична та соціально-терапевтична:

- передбачає і приводить в дію юридичні, психологічні механізми попередження і подолання негативних явищ, організовує надання соціально-терапевтичної допомоги тим, хто її потребує, знімаючи напруження та орієнтуючи людину на творчість;

- забезпечує захист прав дітей в суспільстві;

- надає допомогу в період соціального і професійного визначення особистості;

- дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію молоді.

III. ПОСАДОВІ ОБОВ'ЯЗКИ

Соціальний педагог в загальноосвітній школі виконує наступні посадові обов'язки:

3.1. Соціальний педагог є носієм методологічної, гуманітарної, етнопедагогічної, правової і комунікативної культури, він організовує соціальне виховання в умовах конкретного мікросоціуму.

3.2. Створює і координує систему соціальної допомоги особистості в її саморозвитку, створює умови для найбільш сприятливої психологічної атмосфери життєдіяльності кожного вихованця.

3.3. Забезпечує педагогічно обґрунтований вибір форм, засобів і методів навчання.

3.4. Забезпечує дотримання прав і свобод учнів.

3.5. Бере участь у розробці і реалізації освітніх програм.

3.6. Складає плани і програми занять, забезпечує їх виконання, веде необхідну документацію і звітність з питань діагностики, корекції, розвитку творчих можливостей тощо.

3.7. Виявляє творчі здібності вихованців, сприяє їх розвитку, формуванню стійких професійних інтересів та нахилів.

3.8. Надає консультативну допомогу вчителям, батькам, вихователям, адмінтехперсоналу тощо.

3.9. Залучає до культурно-просвітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої, творчої роботи різні установи, громадські організації.

3.10. Виявляє персональні міжособові, внутрішкільні труднощі та конфлікти:

- дитячі молодіжні об'єднання;
- угруповання "соціального ризику".

3.11. Дотримується етичного кодексу соціального працівника, поважає гідність особистості дитини, захищає її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, запобігає вживанню алкоголю, наркотичних речовин, іншим шкідливим звичкам. Пропагує здоровий спосіб життя.

3.12. Займається профілактикою правопорушень неповнолітніх. Оперативно повідомляє адміністрацію про кожен нещасний випадок, здійснює заходи щодо надання першої медичної допомоги.

3.13. Підвищує свій професійний рівень, кваліфікацію, загальну культуру.

3.14. Бере участь у роботі методичної ради школи.

3.15. Створює та веде соціальний паспорт мікрорайону, банк даних на дітей за місцем проживання.

3.16. Володіє навичками проведення співбесід, інтерв'ювання, вирішення конфліктних ситуацій, проведення групових занять з дітьми та дорослими, здійснює корекцію відхилень у поведінці, профілактичну роботу девіантної поведінки.

3.17. Виявляє дітей, які залишились без батьківського піклування, сприяє своєчасному влаштуванню їх у дитячі установи, на виховання в сім'ї, на роботу чи в навчальні заклади. Здійснює соціально-психологічну допомогу цій категорії дітей.

IV. ПРАВА

Соціальний педагог має право:

4.1. Брати участь в управлінні школою в порядку, визначеному Статутом школи.

4.2. На захист професійної честі і гідності.

4.3. Знайомитися з скаргами та іншими документами, які містять оцінку його роботи, давати на них пояснення.

4.4. Захищати свої інтереси самостійно чи через представника, в тому числі адвоката, у випадку дисциплінарного чи службового розслідування, пов'язаного з порушенням педагогом норм професійної етики.

4.5. На конфіденційність дисциплінарного (службового) розслідування, за винятком випадків, передбачених законодавством.

4.6. Вільно вибирати і використовувати методики навчання і виховання, навчальні посібники і матеріали, підручники, методи оцінки знань учнів.

4.7. Підвищувати свою кваліфікацію.

4.8. Атестуватися на добровільній основі на відповідну категорію і отримати її у випадку успішного проходження атестації.

4.9. Представляти інтереси неповнолітніх на засіданнях суду, під час слідства, при слуханні справ.

V. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

5.1. Соціальний педагог несе відповідальність згідно законодавства за якість виконання освітніх програм, життя і здоров'я учнів під час занять, порушення їх прав і свобод.

5.2. За невиконання або неналежне виконання без поважних причин Статуту і Правил внутрішнього трудового розпорядку школи, законних розпоряджень директора школи, інших локальних нормативних актів, посадових обов'язків, визначених даною посадовою Інструкцією, соціальний педагог несе дисциплінарну відповідальність у порядку, визначеному трудовим законодавством.

5.3. За використання, в тому числі одноразове, методів виховання пов'язане з фізичним чи психічним насиллям над особистістю, а також здійснення іншого аморального вчинку, соціальний педагог несе відповідальність та може бути звільненим з займаної посади в відповідності з трудовим законодавством і Законом України "Про освіту".

Звільнення за подібний вчинок не є мірою дисциплінарної відповідальності.

5.4. За спричинені школі чи учасникам навчально-виховного процесу збитки у зв'язку з виконанням (невиконанням) своїх посадових обов'язків соціальний педагог несе матеріальну відповідальність у порядку і в межах, визначених трудовим чи цивільним законодавством.

VI. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ З ПОСАДОЮ

6.1. Працює в режимі виконання об'єму встановленому його навантаженням, участі в обов'язкових планових загальношкільних заходах і самопланування обов'язкової діяльності, на яку не встановлені норми часу.

6.2. Самостійно планує роботу на навчальний рік і навчальний семестр. План роботи затверджується директором освітнього закладу.

6.3. Представляє директору школи письмовий звіт про свою діяльність протягом кожного навчального семестру.

6.4. Отримує від директора школи і його заступників інформацію нормативно-правового і організаційно-методичного характеру, знайомиться з відповідними документами.

6.5. Працює в тісному контакті з учнями, вихователями зі служби сім'ї та молоді, службами в справах неповнолітніх області, з відділом соціального захисту населення, з Чорнобильським фондом та ін., систематично обмінюється інформацією з питань, які входять до його компетенції, з адміністрацією і педагогічними працівниками школи.

Перелік діючих Державних стандартів соціальних послуг

(станом на 2025 рік)

1. Державний стандарт денного догляду (наказ Міністерства соціальної політики України від 30.07.2013 № 452).
2. Стандарт надання послуг із соціальної профілактики торгівлі людьми (наказ Міністерства соціальної політики України від 30.07.2013 № 458).
3. Стандарт надання послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції осіб, які постраждали від торгівлі людьми (наказ Міністерства соціальної політики України від 30.07.2013 № 458).
4. Стандарт надання соціальних послуг із соціальної інтеграції та реінтеграції дітей, які постраждали від торгівлі людьми (наказ Міністерства соціальної політики України від 30.07.2013 № 458).
5. Державний стандарт надання притулку бездомним особам (наказ Міністерства соціальної політики України від 13.08.2013 № 495).
6. Державний стандарт соціальної інтеграції та реінтеграції бездомних осіб (наказ Міністерства соціальної політики України від 19.09.2013 № 596).
7. Державний стандарт догляду вдома (наказ Міністерства соціальної політики України від 13.11.2013 № 760).
8. Державний стандарт підтриманого проживання бездомних осіб (наказ Міністерства соціальної політики України від 03.04.2015 № 372).
9. Державний стандарт соціальної адаптації (наказ Міністерства соціальної політики України від 18.05.2015 № 514).
10. Державний стандарт соціальної послуги консультування (наказ Міністерства соціальної політики України від 02.07.2015 № 678).
11. Державний стандарт соціальної послуги профілактики (наказ Міністерства соціальної політики України від 10.09.2015 № 912).
12. Державний стандарт соціальної послуги представництва інтересів (наказ Міністерства соціальної політики України від 30.12.2015 № 1261).
13. Державний стандарт стаціонарного догляду за особами, які втратили здатність до самообслуговування чи не набули такої здатності (наказ Міністерства соціальної політики України від 29.02.2016 № 198).
14. Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах (наказ Міністерства соціальної політики України від 31.03.2016 № 318).
15. Державний стандарт соціальної послуги соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів (установ) (наказ Міністерства соціальної політики України від 29.06.2016 № 1067).
16. Державний стандарт кризового та екстреного втручання (наказ Міністерства соціальної політики України від 01.07.2016 № 716).
17. Державний стандарт соціальної послуги соціального супроводу при працевлаштуванні та на робочому місці (наказ Міністерства соціальної політики України від 21.09.2016 № 1044).

18. Державний стандарт соціальної послуги підтриманого проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю (наказ Міністерства соціальної політики України від 07.06.2017 № 956).

19. Державний стандарт соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (наказ Міністерства соціальної політики України від 11.08.2017 № 1307).

20. Державний стандарт соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами (наказ Міністерства соціальної політики України від 17.12.2018 № 1901).

21. Державний стандарт соціальної послуги соціально-психологічної реабілітації осіб із залежністю від наркотичних засобів чи психотропних речовин (Наказ Міністерства соціальної політики України від 01.10.2020 № 677)

22. Державний стандарт соціальної послуги тимчасового відпочинку для батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю (Наказ Міністерства соціальної політики України від 19.01.2021 № 13)

23. Державний стандарт соціальної послуги догляду та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних (Наказ Міністерства соціальної політики України від 09.03.2021 № 115)

24. Державний стандарт соціальної послуги натуральної допомоги (Наказ Міністерства соціальної політики України 25.03.2021 № 147)

25. Державний стандарт соціальної послуги перекладу жестовою мовою (Наказ Міністерства соціальної політики України 06.05.2021 № 220)

26. Державний стандарт соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання (Наказ Міністерства соціальної політики України від 23.12.2021 № 718)

27. Державний стандарт соціальної послуги фізичного супроводу осіб з інвалідністю з порушенням зору (Наказ Міністерства соціальної політики України від 03.05.2022 № 145)

28. Державний стандарт соціальної послуги денного догляду дітей з інвалідністю (Наказ Міністерства соціальної політики України 05.04.2023 № 119-Н)

29. Державний стандарт соціальної послуги паліативного догляду (наказ Міністерства соціальної політики України від 20.02.2024 № 70-Н).

30. Державний стандарт соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей (Наказ Міністерства соціальної політики України 11.04.2024 № 175-Н)

31. Державний стандарт соціальної послуги посередництва (наказ Міністерства соціальної політики України від 03.06.2024 № 269-Н).

32. Державний стандарт соціальної послуги медіації (наказ Міністерства соціальної політики України від 03.06.2024 № 269-Н).

Навчальне видання

Лісовець Олег Васильович

ПРАВОВІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Навчальний посібник

Технічний редактор – І. П. Борис
Верстка, макетування – В. М. Косяк

Підписано до друку
Гарнітура Times New Roman
Замовлення №

Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 14,53
Ум. друк. арк. 12,78

Папір офсетний
Тираж ел. вид.



Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3-А
(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.